

LOOMING

12

1978

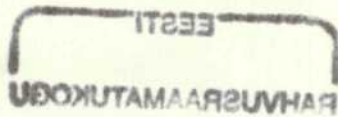
ILMAR TORN

Muld (Linoollõige) 1961

LOOMING

12

1978

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

Leonid Brežnev

UUDISMAA

1.

Kui on leiba, kõlab ka laul... Ega asjata niimoodi öelda. Leib, vili on alati olnud tähtsaim produkt, kõigi väärtuste mõõt. Meiegi päevil, suurte teaduslik-tehniliste saavutuste ajastul moodustab ta rahvaste elu põhialuse. Inimesed on tunginud kosmosesse, alistavad jõgesid, meresid ja ookeane, ammutavad maapõuest naftat ja gaasi, on õppinud valitsema aatomienergiat, kuid leib jääb leivaks.

Eriline, austav, pühalik suhtumine viljasse, leivasse on omane selle maa kodanikele, mille riigivappi ehivad viljapead. Võin öelda, et juba maast-madalast on see tunne tuttav ka mulle.

Isa poolt tööline, vanaisa poolt talupoeg, olen jõudu proovinud nii tehases kui põllul. Alustasin töölisena, kuid laoseaastail, mil tehas pikaks ajaks seisma jäi, tuli hakata kündma, külvama ja niitma, ning ma mõistsin, mida see tähendab — oma kätega leivavilja kasvatada. Minust sai maakorraldaja, töötasin Kurski kandi külades, Valgevene-maal ja Uuralis, ning pärastpoolegi, kui minust jälle sai metallurg, ei lubanud aeg ise vilja unustada. Koos teiste kommunistidega sõitsin mööda külasid, sõidisin külakoosolekutel kulakutega ja organiseerisin esimesi kolhoose.

Võib öelda, et ainult neli aastat minu töömehe-elu algperioodist olid täielikult pühendatud maale. Kuid võib öelda ka teisiti: tervelt neli aastat. Maakorraldajana hakkasin tööle päris kollektiviseerimise algul, tehasesse aga tulin tagasi siis, kui kollektiviseerimine oli põhiliselt lõpule viidud. Need aastad, 1927—1931 võrduvad epohhiga meie maa ajaloos. Põllumajandusartellidele maad mõõtes mõistsime, et see pole lihtsalt piiripeenarde hävitamine, vaid et me aitame küla sotsialistlikult ümber kujundada, muudame kogu tuhandeaastast talurahva elulaadi.

Räägin sellest seepärast, et mulle said lähedaseks linn ja küla, tehas ja põld, tööstus ja põllumajandus. Zaporozžjes, nagu ma olen juba kirjutanud, tuli peamist tähelepanu pöörata tööstuse taastamisele, ent väsimatut hoolt vajasid ka kolhoosiasjad. Dnepropetrovskis võtsid linn ja küla minu töös umbes võrdselt aega. Moldaavias tõusis esiplaanile põllumajandus, kuid ka tööstus, mida seal praktiliselt rajati otsast peale, ei lasknud end unustada. Nii kulgesidki need tööd kõrvuti otseski kaks rööpjoont, mis ei saa lõikuda. Kuid minul nad ometi lõikusid.

Nüüdki tulevad Kremliisse minu töölauale regulaarselt kokkuvõtted kevadkülvil, oraste seisundi ja koristustööde tempo kohta. Vana harjumuse järgi helistan ise meie maa eri piirkondadesse, ja kui kuulen

LEONID BREŽNEV

1939

Kubanimaa, Dnepri-äärsete piirkondade, Moldaavia, Volgamaade ja Siberi seltsimehi, siis tunnen juba häälest, kuidas neil lood viljaga on. Kui näiteks uudismaal ei ole 15. juunini vihma olnud, siis tean, et saagist tuleb mitu tsentnerit maha arvata. Kui vihma ei tule kuu lõpuni, jääb saak veelgi kasinamaks... Niisugustel hetkedel vaatad aknast Moskvale, silme ees aga seisavad ääretud uudismaapõllud, kombainerite, agronoomide ja partei rajoonikomiteede töötajate murelikud näod, ning olles küll nendest mulle kallitest inimestest kaugel, tunnen end taas nende kõrval.

Uudismaa on leidnud jäädava koha minu elus. Alguse sai see aga Moskvast ühel pakasepäeval 1954. aastal, jaanuari lõpul, kui mind kutsuti NLKP Keskkomiteesse. Probleem ise oli tuttav, uudismaast ei kuulnud ma tol päeval esimest korda; uudiseks oli see, et uudismaa massiline ülesharimine tahetakse teha ülesandeks just minule. Alustama peab seda Kasahstanis juba eeloleval kevadel, tähtajad on äärmiselt lühikesed, töö tuleb raske — seda ei hakatud varjama. Kuid lisati, et antud silmapilgul ei ole sellest vastutusrikkamat partei ülesannet. Keskkomitee peab vajalikuks saata sinna meid koos P. K. Ponomarenkoga.

Küsimuse tuum peitub selles, öeldi mulle, et asjad lähevad vabariigis kehvasti. Sealne juhtkond töötab vanaviisi, uued ülesanded pole talle, nagu näha, jõukohased. Seoses uudismaa ülesharimisega on tarvis teistsugust arusaamist kõigest sellest, mis meil nendes hiigelseppides korda saata tuleb.

Peamine, mis meile ülesandeks tehti, oli tagada uudismaa ülesharimine. Teadsin, et ees seisab erakordselt raske töö. Kõigepealt tuli leida õige lahendus nii tähtsa ülesande täitmise organiseerimiseks. Tegemist oli mitte ainult ühe vabariigi teraviljamajanduse arendamisega, vaid teraviljaprobleemi kardinaalse lahendamisega kogu Nõukogude Liidu ulatuses.

Juba sügisel tuli saada uudismaalt vilja! Tingimata selle aasta sügisel!

Niisiis tuli minu elus, kui mitmendat korda juba, taas järsk pööre.

30. jaanuaril 1954 toimus Keskkomitee Presiidiumi istung, kus arutati Kasahstanis valitsevat olukorda ja uudismaa ülesharimisega seotud ülesandeid. Paari päeva pärast lendasin Alma-Atasse.

Tollal ei tulnud mul mõttessegi, et nii paljude aastate möödudes tunnen vajadust jutustada sellest mulle unustamatust eluperioodist. Kartmata ennast korrata, ütlen, et ka uudismaal ei teinud ma jällegi mingeid märkmeid ega pidanud päevikut. Selleks polnud võimalust, kuid arvan, et seda kahetseda ei maksa. Tuleb meelde V. I. Lenini järelsõna raamatule «Riik ja revolutsioon». Ta ütleb selles järelsõnas, et kavatses kirjutada veel ühe peatüki, kuid aega ei jätkunud: takistas Oktoobrirevolutsiooni eelõhtu. «Sellise «takistuse» üle võib ainult rõõmu tunda,» märgib Vladimir Iljitš humoorikalt. «... Meeldivam ja kasulikum on «revolutsiooni kogemusi» läbi teha kui neist kirjutada.» Need Lenini sõnad on meile kõigile juhendiks.

Uudismaal on miljonid nõukogude inimesed jätkanud revolutsiooni kogemuste tegemist, on uutes ajalootingimustes rohkendanud revolutsiooni saavutusi, loonud arenenud sotsialismi võiduka ehit-

LEONID BREŽNEV

mise uusi elavaid kogemusi. Sellepärast on mulle alatiseks jäänud meelde ja kalliks aastad, mis olid jäägitult antud sellele maale.

Alma-Atasse sattusin ma esmakordselt, kuid mingi väga sooja tunde-
dega vaatlesin seda linna. Ta oli mulle juba ammu saanud lähedaseks, teda nägemata armastasin teda nõndasamuti kui Kamenskojet, Dnepropetrovskit või Zaporozjet.

Minul nagu paljudel teistelgi rindemeestel ei õnnestunud otsekohe saada selle koha aadressi, kuhu olid tagalasse evakueerunud mulle kõige lähemad inimesed. Kaheksa pikka, ärevat kuud läks enne mööda, kui mind rindel üles leidis naise esimene kiri tagasiaadressiga: Alma-Ata, Karl Marxi tänav 95. Sellest kirjast sain teada nende inimeste nimed, kes olid mu perekonnale peavarju andnud — Tursun Tarabajevitš Baibussõnov ja tema naine Rukja Jarulovna. Leidsin üles nende majakese, mis sarnanes tuhandete teistega tollases peaaegu tervenisti ühekorruselises Alma-Atas. Naine oli sõjaajal kirjutanud, et suvel upub maja puuderohelusse ja akna all vuliseb vaikselt arõkk. Nüüd aga oli veebruar, arõkis polnud vett ja saabuvast sulast märke puude okstelt kukkus tilgakesi. Millegipärast meenusid otsekohe teravalt, peaaegu silmaga nähtavalt paljud sõjapäevad. Kas astuda sisse? Tarvis ju öelda aitäh külalislahkele kasahhi perekonnale, teha tänukummardus nendele seintele, mille vahel noil raskeil aastail nelja inimese asemel elas sõbralikult koos seitse. Kuid otsustasin oodata, kuni saabub naine, ja siis võimaluse korral tulla siia kahekesi.

Kõndisin edasi mööda tänavaid, teades, et see on parim viis saada esimest muljet linnast, kus tuleb hakata elama ja töötama. Heitsin pilgu turule, mis kogenud silmale võib palju öelda. See on ju mis tahes paiga majanduselu baromeeter, tema elanikkonna kommete ja tavade peegel. Kärarikas, rahvarohke, kirev Alma-Ata turg andis mulle üpris palju õpetlikku. Kogu linna koloriitne pale oli meelepärane.

Juhtus niimoodi, et elada tuli siin mitmes kohas. Algul majutati väljapoole linna, puhkekodusse, mis asus umbes viie kilomeetri kaugusel nüüdsest tuntud Medeo uisurajast (tol ajal seda veel polnud). See on erakordselt ilus koht: viljapuuaiad, teerajad, puhas õhk, sulisev mägiõekene. Ja sealsamas kõrval tumedad mäed, säteandavad lumemütsid peas. Viimasel Kasahstani-reisil, septembris 1976 põikasin sellesse puhkekodusse sisse, otsustasin üles otsida oma toa, astusin kindlal sammul teisele korrusele, leidsin tuttava ukse ja hakkasin kaaslastele jutustama, et näete, selle akna all oli töölaud, kõrval diivan...

«Ei, Leonid Iljitš,» naeratas öde-perenaine. «Te olete tervelt kahe ukse võrra eksinud.»

See juhtum ei räägi niivõrd inimälu ebatäiuslikkusest, kui võrd kiiretest muutustest. Mitte ainult tunduvalt ümberehitatud puhkekodu, vaid kogu tänane Alma-Ata ei sarnane üldse endisega. Nüüd on see peaaegu miljoni elanikuga moodne, ilus ja omapärane suurlinn. Teda ehitatakse hästi läbimõeldud plaani järgi hoogsalt, ja ma ütleksin, armastusega. Siin ei näe igavaid ühenäolisi kvartaleid, uus-ehitiste arhitektuur on algupärane, ükski suur hoone ei korda teist.

Iga kord ütlen siia saabudes vanadele sõpradele: «Näete, sõitsingi jälle teile nagu omastele külla!» Kui mu perekond Alma-Atasse pärle

LEONID BREŽNEV

jõudis, asusime elama väikesse puumajja, ikka sinnasamasse Maloje Uštšeljesse. Nüüd on see majake lammutatud. Hiljem kolisime südalinna, Džambuli tänavasse liivakiviplaadidest eksperimentaalhoo-nesse. Nähtavasti polnud need plaadid kuigi vastupidavad — hoone pole säilinud. Ei ole enam ka seda maja, kus mu perekond elas sõja-aastail. Selles paigas mänglevad praegu suure purskkaevu lõbusad joad. Üksainus maja, Furmanovi ja Kurmangazõ tänava nurgal, on säilinud. Kuid selles sain elada vaid viimased Alma-Atas töötamise kuud.

Ent tol ajal, 1954. aasta veebruari algul, olles vaevalt uues kohas ringi vaadanud, tuli mul viibida Kasahstani Kommunistliku Partei Keskkomitee pleenumil. Pean ütlema, et paljud sõnavõtjad kõnelesid vabariigis valitsevast olukorrast enesekriitiliselt ja teravalt. Meie P. K. Ponomarenkoga kuulasime tähelepanelikult, ise me sõna ei võtnud. Kui kätte jõudis valimiste hetk, teatas NLKP Keskkomitee esindaja pleenumist osavõtjaile, et Keskkomitee Presiidium soovitab valida esimeseks sekretäriks Ponomarenko ja teiseks sekretäriks Brežnevi.

Töötasime P. K. Ponomarenkoga käsikäes, taotledes üht ja sama eesmärki, ning muresid ja tööd jätkus mõlemale. Mis puutub minusse, siis olin Panteleimon Kondratjevitši alati hinnanud ja austanud kui «peapartisani», kes kogu sõjaaja oli juhtinud rahva vastupanu vaenlase tagalas, aga samuti kui tublit organisatorit ja usaldusväärset seltsimeest.

Pleenumi lõpul, olles tänanud osavõtjaid, ütles ta meie mõlema nimel vaid mõne sõna:

«Loodan, et me suudame õigustada teie usaldust. Hakkame töötama ja töötama! Arvan, et juba kahe aasta pärast võime Keskkomiteele ette kanda praegu Kasahstani parteiorganisatsioonile pandud ülesannete täitmiseest.»

Ette rutates ütlen, et tõepoolest täpselt kaks aastat hiljem, olles juba Kasahstani Kommunistliku Partei Keskkomitee esimene sekretär, kandsin NLKP XX kongressile ette, et partei suur ülesanne uudismaa ülesharimise alal on auga täidetud.

2.

Meie kõigi õlgadele langes kohe tohutu töökoorem. Praegu, aastaid hiljem, olen toleaegeid dokumente läbi vaadates mõelnud: kuidas küll õnnestus nii palju ära teha ja igale poole jõuda? Kuid meie organism on juba nähtavasti niimoodi loodud, et ta kohaneb isegi mõeldamatute ülekoormustega — niihästi tohutu füüsilise kui ka närvipingega. Taas meenub sõda: inimesed olid seal inimvõimete piiril — magamata, poolsöömata, läbiligunenult kaevikuis, lamasid päevi ja öid lumes, hüppasid jääkülma vette — ning peaaegu kunagi polnud neil külmetushaigusi ja muid «rahuaegseid» tõbesid. Midagi sellesarnast võis näha ka uudismaal.

Mul on juba tulnud uudismaaepopöad võrrelda rindegaga, gran-

diosse lahinguga, mille võitsid partei ja rahvas. Mälestus sõjast ei taha meid, rindemehi, kuidagi maha jätta, ent võrdlus on täpne. Tulis-tamist ja pommitamist uudismaal muidugi ei olnud, kuid kõik üle-jäänu meenutas tõelist lahingut.

Et seda alustada, oli kõigepealt tarvis, kui kasutada sedasama sõjaväeterminoloogiat, ümber grupeerida jõud ja järele tuua tagala, ning see polnud lihtne. Pleenumile järgnes Kasahstani Kommunistliku Partei VII kongress, kus analüüsiti olukorda. Kongress tunnistas Keskkomitee büroo ja sekretariaadi eelmise koosseisu töö ebarahul-davaks.

Selgitan, mispärast. Kõige rikkalikumate looduslike võimalustega piirkonnas, kus oli sadu kolhoose, sovhoose ja masina-traktorijaamu, kus põldudel töötas kümneid tuhandeid traktoreid ja kombaine, kus lisaks künnimaale oli miljoneid hektareid heina- ja karjamaid, jäi teravilja, liha, puuvilla ja villa tootmine sõjaeelsele tasemele, ajuti aga isegi langes. Piimatoodang lehma kohta oli väiksem kui 1940. aastal, teravilja saadi 5—6 tsentnerit, puuvilla kõigest 10 tsentnerit ja kartuleid mitte üle 60 tsentneri hektarilt.

Tolleks ajaks olid isegi niisugused sõjas täielikult laastatud piir-konnad nagu Kubanima, Ukraina ja Donimaa taastanud purustatu ning hakanud saagikust ja loomakasvatuse produktiivsust suurenda-ma. Siin aga, ehkki 1953. aasta oli vabariigile olnud erakordselt soodne, lasti söödapuuduse tõttu poolteisel miljonil loomal nälga surra. Karja hoiti isegi suure pakasega lageda taeva all, puudusid primitiivsemadki lambakoplid ning seejuures öeldi: «Meil on alati niiviisi olnud.» Lisaksin, et kolhoosiesimeestest olid paljud algharidu-sega, kolmsada aga lihtsalt poolkirjaoskamatud.

Muidugi seletus Kasahstani põllumajanduse raske olukord ka objek-tiivsete põhjustega. Ta peegeldas selle ülitähtsa rahvamajandusharu käestlaskmist kogu riigis, ning seda ütles partei otsekoheselt ja ava-likult NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumil. Kuid isegi sellisel üldtaustal oli Kasahstani olukord kurb. Asja muutis veelgi keerukamaks see, et mõned kohalikud juhid olid raskustega leppinud ning tegutsesid põhimõttel «küll mõni õnnelik juhust aitab».

«Niisuguse suure vabariigi juhtimine ei olnud meile jõukohane,» ütles kongressil Keskkomitee sekretär I. I. Afonov, kes otseselt tegeles põllumajandusega. «Me ei juhi sündmusi, vaid viskeme sinna-tänna nagu halvad tuletõrjud. Kustutame «tulekahjusid», mis lõpmatult puhkevad kord ühes, kord teises kohas. Meie põhiliseks juhtimisvor-miks ei ole isegi mitte paberid, vaid volinikud.»

Pärast sääraseid ülestunnistusi ei pannud enam imestama, et partei oblastikomiteedel puudus igasugune omaalgatus. Kui keegi püüdiski asja parandada, siis nägi see välja üpris «originaalne». Näiteks Aktju-binski oblast esines algatusega luua karjale poolteiseaastane sööda-varu. Nii õilis üritus kiideti heaks, kohustus avaldati ajalehtedes. Kuid mis tahes algatused peavad teatavasti tuginema eelkõige sise-mistele jõududele, kasutamata reservidele. Selles seisab nende peamine väärtus. Aktjubinski klased talitasid teisiti. Kohe pärast kõlava kohustuse võtmist saatsid nad Kasahhi NSV Ministrite Nõukogule kirja: nii- ja naamoodi, selleks et me saaksime kohustuse täita, andke

LEONID BREŽNEV

1943

meile kiiresti juurde 300 traktorit, 6000 tonni petrooli, nii- ja niipalju autooli, solidooli, varuosi. Ühesõnaga, aidake meil saada kangelasteks, kui te ei taha koos meiega häbisse jääda.

Kõik mu kogemused juhtival tööil — partei-, nõukogude ja majandustööil või sõjaväes — olid mind juba ammu veennud, et ülalpeetava meeolud, soov asja parandada teiste arvel on otsekui lakmuspaber; mis näitab, milleks see või teine seltsimees suuteline on. Kuna meil seisis ees uudismaa ülesharimine, siis võisid ülalpeetava meeolud lubatud üldrahvaliku abi juures omandada ohtliku ulatuse. Sellepärast pidasingi vajalikuks võtta see nähtus erilise tähelepanu alla.

Mul on korduvalt tulnud kõnelda hoolitsevast suhtumisest kaardrisse. Mõistagi on jutt niisugustest inimestest, kes tegelikult on näidanud, et nad oskavad töötada. Jutt ei ole üleüldisest pattude andeksandmisest: saamatud ja ebaausad töötajad tuleb resoluutselt asendada. Siin aga tuli veenduda, et mitmesuguste tasandite juhte oli vabariigis sageli edutatud nii-öelda sõbrameheprintsiiibil. Sellele oli vaja jalamaid lõpp teha, ja meie P. K. Ponomarenkoga asusime rangele positsioonile. Selleks aga, et poleks solvunud, teatasime sellest avalikult ja otsekoheselt. Näiteks juba ühes oma esimeses kõnes — see oli Alma-Ata valijaile märtsis 1954 — ütlesin ma:

«Seoses määratu suurte ülesannetega, mis praegu Kasahstani parteiorganisatsiooni ees seisavad, kasvab mõõtmatult kaadri õige valiku ja paigutuse tähtsus. Kasahstani Kommunistliku Partei VII kongress tõi esile tõsised puudused ja vead töös kaadriga, mis annavad tunnistust sellest, et mõned juhtijad, olles kaotanud vastutustunde, ei valinud kaadrit tööalaste omaduste järgi, vaid tegid seda isikliku ustavuse põhimõttel. Me ei tohi sellega leppida. Vabariigis on palju täiesti küpsid, kogenud, juhtivale tööle edutamiseks ettevalmistatud inimesi, kes suudavad lahendada partei poolt püstitatud ülesandeid.»

Välja valides tahtejõulisi komandöre ja järele tõmmates tagalat, ootasime kannatamatult partei otsust uudismaa ülesharimise alguse kohta. Ja siis algaski 1954. aasta veebruari lõpul NLKP Keskkomitee ajalooline veebruari-märtsipleenum, kus võeti vastu otsus «Teravilja-tootmise edasise suurendamisest ning uudis- ja jäätmaade ülesharimisest».

Suur lahing Kasahstani steppides oli alanud. See toimus tohutul maa-alal. Põhja-Kasahstan ulatub läänest itta 1300 ja põhjast lõunasse 900 kilomeetri laiuselt. Sellel territooriumil paikneva kuue (varem viie) oblasti — Kustanai, Tselinogradi (endise Akmolinski), Põhja-Kasahstani, Koktšetavi, Turgai ja Pavlodari oblasti — üldpindala on üle 600 000 ruutkilomeetri, seega märksa suurem kui näiteks Prantsusmaa territoorium. Ja nendel hiigelavarustel tuli esmakordselt üles kunda 250 000 ruutkilomeetrit viljakat steppi — pindala, mis suuruselt ületab kogu Inglismaa.

Uudismaad harisid peale meie üles ka Altai ja Krasnojarski krai, Novosibirski ja Omski oblast, Volgamaad, Uural ja Kaug-Ida. Paljud arvatakse teavad, et meil hõlvatud uudis- ja jäätmaad moodustavad praegu ühtekokku 42 miljonit hektarit. Neist Kasahstanis on üles kütud 25 miljonit. Ja 18 miljonit hektarit sellest maahulgast hariti Kasahstani steppides üles 1954. ja 1955. aastal.

LEONID BREŽNEV

Arvud panevad hämmastama, kuid uudismaa ei tähenda ainuüksi põldu. See tähendab ka elamuid, koole, haiglaid, lasteaedu ja -sõimi, klubisid, uusi teid, sildu, lennuvälju, loomakasvatushooneid, elevaatoreid, ladusid, tehaseid, ühesõnaga kõike, mis on vajalik inimeste normaalseks eluks ja arenenud nüüdisaegseks põllumajanduslikuks tootmiseks.

Mul ei ole võimalik jutustada üksikasjalikult, kuidas see kõik oli — päev-päevalt, sündmus-sündmuselt. Uudismaast, tema hõlvamise raskustest, esimeste uudismaalaste kangelastegudest ja saatustest on küllaltki palju kirjutatud. Tahaksin meenutada vaid meie peamisi tegevussuundi, seda strateegiat ja taktikat, mida me kasutasime, et uudismaa saaks algusest peale niisugune, nagu ta on praegu. Uute ja laiendatavate vanade majandite maakorraldus; kohtade väljavalimine moodustatavate sovhooside keskuste jaoks; sadade tuhandete inimeste vastuvõtmine ja paigutamine seni täiesti asustamata steppi; tohtu ehitustegevus otsekohe kümnete, siis aga sadade sovhoosiasulate rajamiseks; paljude tuhandete spetsialistide valik; kirjult inimhulgast üksmeelsete, monoliitsete kollektiivide loomine; uudismaa ülesharimine ise ja esimene kevadkülv... Ja seda kõike ei tulnud teha järele mõõda, vaid otsekohe, üheaegselt.

Et lugejale oleks selge näiteks kohapealse juhtiva kaadri tugevdamise töö ulatus, mis tuli ära teha väga lühikese ajaga, siis ütlen, et üksnes 1954. aastal soovitati pärast läbiarutamist tööle uudismaal rohkem kui viissada uut partei rajoonikomiteede ja parteialgorganisatsioonide sekretäri ning tuhat kolhoosiesimeest, agronoomi, zootehnikut, inseneri ja mehaanikut. Nende hulgas oli küllaltki palju väga häid kohalikke töötajaid, veelgi rohkem aga sissesõitnuid. Määratu suurt abi osutasid meile NLKP Keskkomitee, liidulised ministeeriumid ning paljud meie maa vabariigid ja oblastid, kes heldelt andsid uudismaale oma kaadrit.

NSV Liidu Sovhooside Ministeerium asutas eristaabi spetsialistide väljavalimiseks. Staabi toad meenutasid vaksaliruumi: nii palju tungles seal rahvast. Sõitsin korduvalt sellesse staapi ja võtsin nädalate kaupa varahommikust poole ööni vastu inimesi. Mul ei olnud kunagi kahju ajast, et üksikasjalikult, põhjalikult vestelda igapäeva, kes kavatses uudismaale sõita. Oli tähtis, et inimene mõistaks oma kavatsuse kogu keerukust ja sügavust, hakkaks tõsiselt uskuma ettevõtetud asjasse ja pühendaks sellele kogu jõu. Inimesega tutvudes tundsin huvi, kas ta tõesti soovib sõita, millised on tema kogemused, kas ta on terve, kas perekond on uude kohta sõitmisega nõus. Vähem polnud ka vastuküsimusi: millal sõita, kui palju on sovhoosis maad, milline see on, kust saabuvad inimesed, kui palju antakse tehnikat, mida endaga esialgu ühes võtta?

Siinsamas, ministeeriumi koridorides valisid tulevased direktorid vestluste vaheaegadel endale spetsialiste. Nii kujunesid kuulsad viisikud: direktor, peaaegronoom, peainsener, ehitusinsener ja pearaamatupidaja. Hiljem hakkasime valima juba juhtijate kuukuid — lisandus veel direktori asetäitja majandusalal, kellela, nagu kogemused näitasid, oli raske lahendada uudismaale väga tähtsat inimeste

LEONID BREŽNEV

olme, majutamise, toitlustamise ja kultuurilise teenindamise probleemi.

Minu kabinetis Keskkomitees rippus suur Kasahstani kaart. Täpselt samuti nagu omal ajal rindel olin kaartidel tähistanud armee väeosade asukohad, nende tegevuspiirkonnad ja löökide suunad, nii märkisin ka nüüd vabariigi kaardil sadade majandite ja tugipunktide dislokatsiooni. Ringikestega olid sellel tähistatud pealetungi põhibasid — hõlvamispiirkondadele lähimad linnad, raudteejaamad ja ääretusse steppi kadunud asulad. Punaroheliste lipukestega olid märgitud vanad kolhoosid ja sovhoosid, mis samuti tunduvalt laiendasid külvipinda uudismaa arvel, punastega aga uute sovhooside keskused, mis tuli alles rajada. 1954. aastal ilmus punaseid lipukesti kaardile 90, aga 1956. aasta alguseks juba 337!

Tavaliselt kirjutatakse memuaarides, kuidas sovhooside direktorid koos peaspetsialistidega sõitsid steppi, taskus ainult ametisse määramise käskkiri, pangaarve number ja pitsat. Sõitsid kohale, lõid maasse sovhoosi nimega vaia ja hakkasid tegutsema... Õige, nii see oligi. Kuid paljud minu vanad tuttavad, makstes lõivu romantikale, unustavad ühe olulise detaili: vaiu ei löönud nad maasse kus juhtus, vaid rangelt kindlaks määratud kohas. Ning peale taskus oleva käskkirja ja pitsati olid sovhooside direktoritel veel portfelligid, nendes aga uute majandite kõlvikute ja maakorralduse kaardid. Romantikat oli uudismaal nagu raskusigi kuhjaga. Kuid asja ei tohi kujutada lihtsustatult: jõudsime kohale, hulkusime mööda steppi ja las käia, hakkame igal pool kündma, sest maad on ümberringi palju.

Ehitajatel on niisugune mõiste nagu nulltsükkel. Sellesse kuuluvad tööd, mis on seotud hoone paigutusega territooriumil ning tema vundamendi ja allmaakommunikatsioonide rajamisega. Töö on mahukas, kõrvalt vaadates vähemärgatav, kuid see tuleb ära teha enne, kui alustada hoone enda püstitamist. Põllumajanduses võib nulltsükliga võrrelda maakorraldustöid, sest maakorraldus on omamoodi generaalplaan, mis määrab ära majandi kontuuri ja iseloomu, tema põldude, niitude ja karjamaade asukoha ja suuruse, keskuste ehitamise paigad, veevarustuse allikad ning palju muud elule ja tootmisele väga tähtsat.

Vabariigi partei Keskkomitees tekkis esimestest päevadest peale justkui iseenesest uudismaa operatiivtöögrupp. Hiljem nimetati teda mitut moodi: kes töögrupiks, kes operatiivgrupiks, kes vabariiklikuks uudismaastaabiks. Ja tõesti, tema tegevus meenutas rindestaapi. Tema etteotsa tuli asuda minul. Seda gruppi ei loodud ametlikult, temas ei olnud mingeid spetsiaalselt määratud inimesi, nad kõik jäid oma tavalistele ametikohtadele, kuid kõik olid vahetult seotud põllumajandusega. Peale minu kuulusid sellesse gruppi Keskkomitee sekretär põllumajanduse alal Fazõl Karibžanovitš Karibžanov, Keskkomitee põllumajandusosakonna juhataja Andrei Konstantinovitš Morozov ja sovhooside osakonna juhataja Vassili Andrejevitš Liventsov, vabariigi põllumajandusminister Grigori Andrejevitš Melnik ja sovhooside minister Mihhail Dmitrijevitš Vlassenko ning rida teisi vastutavaid töötajaid. Muidugi oli uudismaa asjus Keskkomitees sadu inimesi, kuid üllalloeletud seltsimehed moodustasid just staabi, kes juhtis määratu suurt tööd.

LEONID BREŽNEV

Kiireloomuliseks ja oma ulatuselt ennenägematuks ürituseks sai künnimaa eraldamine. Kui juba rääkida sellest, kes kõige esimestena läksid ääretutesse steppidesse, siis olid need teadlased, hüdrotehnikud, botaanikud, maakorraldajad ja agronoomid. Eeskätt neid tahaksin meenutada hea sõnaga.

Viljakad maad ei asu ühes massiivis. Tarvis on need leida, boniteerida ja kontuuristada ning ühtlasi kindlaks määrata, millised neist kõlbavad teravilja, millised aga niitude ja karjamaade alla. Peaaegu kolmandik Kasahstani territooriumist — 100 miljonit hektarit — tuli läbi uurida maakorraldajatel. Ainuüksi Kasahhi NSV Teaduste Akadeemia moodustas ning saatis steppi 69 kompleksekspeditsiooni ja -salka. Maade uurimisest ja boniteerimisest võtsid osa terve Nõukogude Liidu akadeemiate, instituutide ja katsejaamade spetsialistid. Tuhanded Venemaa, Kasahstani, Ukraina ja Valgevene mullateadlased, botaanikud, hüdrotehnikud, maakorraldajad ja agronoomid uurisid läbi vabariigi 178 rajooni ning tegid esialgselt kindlaks 22,6 miljonit hektarit künnikõlblikke maid. Need maad anti üksikasjalike mullastiku, taimkatte, täpselt tähistatud veesaamiskohtade ja kohalike ehitusmaterjalide tootmiseks vajalike tooraineallikate kaartide näol üle rajoonide, seejärel aga oblastite ja vabariigi organisatsioonidele.

Mul oli maakorraldaja diplom. Ja niisuguse suure vabariigi Keskkomitee sekretärina ning maakorraldusspetsialistina tundsin kõige selle vastu erakordset huvi. Teadlased aitasid kiiresti orienteeruda, määrasid vabariigi territooriumil kindlaks kuus hästi piiritletavat looduslik-majanduslikku tsooni ning andsid täpsed soovitusel, kuhu tuleb külvata teravili, kus kultiveerida loomakasvatust, kus ühitada kompleksis seda ja teist, kus arendada niisutusmajandust.

Samal ajal sigines mul üsna palju meeldivaid tutvusi Kasahstani seltsimeestega. Olin kasahhe juba rindel armastama hakanud. Nad olid asjalikud, tagasihoidlikud inimesed, kohusetruud ja vaprad võitlejad ning komandörid. Lahingutevahelistel puhkehetkedel tundsid nad väga suurt igatsust oma kodupaikade järele, avarate rohustepide järele. Juhtus, et meloodilist ja kurba kasahhi laulu kuuldes astusin ligi ja küsisin:

«Millest sa laulad?»

«Stepist laulan. Hobusekarjast laulan. Neiukest tuletan meelde...»

«Neiukese järele võib igatsust tunda. Kodu järele samuti. Aga stepp... Mille poolest seesama, Ukraina stepp halvem on?»

«Halvem ei ole. Ainult et meil on hoopis teistsugune stepp...»

Ja nüüd, aastaid hiljem, näen rõõmuga, milline kasahhi rahvusest nõukogulik kaader on kasvanud. Kasahhide hulgas on silmapaistvaid partei- ja majandustöötajaid, nimekaid teadlasi, andekaid spetsialiste kõigis majandusharudes, suurepäraseid kultuurimeistreid.

Ma ei saa märkimata jätta, et kasahhid tervikuna, oma valdavas enamikus tervitasid suure vaimustusega partei otsust rohustepide üleskündmise kohta. Uudismaa ülesharimine kujunes kasahhidele raskeks ülesandeks. Oli ju kasahhi rahvas sajandeid seotud karjakasvatusega, nüüd aga tuli väga paljudel murda kogu endine elulaad stepides, hakata põllumeesteks, mehhanisaatoriteks, teraviljamajanduse

spetsialistideks. Kuid kohalikel elanikel jätkus tarkust ja mehisust võtta kõige aktiivsemalt, kangelaslikult osa uudismaa ülesharimisest. Kasahhi rahvas seisib ajaloo kõrgusel, mõistis kogu meie maa vajadusi ning ilmutas oma revolutsioonilisi, internatsionalistlikke jooni.

Ligi veerand sajandit on kestnud minu sõprus Dinmuhamed Ahmedovitš Kunajevigaga. Tollal oli ta Kasahhi NSV Teaduste Akadeemia president, ja loomulikult saime tuttavaks juba esimestel minu Alma-Atas viibimise päevadel. Hariduselt mäeinsener, värviliste metallide spetsialist, ei olnud ta kitsa valdkonna inimene, vaid mõtles riiklikult, avaralt ja julgelt ning avaldas originaalseid ja sügavaid mõtteid Kasahstani määratu suurte ressursside ja arenguperspektiivide kohta. Sel rahulikul, südamlikul, meeldival inimesel oli pealegi vankumatu tahe ja parteiline printsiipiaalsus. Peagi sai ta vabariigi Ministrite Nõukogu esimeheks, nüüd aga seisab Kasahstani parteiorganisatsiooni eesotsas ning on NLKP Keskkomitee Poliitbüroo liige.

Dimaš Ahmedovitš (harilikult kõnetavad kõik teda sõbralikult nii, tavalises suhtlemises ei tarvita keegi tema täielikku eesnime Dinmuhamed) soovitas mulle uudismaakonsultandiks Mullandusinstituudi direktorit Umirbek Uspanovitš Uspanovit. Selle tõsise teadlase poolt juhitava instituudi käsutuses oli määratu suur materjal Kasahstani mullastiku kohta. Instituudi teadustöötajad abistasid palju kõiges, mis puutus uute sovhooside paigutamisse.

Rahuldustundega meenutan ka vabariigi Põllumajandusministriumi maakorraldusvalitsuse juhatajat Vassili Aleksandrovitš Šeremetjevit. See oli originaalne mees. Nii suvel kui ka talvel käis paljapäi, sõduripluus seljas, sääririkud jalas, välitasku alati üle õla. Paljude Kasahstanis töötatud aastate jooksul oli ta selle jalgsi risti ja põiki läbi käinud ning tundis steppi mitte silma järgi, vaid pimesi, nagu öeldakse. See mees oli sovhooside keskasulate jaoks kohtade väljavalimisel lausa asendamatu. Tema välitasku näis mulle muinasjutuvaramuna: Vassili Aleksandrovitš võlus sellest kaarte, skeeme ja bloknoote sadade jõekeste, küngaste, looduslike tähiste ja tuulevaiksete kohtade, aga ka suure hulga neid maid hästi tundvate kohalike elanike nimedega. Ta nõudis alati, et neid inimesi võetaks uute majandite loomise komisjonidesse, ning vanamehed-aksakallid abistasid meid meeeldi.

Saanud teada, et maakorraldus on mulle tuttav asi, oli Šeremetjev ütle mata rõõmus ja pöördus minu kui kolleegi poole, vahel seda isegi pisut kuritarvitades: ta nõudis sekkumist ka pisiküsimustesse, mida oleks saanud lahendada minutagi. Kuid sageli oli vahelesegamine vajalik. Ja tõsine. Kord tõttas ta erutatult minu juurde, käes kimp maakorralduskaarte, mis olid saadetud vististi Koktšetavi oblastist:

«Vaadake, mis nad teevad! Kirjutasid vanade maade juurde uued ilma igasuguse põldude karakteristikata. Helistan rajooni, avaldan pahameelt, nemad aga vastavad mulle täie südamerahuga: mis te käratsete, ega me esimest aastat maad künna, tuleb kevad, lumi sulab ära ja kohe on näha, kus künna.»

Jutt oli kolhoosidest, kellele samuti uusi maid hõlvamiseks juurde anti. Inimesed olid seal ammust aega stepis töötanud ja loomulikult pidasid end selle nii headeks tundjateks, et ära mine ligigi. Sellest

LEONID BREŽNEV

1948

psühholoogiast oli vaja jagu saada, võidelda lihtsustatud asjassesuh-
tumise vastu ja nõuda, et uudismaade valik toimuks kõikjal rangelt
teaduslikult.

Töötada tuli mitte ainult operatiivselt, vaid ka süvenenult, kaugele
ette vaadates. Nii ülla eesmärgi nimel polnud kahju ajast ega jõust.
Jäädes sageli Keskkomiteesse hilisööni, vaatasin veel ja veel kord läbi
kaarte ja põhjendusi kümnete majandite kohta, enne kui need lõpli-
kult vormistati vabariigi Ministrite Nõukogu otsusega ja kinnitati
NSV Liidu Põllumajandusministeeriumi käskkirjaga.

Teatavasti tõi 1954. aasta, kui arvestada mõnede inimeste küllaltki
suuri kahtlusi, uudismaa hõlvamisel tohutut edu. 13 miljoni hektari
asemel künti kogu riigis üles 19 miljonit hektarit. Maade ülesharimise
plaani ületas ka Kasahstan. Kas on tarvis kõnelda sellest, kuidas see
tiivustas, millist usku alustatud ettevõtmise õigsusse see sisendas.
Üldistanud esimesed kogemused ja läbi kaalunud meie maa võimalu-
sed, võtsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu
vastu uue määruse «Uudis- ja jäätmaade edasisest ülesharimisest
teravilja tootmise suurendamiseks». Kasahstan pidi juurde looma veel
250 uut sovhoosi.

Esimesed, 1954. aastal moodustatud 90 sovhoosi paiknesid nii või
teisiti sobivamatel maadel, lähemal raudteedele ja jõgede ääres, kus
neid oli. Nüüd tuli minna ääretu stepi sügavustesse. Meie ülesanded
muutusid veelgi keerukamaks, raskem oli künnikõlblike maade valik
ise. Tekkisid vastuolud, kui soovite, siis võitlus erinevate seisukohtade
vahel. Meenuvad lahingud, mida meil tuli pidada kahe oblasti ümber.

NSV Liidu Põllumajandusministeerium oli arvamusel, et Aktju-
binski oblastis ei ole üldse vaja midagi üles künda, sest maa olevat
seal viljakasvatuseks kõlbmatu. Ja vastupidi, kui Karaganda oblastis
soovitasid kohalikud seltsimehed paigutada kaheksateist sovhoosi
väheviljakatele maadele, siis toetati nende «algatust» tingimusteta.
Helistasin Moskvasse ministrile ja ütlesin, et see on ilmne viga, kuid
tema nimetas karagandalasi patriootideks ja eesrindlasteks ning üht-
lasi, nähtavasti ägedushoos, süüdistas põhjapoolsete oblastite juhti-
jaid, kus uudismaareservid tegelikult polnud kuigi suured, konserva-
tiivsuses ja muudes surmapattudes.

Säärane paljasõnaline poleemika — ilma arvude, põhjenduste ja
tõestusteta — on mõttetu. Sõitsin Aktjubinski oblastisse, kohtusin
spetsialistidega ja veendusin kohapeal, et viljakaid maid on. Nõudsin,
et sinna saadetak viivitamatult teadlaste kompleksekspeditsioon.
Nad töötasid ausalt ja selgitasid välja 1,7 miljonit hektarit head, kün-
nikõlblikku maad. Karagandas viibides veendusin samuti suurema
vaevata, et meil oli õigus. Veel kord leidsin kinnitust seisukohale, et
põllumajandus nõuab teaduslikku, mitte aga voluntaristlikku lähe-
nemisviisi.

Alma-Atas korraldati vabariigi oblastikomiteede sekretäride ja oblas-
tite täitevkomiteede esimeeste nõupidamine. Kasahstani Kommunist-
liku Partei Keskkomitee pani spetsiaalselt arutusele küsimuse «Uutele
sovhoosidele maade valiku tulemustest». Lõppsõnas ütlesin siis (toon
õeldu säilinud stenogrammi järgi):

«Meil on ära tehtud kolossaalne töö maade eraldamisel. On leitud ja

LEONID BREŽNEV

kontuuristatud ligi 9 miljonit hektarit. Kuid töö ei ole veel lõpule viidud. Sel pinnal — käesoleval juhul räägin ma pinnast niihästi ülekantud kui ka otseses tähenduses — tekivad Põllumajandusministeeriumiga vaidlused, millest me ka täna ei loobu. Me jääme oma seisukohtadele kindlaks ja loodame neid kaitsta. Meile näib, et Karaganda ei ole siiski oma muldade suhtes selgusele jõudnud. On tehtud ettepanek organiseerida 18 sovhoosi. Oleks nagu palju. Kuid nende paigutamise plaani ei saa toetada, sest maad on valitud ebasobivad. Samal ajal on mitmetes oblasti rajoonides, mida ma ise olen külastanud, häid maid, kuhu tulebki sovhoose rajada.»

Kirjutan stepi uurimisest nii üksikasjalikult sellepärast, et uudismaa ülesharimise nulltsükli oli määratu suur tähtsus. Sellest olenes ülesküntud maa edasine saatus ja kogu tulevane elu sel maal.

3.

Esimene uudismaakevad on meelde jäänud mitmeti: niihästi rõõmsa ja pidulikuna kui ka viimse võimaluseni pingelise ja raskena. Stepp osutus kõvaks pähkliks, kõvemaks kui algul näis. Asi polnud üksnes selles, et igipõline rohukamar, juurtega otsekui traatidega läbi põimitud, oli nii tihe, et ader sellest vaevu jagu sai, vaid ka selles, et Kasahstani uudismaal praktiliselt ei ole kevadet harilikus mõttes. Siinse kliima iseärasus on niisugune, et talv läheb nagu korruga üle suveks. Kohe lumesulamise järel tuleb palavus, maikuus vihma tegelikult ei ole, maa kuivab kiiresti, muutub kivi kõvaks ja seda künda on kahekordselt raske.

Esimesed vaod ajasime kõikjal pidulikult, miitingutega. Õnnelikult said üles küntud ka esimesed ruudud. Needki olid uudismaal ebatavalised. Maamõõtjad lõikasid kõikjal traktoribrigaadidele ühesugused tükid puutumata steppi — ruudud kaks korda kaks kilomeetrit, s. o. nelisada hektarit.

«On alles ruudukesed, on alles avarus!» naljatasid traktoristid. «Pane mootor käima ja sõida nagu nõõri mööda, niikaua kui kütust jätkub.»

Kuid peagi nägid nad, et järjest sagedamini tuleb peatuda: mootorid ei jõudnud atru vedada, hõlmad purunesid, adraamid paindusid. Ainult selline vägilane nagu S-80 suutis vedada viiehõlmalist atra. Hea manööverdusvõimega, kuid kerged DT-54 ja NATI osutusid uudismaa jaoks nõrgaks. Inimesed hakkasid igal pool atradelt ühe või isegi kaks hõlma ära võtma. See vähendas tööjõudlust ja ähvardas uudismaa ülesharimise plaani nurja ajada. Külvieelne mullaharimine oli samuti üpris raske: põld tuli mitu korda randaalida, käppkultivaatoritega kobestada, hästi läbi äestada ning vesitäidisrullidega üle käia. Alles siis saadeti põllule külvikud, kuid vaheaeg mullaharimisest külvini ei tohtinud olla pikem kui neli-viis päeva. Me teadsime, et vastasel korral kuivab põld ära ja tema seemendamine on juba tulutu.

Mäletan oma esimest sõitu külvitöödele Kustanai oblastis. Sinna, Toboli jaama sõitis N. S. Hruštšov. Varsti toimus suur nõupidamine Maikuli hobusekasvanduses, kus samuti künti uudismaad. Hobusekas-

LEONID BREŽNEV

1950

vanduse direktori kabinetti kogunesid P. K. Ponomarenko, mina, partei Kustanai oblastikomitee esimene sekretär I. P. Hramkov, oblasti täitevkomitee esimees I. G. Slažnev, Kustanai hobusekasvanduse direktor M. G. Motoriko (praegu on ta Kasahstani põllumajandusminister), Üleliidulise Põllumajanduse Mehhaniseerimise Instituudi teadlased ja teised seltsimehed. Juttu oli paljust, kuid esimeses järjekorras arutati kummulikünni probleemi.

Me olime sellega kõvasti vaeva näinud, asja tuum aga seisis selles, et tavaliseks künniks seadistatud adrad ei pööranud koorlitega läbilõigatud võimsat rohukamarat vao põhja. Kamar tolknes risti-rästi, nii nagu juhtus, ning tompjas alumine mullakiht teda ei katnud. Ka randaalida oli säärast põldu raske. Otsustati nõupidamine katkestada, vaadata, kuidas see kõik tegelikkuses välja näeb, ning sõideti ühte traktori-brigaadi.

Mehhanisaatorid närvitsesid, töö edenes visalt, vaomätas ei pöördunud täiesti kummuli, tee mis tahad. Astusin traktoristide juurde, alustasin juttu ja küsisin, mida siin nende arvates ära teha saaks. Nad vastasid, et praegused adrad ei kõlba, tarvis on teistsuguseid.

«Missuguseid?»

«Me oleme juba ammu sellest kõnelnud, aga kasu pole miskit!» lausus üks nendest. «Vaja on kähku hakata tegema poolvint- ja vinthõlmadega atru.»

Tuleb öelda, et kui N. S. Hruštšov taipas, milles küsimus seisab, läks ta marru ja tegi teadlastele tigedaid etteheiteid. Mispärast ei nähtud seda küsimust varem ette? Oli ju aega, et tehaseid varakult orienteerida niisuguste atrade väljalaskmisele? Abinõud võeti tarvitusele, ja juba kuu aja pärast saabusid uudismaale esimesed uued adrad.

Kuid see oli kuu aja pärast. Uudismaa ülesharimine oli aga juba kõikjal hoogu saanud, ning nüüdsama tuli midagi välja mõelda, et töö edeneks kavandatud tempos. Ühel õhtul helistasin nagu ikka sovhoosidesse, tundes huvi, kui palju on küntud ja milliseid raskusi ette tulnud. Helistasin ka «Ordžonikidzevski» sovhoosi. Selle direktor F. P. Kuhtin ütles, et asjad lähevad hästi, kuid palus saata rohkem varuadrahõlmu:

«Teate, hõlmad otse põlevad... Aga künnime täie hooga. Sõitke siia, näete ise.»

Pärisin, kuidas neil rohukamar paika läheb, ja kuulsin vastuseks:

«Normaalselt. Pakime sisse nagu pätsikese.»

Hommikul sõitsime suure grupiga «Ordžonikidzevskisse». Meiega ühines NSV Liidu sovhooside ministri asetäitja S. V. Kaltšenko, rajoonikeskuses aga võtsime veel kaasa NLKP Keskkomitee voliniku uudismaa asjus M. G. Roginetsi. Tundsin Mihhail Georgijevitši juba Ukrainapäevilt, kus ta oli partei Tšernigovi oblastikomitee esimene sekretär just neil aastail, kui mina töötasin Dnepropetrovskis. Tollest ajast saidik polnud ma teda näinud ja olin ootamatu kohtumise üle siiralt rõõmus. Hiljem, partei Koptšetavi oblastikomitee esimese sekretärina ja seejärel Kasahhi NSV sovhooside ministrina ja põllumajandusministrina pühendas ta palju jõudu ja tööd uudismaa hõlvamisele.

«Ordžonikidzevskisse» sõitmise ajal selgus, et just tema, Mihhail Georgijevitš, oli soovitanud «ühte pisiasja», ja uudismaa kündmine läks tema hoole all olevates rajoonides edukalt. Nägime põldudel rõõmsat

LEONID BREŽNEV

pilti: traktorid liikusid normaalse kiirusega, just nagu see pidigi olema, adrad aga murdsid ühetasase meeldiva raginaga uudismaad. Milles asi on?

«Ma ju ütlen, et pisi!» naeratas Roginets. «Me lõikame rohukamarast ära ainult kõige pealmise õhukese kihi. Näete, koorlid on seatud kõigest seitsme, mitte aga üheteistkümne sentimeetri sügavusele, nagu instruksioonis ette nähtud. Niimoodi saamegi hakkama.»

Ja tõsi. Alles nüüd märkasime, et koorlid lõikasid täpselt ära õhukese pinnasekihi otsekui pekikamara ja heitsid selle vao põhja, «harjased» allapoole. Tõepoolest «pakkisid sisse». Tuli Mihhail Georgijevitši ja sovhoosi seltsimehi noomida: miks nad olid vaikinud?

«Polnud ju sünnis niisugusest pisiastjast pasundada. Ma arvasin, et inimesed taipavad ise, õige mul tarkus,» ütles Roginets.

«Sina taipasid,» laususin mina, «aga ei tohi unustada, et uudismaale on kokku sõitnud inimesi kogu riigist, palju noori. Kõike kasulikku, mis kogemustega on omandatud, tuleb kiiresti levitada. Aga mõni kogunud inimene taipab, kuid kardab võtta endale vastutust, rikkuda instruksiooni. On ju nii, Stepan Vlasjevits?»

«Õigus, võivad ka kartma lüüa,» kinnitas Kaltšenko.

«Anna siis käskkiri: igal pool, kus kamaraga raskusi on, seatagu koorlid mitte üheteistkümne, vaid seitsme sentimeetri sügavusele.»

«Kohe täna teen niisuguse käskkirja.»

Sõitsime tagasi ja kogu tee nokkisime Mihhail Georgijevitši, et ukrainlane püüab alati endale lõigata paksemat pekitükki, aga Roginets lõikab õhemat, esimest korda näeme niisugust...

Ülejärgmisel päeval toimus partei Kustanai oblastikomitee büroo istung. Muude küsimuste hulgas arutati ka teede ehitamist uudismaal. Enamik pooldas seda, et ehitataks maanteid, autode jaoks. Mingu pealegi see kallimaks ja võtku rohkem aega, kuid parem on kohe hakata arendama kapitaalset, ajakohast, kaugemaks tulevikuks mõeldud teedevõrku. Üheaegselt sellega soovitati hakata teedesõlmedes ehitama suuri elevaatoreid. Kuid N. S. Hruštšov oli arvamusel, et otstarbekam on rajada mitu kitsarööpmelist raudteed, mille juurde saab, nagu ta ütles, vilja vedada kolgastest. Mitte mingisuguseid argumente selle idee vastu arvesse ei võetud. Nii ehitatigi algul Kustanai—Uritskoje, seejärel aga ka Jessili—Turgai kitsarööpmeline raudtee. See oli viga, kumbki tee viljaveos oodatud osa tegelikult ei etendanud ja mõlemad demonteeriti varsti.

Toon selle fakti mitte näitamaks, et partei- ja riigitegelane peab olema üheaegselt teedeehitaja, ökonomist, insener jne. Ei, kuid ta peab niihästi tundma üldise arengu seadusi kui ka tuginema konkreetsetele teaduslikele ja praktilistele teadmistele. Ja mingil juhul ei tohi ta pidada ennast ainsaks ja vaieldamatuks autoriteediks kõigis inimtegevuse valdkondades.

Nüüdisaja majandus, poliitika ja ühiskonnaelu on nii keerukad, et need on jõukohased ainult võimsale kollektiivsele intellektile. On tarvis ära kuulata spetsialiste, teadlasi, ja seejuures mitte ainult mingit ühte suunda pooldavaid või ühte koolkonda kuuluvaid, tuleb osata nõu pidada rahvaga, et vältida igasugust «visklemist», rutakaid ja läbimõtlematuid meelevaldseid otsuseid. Eriti ohtlikud on need siis, kui kõne

LEONID BREŽNEV

1952

all on terve suure piirkonna majanduslik, sotsiaalne ja kultuuriline hõlvamine, pikaajaline poliitika selles piirkonnas, oskus näha kaugetele ette.

Kustanaist alustasin ringreisi mööda uudismaaoblasteid, -rajoone ja -sovhoose, kus kõikjal käis külv.

Jessili ja Atbasari raudteejaamas leidsin eest sõna otseses mõttes paabeli segaduse. Nende läbilaskevõime polnud absoluutselt kooskõlas saabuvate veoste hulga. Jessili nimetati ka tollal uudismaa väravaks, ehkki see oli vaid ääretust stepist ümbritsetud pisijaam. Väga palju veoseid saabus ka rajoonikeskusesse Atbasari. Madalate majade ja armetu haljastusega vanaaegne, tolmune, kõigile tuultele avatud linnake võttis vastu ešelone masinate, metsamaterjali, tsemendi, majadetailide, vagunelamute, metalli, bensiini, seemnevilja, toiduainete ja kaupadega — võttis vastu niihästi omaenda uudismaamajandite kui ka kolme naaberrajooni tarvis. Ešeloni tühjakslaadimisele oli mobiliseeritud kogu linnakese elanikkond.

Partei rajoonikomitee büroo liikmed, rajooni täitevkomitee töötajad ja komsomoliaktivistid olid ööpäev ringi jaamas valvekorras: nad olid rongidel vastas, juhtisid mahalaadimist, võtsid vastu inimesi ning püüdsid neile leida ajutist ulualust kohalike elanike majades. Ütlen püüdsid, sest äsjasaabunud inimesed ei tahtnud mitte kuskil hetkegi viivitada. Nad kiirustasid sõitma steppi, hüüdes üldises kisas-käras valjul häälel oma sovhooside nimesid: «Marinovski!» «Atbasarski!» «Dnepropetrovski!» «Baumanski!» Tuli neid keelitada, neile selgitada, et esimesed salgad on sovhoosidesse juba saadetud, et need seal künnavad, külvavad ja ehitavad täiendusele elamuid, ning niikaua kui eluasemed valmis ei saa, pole uusasukatel seal midagi teha. Selgitati samuti, et jõgedes on juba suurvesi ja praegu sõita oleks ohtlik. Kuid mitte mingisugused argumendid ei aidanud. Inimhulkade peade kohale tõusid plakatid: «Andke sovhoos!», «Andke uudismaad!».

Majanditesse, mis nagu Atbasargi asusid Išimi paremkalda poolel, jätkati masinate ja inimeste saatmist traktorimarsruutidel ja autokolonnidega. Kuid osa tehnikat, mis oli määratud jõega poolitatud rajooni vasakkaldapiirkonnale, jäi tulvavee tõttu toppama. Patt oli lasta seda jõude seista, ning rajoonivõimud otsustasid neid masinaid ajutiselt kasutada paremkalda kolhoosides, sovhoosides ja masina-traktorijaamades. Ent järsku oli üks traktorikolonn kadunud.

Selgus, et traktoribrigaadi brigadir Vladimir Tšekalin, olles teada saanud sellest otsusest, äratas öösel häirekorras oma poisid ja viis traktorid minema. Need noormehed sõitsid komsomolituusikutega «Krasnaja Zarja» kolhoosi, olid oma brigaadi moodustanud juba seal, kust nad välja sõitsid, ning ise oma masinatega kaasas olnud. «Pögenikke» taga ajama sõitis rajoonikomitee sekretär Vassili Filippovitš Makarin. Išimi kaldal avastas ta traktorid ja üksi jäänud Vladimir Tšekalini.

«Kus teised omavolitsejad on?»

«Kohe tulevad.»

«Kes teil lubas omavolitseda?»

«Mis omavoli see on? Kellele traktorid on määratud? «Krasnaja Zarja» kolhoosile. Ja nad hakkavadki uudismaad kündma seal, kus ette nähtud. Koolmekoha me leiame!»

LEONID BREŽNEV

Kuidas rajoonikomitee sekretär ka ei püüdnud brigadiri keelitada, jäi see vankumatuks. Samal ajal jõudsid kohale ülejäänud mehhanisatorid. Nende hulgas vilksatasid kohalike aksakallide valged habemed. Üks vanamees pöördus vaidlust kuuldes Makarini poole:

«Oi sekretär, miks sa poisiga riidled? Ise oled süüdi! Mispärast sa masinaid varem ei saanud? Kas sa ei teadnud, et kui on palju lund, siis tuleb suur vesi?»

Kasahhid näitasid poistele koolmekoha kätte ja ütlesid, et seal on Išimil kindel kivine põhi. Peagi olid traktoristidel masinad vasakkaldale toimetatud. Selsamal päeval panid nad traktorid kolhoosis tööle. Seejärel läks sellesama koolme kaudu tehnika ka teistesse vasakkalda sovhoosidesse — «Dnepropetrovskisse», «Marinovskisse» ja «Baumanskisse».

Isegi siis, kui Vassili Filippovitš mulle sellest jutustas, oli ta erutatud ja mures: nii või teisiti, aga risk ikkagi oli. Teda pahandas omavolitsemine. Kuid siin olid ka visadus, leidlikkus ja julgus. Muide, pärast «pögenike» lugu organiseeriti seal korralik ülevedamiskoht. Atbasari elanikud lasksid kõik oma paadid jõkke. Nendest paatidest meisterdati kaks parve, millega kogu kevade ja suve kestel saadeti vasakkaldale inimesi, masinaid, mootorikütust ja toiduaineid. See oli samuti tõelise rindeleidlikkuse näide. Ja selliseid näiteid kohtasin uudismaal neil aastail nii palju, et kõigest ei jõua rääkida.

Atbasarist sõitsin välja koos Makariniga. Me ei kiirustanud, sõitsime ühest majandist teise, brigaadist brigaadi. Esmakordselt nägin ma Kasahhi steppi kevadel ja imetlesin seda. Milline avarus! Siin vist väsis isegi päike ära, enne kui ta silmapiiri taha jõuab. Kevadine stepp säras paljudes värvitoonides. Sinetasid tulvaveed. Päikese käes pärlendas värske lõhnav rohi. Öitsesid tulbid. Ja kogu selle roheluse keskel mustendasid siin ja seal esmakordselt ülesküntud ruudud.

Kuid sel kaunil päikesepaistelisel päeval valdas mind üks ärev mõte. Jälgides töid põldudel, märkasid, et ühelgi uudismaatükil ei külvatud, seda tehti ainult vanadel põldudel. Meenutasin põliselanike sõnu, et neil on alati olnud nii: külvati alles teisel aastal. Ma ei kiirustanud pärimistega, ainult ühes brigaadis küsisin mitte uustulnukalt, vaid kohalikult traktoristilt:

«Aga millal te siis uudismaal külvama hakkate? Kas juunikuus?»

«Kes siis juunis külvab?» imestas too. «See naerdakse meil välja. Meil öeldakse, et juunikuus külvamisest pole enam toiku.»

Kui me Atbasari tagasi pöördusime, Vassili Filippovitš vaikis.

«Kas poleks aeg aru anda?» küsisin mina.

«Mida siin aru anda? Ise nägite kõike...»

Ilmnes, et külvata sel kevadel Atbasari rajoonis ei kavatsetud. Miks? Makarin selgitas. Uudismaale külvati vilja vanast ajast peale alles järgmisel kevadel, sest see künti üles hilja, mitte enne juunikuud. Miks nii hilja? Aga sellepärast, et enne seda tegeles talupoeg külvitöödega. Kahe tööga — külvi ja künniga — ta üheaegselt toime ei tulnud. Aga kui pärast jäi aega uudismaa jaoks, siis polnud enam mõtet külvata. Maa ootas uut kevadet ja alles siis andis esimese ja tavaliselt hea saagi. Siit tulenesidki iidsete traditsioonid, visad arusaamad ja juurdunud eel-

LEONID BREŽNEV

1954

arvamused. Atbasari elanikud olid kaua mõelnud ja arutanud ning otsustanud esimesel aastal mitte külvata.

Pean märkima, et sellest oli juba palju räägitud. Mul olid seljataga konsultatsioonid tõsiste teadusemeestega, läbi oli tulnud vaadata terveid virnu materjale ja nende ekspeditsioonide andmeid, kes olid hakanud uudismaad uurima juba väga ammu — sellest räägin ma veel edaspidi. Järgmise, 1955. aasta saagi jaoks kavatsesime üles künda võimalikult rohkem maad just nimelt juunis, sest hilissuvine või sügisene künd nii uudismaal kui ka kultuuride alt vabanenud põldudel on siin niisama ebasoovitav kui külvamine juunis. Seda olid põhjendanud teadlased ja see oli arvesse võetud meie plaanides. Kuid esimese kevade uudismaa me ju kündisime üles aprillis ja mais, ning mitte eeloleva, vaid käesoleva aasta saagi jaoks!

Siin oli vaja inimesi veenda. Sõitsime vaikides linnani, mõeldes kumbki oma mõtteid. Öhtust sõin koos Makariniga tema kodus. Minu lemmikroa pelmeenide alla, mis tema abikaasa Feodosja Kuzminitsna oli valmistanud, võtsime kaks napsi: ühe uudismaa ülesharimise eduka alguse auks ja teise perenaise terviseks. Vassili Filippovitš esitas tol öhtul palju kõikvõimalikke küsimusi:

«Õelge, kas te olete siiralt veendunud, et meie kodukandist saab meie maa suurim viljaait?»

«Aga kas teie ikkagi kahtlete?»

«Väga raske oli meil seda maad üles harida...»

«Ma pole mitte üksnes veendunud, Vassili Filippovitš, vaid ka uhke selle üle, et olen selle asja osaline.»

Mõistsin hästi seda inimest ja sain temast aru. Ta oli üks neist vana-dest kohalikest töötajaist, keda me siis, kui töö mastaabid järsult muutusid, pidasime õigeks mitte välja vahetada, vaid kohale jätta. Ja me ei eksinud. Suurte sündmuste ajal kaotasid nad vaid algul hetkeks pea. Selline oli ka Makarin — üks tuhandetest rajoonikomiteede sekretäridest ja suurtest töömeestest, kelle kanda on raskeim alamastme parteitöö põhikoorem. Ta elas ja töötas kõige tavalisemas vaikes väikelinnas, mis paiknes kauges päikesest põlenud stepis, ning tema elupäevad möödusid niisama vaikel, mõõdukal sammul. Ent siis saabus 1954. aasta, ja linnake sattus uudismaa-asjade epitsentrisse, kogu meie maa tähelepanu keskpunkti. Makarini auks peab ütlema, et tal oli seda talupoja põhjalikkust ja tarkust, mis sügavalt juureldes võimaldab inimesel omandada täieliku usu uude üritusse ja anduda sellele tervenisti, lõpuni, kogu oma ande harukordse jõuga.

Järgmisel hommikul kutsus ta minu palvel rajoonikomiteesse soovhooside direktorid A. V. Zaudalovi, I. G. Lihhobaba ja G. J. Tutikovi; sinna tulid ka rajooni täitevkomitee esimees S. K. Gauštšak, tema asetäitja Rahhim Kaissarin ja teised seltsimehed. Veel kord arutasime kõik läbi, ma kuulasin kõik tähelepanelikult ära ja ütlesin lõpetuseks:

«On hea, et te suurde üritusse suhtute tõsiselt, ettevaatlikult. Kuid arutagem siiski läbi, mille üle käib vaidlus. Kas oleks saanud maa-mees-üksiktalunik, isegi kui ta oleks olnud hakkaja mees, nagu tol ajal öeldi, kiiresti üles harida uudismaa, nii nagu me seda praegu võime teha? Muidugi mitte! Puuadra või paremal juhul ratasadruga võis ta ka maikuus oma maalapi üles künda, kuid edasi polnud enam lihtsalt mil-

legagi harida. Nii ta siis ootas ligi aasta või rohkemgi, kuni mullakamar päikese, vee ja pakase mõjul ise murenes. Kas meie siis peame joon-duma selle maamehe järele, üle võtma tema kibedad ja hädaga peale-sunnitud kogemused? Arvan, et ei pea. Nüüdisaegsete masinatega võime kahe-kolme päevaga muuta ülesküntud uudismaa pehmeks, urb-seks, seemendamisvalmis põlluks. Ja võime samal aastal saada hüvitust oma töö eest. Ja nüüd otsustage, kuidas teil on parem toimida.»

«Mida siin otsustada? Ma olen juba ammu rääkinud, et on vaja kül-vata!» avaldas ägedalt oma arvamust Zaudalov.

«Siis külvake.»

«Teate... Meid ei takistata ega keelata, vaid öeldakse: vaadake, et te kimpu ei jää, te pole ju sinne inimene, te ei tunne seda maad. Nii hakkadki tahtmatult kahtlema.»

«Külvame täis kogu selle maa, mille tänavu üles kündsimise,» kinnitas Makarin. «Te veensite meid. Ilmselt targutasime üleliia.»

«Siis on hästi. Kuid arvestage veel üht asja,» lisasin ma. «Siin esitati nii-öelda agronoomilisi ja tehnilisi argumente, kuid ei räägitud midagi küsimuse poliitilisest aspektist. On aga vaja arvestada mitte ainult või-malust, vaid ka vajadust külvata vilja uudismaale just nimelt tänavu. See ei ole üksnes majanduslik vajadus, see on ka poliitiline üritus. Saagu kogu maailm veel kord teada, et meie, kommunistid, oleme või-melised lahendama suurimaidki ülesandeid lühikese ajaga. Aga peale selle on inimlikult tähtis, et iga uudismaalane näeks juba käesoleval aastal oma töö vilja.»

4.

Mõnikord küsitakse: kes oli uudismaa ülesharimise idee autor? Arvan, et see küsimus ise on väär, selles peitub püüe omistada see meie partei ja rahva väljapaistev saavutus mingi ühe inimese «selgeltnäge-misele» ja tahte.

Uudismaa ülesharimine on Kommunistliku Partei võimas idee, mille elluviimine aitas, kui mõelda ajalooliste kategooriatega, muuta peaaegu silmapilkselt meie maa elatud, mahajäetud, kuid viljakad idapoolsed stepid arenenud majanduse ja kõrge kultuuriga piirkonnaks.

Teatavasti algas Kasahstani, Lääne-Siberi ja Kaug-Ida laiade alade asustamine kehvtalupoegade Venemaa Euroopa-osast juba möödunud sajandil. Kuid eriti intensiivistus see pärast Suure Siberi raudtee raja-mist. Ent on teada ka, mis sellest välja tuli. Miljonid Tsaari-Venemaa õnnetud, nälgivad maatamehed siirdusid koos perekondadega itta, «töo-tatud» maale, piinavas lootuses leida seal maad ja õnne. Sõideti täis-kiilutud kaubavagunites, arbaade ja vankritega. Tuhanded väljarända-jad surid teel, suutmata taluda pikka ja vaevarikast teekonda, nälga ja haigusi. Ajaloost on teada arvukaid näiteid selle dramaatilise epopöa kohta. Meenutagem näiteks kunstnik S. V. Ivanovi maali «Ümberasuja surm». Kolkastepis, teel, suri eesmärgini jõudmata talupoeg, perekonna toitja. Mis saab lehest ja lastest? Selle südant pitsitava küsimusega sei-same tavaliselt kuulsa lõuendi ees.

LEONID BREŽNEV

1956

Kuid ka need, kes õnnelikult jõudsid adrast puudutamata paikadeni, sattusid meeleheitlikku olukorda. Üks ühe vastu astusid nad karmi võitlusse metsiku, kurja stepiga. Polnud elamut, teid ega vett, abi loota ei olnud kusagilt. Kogu «tehnika» oli hobusekronu puusahaga, harva raudadraga.

«Uudismaa ülesharimisest» revolutsiooniaelsesel perioodil sai rahvale tõeline nuhtlus. Tsaarivõimude südametust, ebainimlikust suhtumisest ümberasujaisse kirjutasid vihaselt A. P. Tšehhov, V. G. Korolenko ja G. I. Uspenski. Oma kirjutistes «Reisid ümberasuajate juurde» maalis Gleb Uspenski tüüpilise pildi ühes talus nähtust:

«Mingid mustad hunnikud, mis meenutavad turba- või põletus-sõnnikuvirnu ja on laiali pillatud kuhu juhtub, ei tekita vähimatki ettekujutust inimeste eluasemeist; mitte kusagil pole näha ühtki inimolendit ja üldse pole mingit võimalust kujutleda, et siin võiksid elada inimesed. Ent elavad...»

Märgin, et selliste «mustade hunnikute» — muldonnide — jäänuseid nägime veel nüüdki mõnes kohas stepis, ja need tekitasid alati kibedaid mõtteid esimeste uudismaa-asukate kurvast saatuses.

Suutmata taluda ränki elutingimusi, talupojad põgenesid, pöördusid tagasi Venemaale, Ukrainasse ja Valgevenesse — niisama raskele saatusesele vastu. Tsaarivalitsuse poliitikat ümberasuajate suhtes häbimärgistas raevukalt V. I. Lenin, kes kirjutas: «Venemaale pöörduvad tagasi kehvikud, kõige õnnetumad, kes on vihale aetud ja kaotanud kõik. Maaküsimus Siberis pidi olema äärmiselt teravaks muutunud, et, vaatamata valitsuse meeleheitlikele pingutustele, osutus võimatuks aidata sadadel tuhandetel ümberasuajail endid sisse seada...» Ja ühes teises artiklis kirjutas ta: «See tagasitulnud ümberasuajate hiiglalaine viitab meeleheitlikule viletsusele, laostumisele ja vaesusele, mida kannatasid talupojad, kes kõik majad maha müüsid, et Siberisse minna, kuid kes nüüd on sunnitud lõplikult laostunudena ja vaesunudena Siberist tagasi tulema.»

Püüdes kuidagi õigustada valitsuse tegevust ja leevendada seda masendavat muljet, mida tekitas äravaevatud rahva suurte hulkade rändamine läänest itta ja tagasi, mõtlesid kodanlikud uurijad välja terve teooria, mis kinnitas, et kõiges on süüdi... idapoolsed stepialad. Nad kirjutasid, et need maad olevat viljatud ja nende looduslike iseärasuste tõttu ei saa neid lihtsalt üldse kunagi kasutada. Ent kes Venemaal ei teadnud, et see on vaid laim rikaste neitsilike steppide kohta, mis sajandeid olid akumuleerinud viljakust.

«Sellel maal võib kasvatada leivavilja, köögivilja ja kariloomi,» kirjutas juba XVIII sajandil Siberi ja Põhja-Kasahstani kohta esimese Siberi atlase autor S. U. Remezov. Valeõpetlaste väljamõeldisi naeruvääristades märkis V. I. Lenin korduvalt, et on veel vabu maid... suurepäraseid maid, mis tuleb üles harida. Tema töödes, Kogutud Teoste 16. köites, leheküljel 229, leidsin ma hämmastavalt sügava tähelepaneku. Vladimir Iljitš märkis, et need maad on kõlbmatud «mitte niivõrd... looduslike omaduste tõttu, kuivõrd... majanduse ühiskondlike omaduste tõttu, mis määravad tehnika seisakule, elanikkonna õiguse-tusele, allasurutusele, harimatusele, abitusele».

Oktoobrirevolutsioon muutis põhjalikult põllumajanduse «ühiskond-

likke omadusi» ja löi sellega tingimused uute maade kasutamiseks kõikjal — Lääne-Siberis ja Põhja-Kasahstanis, Volgamaal ja Põhja-Kaukaasias, Uuralis ja Kaug-Idas. 1940. aastaks oli külvipind meie maal suurenenud 1913. aastaga võrreldes 32,4 miljoni hektari võrra. NSV Liidu maavarude kasutuselevõtmise järgmine etapp algas 50-ndate aastate keskpaiku. Just siis ühines eluline vajadus kasvatada teravilja uudismaal reaalse võimalusega täita see ajalooline ülesanne.

Partei valmistus ammu ulatuslikuks pealetungiks uutele maadele. Juba 20-ndate aastate lõpul organiseeris maailmakuulus teadlane N. M. Tulaikov, olles ettenägelikult mõistnud, et suurte mehhaniseeritud majandite loomisega on avanenud uudismaa alistamise perspektiiv, esimese teadusliku ekspeditsiooni ülesharimiskõlblike maade täpseks väljaselgitamiseks meie maa idaosas. Ekspeditsiooni edust kirjutas ta artiklites ja ettekannetes ÜK(b)P Keskkomiteele. 1930. aastal arutas ÜK(b)P XVI kongress — kus muide Tulaikov võeti vastu partei liikmekandidaadiks — meie maa idapiirkondades teraviljamajanduse laiendamise küsimust. Ettekandes «Kolhoosiliikumine ja põllumajanduse arendamine», mille valmistas ette Keskkomitee põllumajandusosakond, oli partei positsioon selgelt esitatud. Selles huvitavas ja kaugele ette nägevas dokumendis on öeldud:

«... Nisu hakkame kasvatama seal, kus ei kasva väärtuslikumad kultuurid ja kus traktorit saab kasutada 24 tundi ööpäevas. ÜK(b)P uus liikmekandidaat professor Tulaikov, üks parimaid asjatundjaid maailmas põuaste piirkondade maaviljeluse alal, on arvestanud välja, et Kasahstanis võib pidada 50—55 miljonit hektarit maad külviks sobivaks, millest ligikaudu 36 miljonit hektarit asub Siberi ja Uuraliga külgnevates põhjapiirkondades: Aktjubinski, Kustanai, Petropavlovski, Akmolinski, Pavlodari ja Semipalatinski piirkonnas. Siin hõlmavad nisu külvipinnad ainult 5 protsenti kogu künnikõlblikust maast.

Kuidas me siis kavatseme seda ülesannet lahendada? Tarvis on silmas pidada, et nisuülesanne tuleb meil lahendada piirkondades, kus rahvastiku tihedus on väga väike ning kus reljeef võimaldab kasutada traktorit ja kombaini suurima efektiivsusega... Kuid selle ülesande lahendamiseks on vaja umbes 700 000—1 000 000 hobujõudu, et saada täiendavalt 20—25 miljonit hektarit nisu alla. Me võime ja peame selle peale välja minema!

Organisatsiooniline tuum selle ülesande lahendamisel peitub selles, et ta tuleb lahendada inimeste ja kariloomade minimaalse arvuga, et mitte olla sunnitud säilitama siin suuri varusid ikalduse puhuks. Peale täieliku mehhaniseerimise tuleb siin arvestada täiskoormuse andmisega igale traktorile, igale masinale, igale inimesele. Siin tuleb lähtuda sellest, et üks inimene peab hooldama 200 hektarit.»

Need ettepanekud võttis partei kongress vastu ja rahvas toetas neid ning kiitis nad heaks. Uudismaa hõlvamise vajadusest kirjutasid tol ajal palju kesk- ja kohalikud ajalehed. NSV Liidu Põllutöö Rahvakomissariaat hakkas Kasahstanis ja Siberis looma esimesi teraviljasovhoose, kelle kogemused aitasid meil hiljem organiseerida ulatusliku pealetungi uudismaale. Ent on täiesti mõistetav, et meie maa ei saanud noil aastail veel saata stepiavarustesse küllaldaselt hulgal masinaid. Hiljem aga algas sõda. Kuid uudis- ja jäätmaade ulatusliku kasutuselevõtmise

LEONID BREŽNEV

idee ei hävinud. Just nagu uudismaa ise elas ta edasi oma tundi oodates.

1974. aastal märkisin ma oma kõnes uudismaa hõlvamise 20. aasta-päevale pühendatud pidulikul koosolekul Alma-Atas, et ajalooliste sündmuste, suurte poliitiliste otsuste tõeline tähendus ei ilmne tavaliselt otsekohe, korrapealt, vaid hiljem, kui kavatsust saab võrrelda tulemustega, kui saab hinnata nende sündmuste ja otsuste tegelikku mõju ühtedele või teistele elu külgedele. Muutes vähemärgatavaks detailid, üksikseigid, võimaldab ajaline distants paremini ja reljeefsemalt näha peamist, põhilist. Kui aga silmas pidada uudismaa ülesharimist, siis peamine on selles, et partei püstitas 1954. aastal väga tähtsa ja aktuaalse rahvamajandusliku ülesande. Ja seda peamist mõistsid ning tundsid nõukogude inimesed tookord hästi.

Tõepoolest, meenutagem olukorda 50-ndate aastate alguses. Vilja-probleem tekitas noil aastail tõsist ärevust. Teravilja keskmine saagikus meie maal ei ületanud 9 tsentnerit hektarilt. 1953. aastal varuti veidi rohkem kui 31 miljonit tonni teravilja, ära aga tarvitati üle 32 miljoni tonni. Meil tuli tookord osaliselt kasutada riiklikke reserve.

Et sellest olukorrast pääseda, oli vaja kardinaalseid, resolutseid ja, mis eriti tähtis, viivitamatuid abinõusid. Neis tingimustes, vähendamata tähelepanu saagikuse tõstmisele vanades maaviljeluspiirkondades, seadis partei esiplaanile ülesande laiendada tunduvalt ja kiiresti külvipindu. See aga oli võimalik ainult idapoolsete uudismaade abil.

Tahan eriti rõhutada: külvipindade laiendamisel oli mitte ainult kvantitatiivne, vaid ka kvalitatiivne iseloom. Meie maale oli vaja mitte lihtsalt vilja, meil oli terav puudus kõige väärtuslikumast toiduviljast — nisust. Ja seda võis anda ainult uudismaa, kus võib kasvatada kõrgeima kvaliteediga kõva- ja tugevnisu sorte. Edu korral võis meie maa teraviljabilanss muutuda põhjalikult, ma ütleksin, revolutsiooniliselt.

Praegu, mil ajaline distants on suur ja tulemused silmanähtavad, näib kõik vaieldamatuna, võib isegi imestada: kuidas sai olla uudismaal vastaseid? Aga neid oli. Muide, tõelisteks vihasteks vastasteks, kes ei tahtnud uudismaast kuuldagi, võib nimetada vaid neid, kes kuulusid peatselt väljakujunenud parteivastasesse gruppi. Nende inimestega ei tohi mingil määral ära segada teisi — eksiarvamusel olnud, ausalt kahelnud või liigselt ettevaatlikke inimesi. Neid me püüdsime lihtsalt veenda faktide ja arvutustega. Nemad oma seisukohaga ei olnud, nagu öeldakse, patuteel. Ausad kahtlused on suurte ürituste puhul isegi vajalikud — tuleb ju kaaluda tuhandeid poolt ja vastu, võtta kõik peensusteni arvesse, operatsioon välja töötada nii, et kiiresti ning kindlasti saavutada võit ja ainult võit.

Alust mitmesugusteks kahtlusteks aga oli küllalt. Võtame näiteks puhtlooduslikud — kliimaatilised, põllutööga seotud tegurid. Teatavasti asub meie maa, erinevalt paljudest teistest maadest, eriti USA-st, kus tingimused põllumajanduse jaoks on peaaegu ideaalsed, suuremalt jaolt niinimetatud riskantse maaviljeluse tsoonis. Aga kui see on nii, kas siis tasus süvendada selle teguri toimet, langeda veelgi suuremasse sõltuvusse loodusest, luues uusi, oma ulatuse poolest hiiglaslikke põllumajanduspiirkondi, kus maaviljelus mõnede spetsialistide arvates ei ole üldse võimalik? Tuli ju külvata kümneid miljoneid hektareid nisu

LEONID BREŽNEV

väga põuastes, kuumusest kõrbenud steppides, kus sademete hulk aastas on 200, maksimaalselt 300 millimeetrit.

Seepärast arutati seda grandioosset ulatusega üritust tollal nii hoolikalt. Mulle räägiti tookord ühest K. J. Vorosiloviga seotud episoodist. Ta oli naasnud järjekordselt ringsõidult maarajoonides. Naasnud murelikuna, peaaegu rusutuna. Olles teada saanud, et arutatakse uudismaade ülesharimise küsimust, ja mõistes, et see nõuab määratu palju raha, tööjõudu ja masinaid, märkis ta nukralt:

«Aga Smolenskimaal küllavad inimesed mõnel pool veel oma ihurammuga...»

Jah, partei ees seisis raske valik. Oli käes alles üheksas aasta pärast sõja lõppemist. Sõjas saadud haavad veritsesid veel. Fašistid olid maha põletanud ja purustanud 70 000 küla, täielikult laastanud ja paljaks röövinud 98 000 kolhoosi ja 1876 sovhoosi, ajanud ära 17 miljonit veist ja 7 miljonit hobust. Mis puutub okupeerimata jäänud piirkondadesse, siis ka seal oli masinatraktori- ja sovhooside ja kolhooside materiaali- ja tehniline baas kõikjal põhjalikult alla käinud. Masinad töötasid palju aastaid kulumiseni, põllud olid hooletusse jäetud. Ja mis kõige hirmsam: kõikjal oli puudus inimestest — miljonid traktoristid, kombainid, autojuhid, mehaanikud, tehnikud, insenerid ja agroomid olid sõjas langenud.

Sõjaeelne põllumajandusliku tootmise tase oli tohutute jõupingutuste tulemusena juba taastatud. Kuid küla vajab ikka veel abi, põllumajandus ei rahuldanud elanikkonna kasvavaid vajadusi toiduainete järele ja tööstuse toorainevajadusi.

NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembrileenu kinnitas ulatusliku programmi, mis pidi likvideerima puudused põllumajanduse juhtimises. Võiks arvata, et loogika ise, raskused rahaliste, materiaali- ja tehniliste ja inimressurssidega meie maal sundisid suunama kõik jõud traditsioonilistesse põllumajanduspiirkondadesse, et seal saada vastavat kompensatsiooni.

Kuid selles asi ongi, et ehkki partei poolt väljatöötatud programm oli küll arvestatud kõigi põllumajandusharude edasiarendamiseks, ei taganud see ega saanudki tagada kohest edu. Eriti puudutas see peaaegu ülesannet — teraviljatootmist. Tasuvuse kasv põllunduses, taimekasvatuses, on reeglipäraselt pikaajaline protsess. Seepärast oligi aja võitmiseks vaja, isegi riskile välja minnes, suunata osa ressursse ja summasid julgelt uudismaale, mis töötas ühe hooaja jooksul anda soliidset lisa meie maa äärmiselt pingelisse teraviljabilanssi. Esimesed 13 miljonit hektarit uudismaad, mis kavatseti kasutusele võtta 1954. aastal, võisid edu korral juba sellesama aasta sügisel lisada meie salvedesse 800—900 miljonit puuda müügilja. Ja partei läkski selle peale välja. Seega võitis ta nii taktikas, sest sai otsekohe reaalse tulemuse vilja näol, kui ka strateegias, sest uudismaale ei läinud me kergel käel, mitte selleks, et «ära rabada» tema rikkused, võtta parim osa tema viljakusest ja minna siis oma teed, vaid me läksime sinna pikkadeks aastateks.

Muide, Kliment Jefremovitš Vorosilov kuulus nende tegelaste hulka, kes oskasid täielikult selgusele jõuda ühtede või teiste suurte riiklike ürituste vajalikkuses või enneaegsuses. Ta oli uudismaa poolt, ning

LEONID BREŽNEV

1960

hiljem, sõites Kasahstani ja nähes ääretuid nisuvälju, ütles ta mulle rõõmsalt:

«Kui hea, et me siia tulime! Nendelt avarustelt saab abi ka Valgevene, Smolenski ja Vologda talupoeg. Seejuures on see tööpoolest kiirabi. Kas või joonista uudismaavilja vedavatele autodele kollane rist — selle nisu värvi... Kõvasti aitab ta meid välja, kõvasti!»

Kuid see kõik oli hiljem. Tol ajal aga, 1953.—1954. aastal vaidlused kestsid. Üheks kõige tõsisemaks vastuväiteks oli: kas on mõeldav minna sellise armaadaga täiesti lagedasse inimtühja stepi ilma igasuguse tagalata? Ei, alguses tuleb ehitada asulad, koolid, haiglad, teed, remonditehased ja -töökodad ning elevaatorid, alles siis aga toimetada kohale masinad ja inimesed. Mida võib sellele vastata? Muidugi oleks hea, kui kõik see oleks olemas. Ainult et need, kes küsimuse nii püstitasid, ei mõistnud ikka sedasama tähtsamat nõuet — leivavilja oli uudismaalt vaja saada viivitamatult! Me läksime uudismaale, et seal üheaegselt niihästi elama kui ka ehitama hakata ja sealt vilja saada. Sotsialismi ehitades alustasid nõukogude inimesed paljutki tühjalt kohalt, et aega ennetada. Partei ütles neile, keda ta kutsus üles uudismaale sõitma, avameelselt: saab olema raske, väga raske, ees seisab ränk lahing, aga igas lahingus on vaja kangelastegusid. Ja sajad tuhanded meie maa patrioodid — tulevased uudismaalased — läksid teadlikult sellele kangelasteole.

Järgides oma muutumatu traditsiooni, ei ole partei suuri ja põhimõttelisi otsuseid kunagi vastu võtnud rahvaga nõu pidamata. Nii toimis ta ka seekord. 1953. aasta lõpul ja 1954. aasta algul toimus Vene NFSV ja Kasahstani kraides ja oblastites ning teistes liiduvabariikides sadu mitmesuguseid nõupidamisi ja koosolekuid, mis näitasid, et kommunistid ja laiad töötavad hulgad kiidavad heaks ja toetavad partei ideed harida üles uudis- ja jäätmaad.

Muidugi, kohtades, kus vahetult pidi arenema lahing uudismaa pärast, ei saadud samuti läbi ilma vaidluste ja kahtlusteta. Kuid kahtlusel ja kahtlusel on vahe. Kui inimesed veendusid, et partei ei ole kavandanud kergelt äkkrünnakut uudismaadele, vaid on välja töötanud ja ette valmistanud suurima rahvamajandusliku programmi, siis astusid nad kõhklemata välja selle poolt. Iseloomulik on nendes märkmetes juba mainitud inimese, partei Atbasari rajoonikomitee esimese sekretäri, uudismaal sotsialistliku töö kangelaseks saanud V. F. Makarini lugu. Hiljuti kirjutas ta oma toleaegetest kahtlustest järgmist:

«Nüüd, mil aastad on möödunud ja paljud asjad inimeste mälust kustunud, võiks ju ka uhkeldada ja öelda, et me kõik, nii või teisiti uudismaa orbiiti haaratuna, olime tol ajal valmis nagu paljastatud mõõkadega ratsaväelased ründama stepivaikust ja võitma selle käigu pealt. Kuid see ei oleks tõi. Võin täiesti siiralt öelda, et sel hetkel, kui me saime teada, mis Atbasari elanikel ees seisab, hakkas mul ja minu kolleegidel rajooni juhtkonnast pehmelt öeldes kõhe. Ja meid mõista polegi nii raske. Mida kujutab endast uudismaa, seda teadsime meie, neis paigus sündinud, kasvanud ja töötanud inimesed, väga hästi. Raske, väga raske oli talupojale selle ülesharimine. Polnud juhuslik, et Atbasari talupojad olid suutnud rohkem kui 100 aasta jooksul üles künda ainult 100 000 hektarit uudismaad, seemendada aga vaid kolmandiku

LEONID BREŽNEV

sellest, ning sedagi vaid parimatel, õnnelikel aastail. Nüüd aga oli vaja kahe aastaga rajoonis üles harida ligi pool miljonit hektarit, pöörata peaaegu kogu stepp pahupidi ja sundida, tingimata sundida teda andma vilja! Oli, mille üle mõtiskleda . . . Ei, me ei kaheinud sugugi selles, et meie maa varustab meid vajaliku hulga masinatega, tema käsutuses olid selleks ajaks arenenud tööstus ja suured majandusiikud ressursid. Kuid lubage küsida: kes hakkavad neid masinaid juhtima? Pole ju veel selliseid masinaid, mis ise, ilma inimese osavõtuta, künnaksid, külvaksid, koristaksid vilja ja muudaksid selle koguni saiaks. Mõni teeb mulle võib-olla etteheiteid, et ma teatud määral liialdan, kuid ma räägin tollest ajast nii, nagu see tegelikult oli. Alustati suurt ja senitundmatut üritust, milles peitus tubli annus riski.»

Vassili Filippovitšil, minu vanal tuttaväl, on õigus. Risk oli, ning rajoonikomitee sekretär võis mõelda ja pidi mõtlema sellele, kuidas paremini täita partei poolt püstitatud ülesanne. Õige oli ka see, et rajoonis kutsuti korduvalt kokku partei-, nõukogude ja majandusaktiiv, vaieldi hääled kähisema ning soovitati mitmesuguseid tegevusvariante.

V. F. Makarin ütleb lõpetuseks: «Ent meie kahtlused hajutati varsti täielikult. Partei töötas välja sellised abinõud, mida me iganes soovida oskasime. Ta toetus rahva piiritule usaldusele, tema kõrgele kodanikuteadvusele ja entusiasmile. Meie rajooni paiskus peatselt tõeline masinatevool, tuli tuhandeid kirju noormeestelt ja neidudelt palvega teada nende kolhooside ja sovhooside aadressid, kus vajatakse inimesi. Hakkasid saabuma sajad spetsialistid, suurepäraseid tehnika tundjad, keda partei oli kutsunud. Ja enneolematu kangelaslik töö sai sisse täie hoo.»

5.

Vanades sõnaraamatutes leiata sõna «uudismaa», kuid «uudismaalast» ei leia. See sõna sündis 50-ndatel aastatel, täpselt samuti nagu kollektiviseerimise aastail ilmus sõna «kolhoosnik». Mõiste «uudismaa» ise minetas tollal oma puhtpõllumajandusliku tähenduse, temast sai ühiskondlik termin, sest selle taga seisid kõrge kodanikutunne ja sügav nõukogude patriotism. Uudismaalane on ajalooline figuur, kes kehas tab kangelaslikku aega. See sõna märgib erilist iseloomu, mille tingisid aja nõuded.

Kord kui ühte Kustanai sovhoosi sõitsin, kus oli üksainus valmis maja ja inimesed elasid veel telkides ja muldonnides, sain teada, et kõige parem tuba selles majas on antud noorele abielupaarile, kellel oli sündinud poeg. Sel puhul pidutsesid kõik ja õnnelik isa ütles mulle:

«Kuigi me alles sõitsime siia, võite meid nüüd lugeda põlisteks uudismaalasteks.»

«Ei või,» polnud mina nõus. «Põline uudismaalane on teil terve majandi peale seni vaid üks — see poiss, kes siin ilmale tuli. Siinsetes paikades põliselanikeks saamine on teil veel ees. Arvan, et see ei tule paugupealt. Ja kerge ei saa see olema.»

Meenuvad kunagised jutuajamised Tselinogradi oblastis, samas Atba-

LEONID BREŽNEV

1962

sari rajoonis, — kevadel ja sügisel. Need olid üpris teistsugused. Esimesel uudismaakevadel tuli kuulda juhtijate kurtmisi, et kaugeltki kõik siiasõitnud ei kavatse paigale jääda. «Marinovski» sovhoosi direktor A. V. Zaudalov ütles:

«Ühest küljest on meil kaunis kirju seltskond, kuid teisest küljest tuleb meelde sõjaväge — puha noored. Täna on siin, homme kipuvad mujale.»

«Jah, see on probleem...» nõustusin mina. «Noortele meeldib romantika. Läheb aasta või paar, ja muist noori hakkab ära sõitma. Näete isegi: enamik tahab elada ainult telkides. Neile anna aga võimalikult palju raskusi, et oleks, millega võidelda. Kui noored on kõik hädavajaliku valmis ehitanud, on nad oma töö teinud, hakkavad igavust tundma ja lendavad teise kohta.»

«Ja mis meie peame tegema?»

«Peame mõtlema, kuidas kaadrit paigal hoida. Ma näen kahte teed. Siia on vaja kutsuda tütarlapsi. Lüpsjaid, külvajaid, telefoniste, kokki, arste, õpetajaid — või neil siis praegu vähe tööd on, ja homme tuleb seda veel uuteski kohtades. Kutsuge neidusid, ja paljud noormehed jäävad siia alatiseks. Ja teine tee — kutsuge perekonnainimesi, kuid looge neile juba varakult normaalsed elutingimused. Nii me asustamegi selle maa.»

Kui juba jutt sellele läks, siis rääkisime inimliku õnne planeerimisest. Igaühele on vaja kodu, kodukollet, on vaja armastust, on vaja lapsi. Riik, ühiskond ei saa leida noormehele, nagu vanasti öeldi, mõrsjat, vaid peab püüdma nii teha, et meie maal ei oleks puht «meeste rajoon» või «naiste linnu». Ja kui demograafilisi probleeme targalt lahendatakse, siis leiavad noored inimesed üksteist ja saavad õnnelikuks. Nad peavadki olema õnnelikud, sest selleta on meie maa heaolu võimatu.

Just Atbasari rajoon oli esimene, kes peagi hakkas tütarlapsi uudismaale kutsuma. Kui ma Alma-Atasse tagasi jõudsin, lugesin 1954. aasta 17. juuli «Pravdast» rahuldustundega «Marinovski» sovhoosi noorte uudismaalaste Raissa Jemeljanova, Aleksandra Zamtši, Jèlena Klešnja, Valentina Nepotšatova, Polina Paškova ja Ljudmila Semjonova läkitust meie maa neidudele ja naistele üleskutsega sõita uudismaale. Üleskutse leidis kõige laiemat kõlapinda. Sõitsin sügisel koristustööde ajal Atbasari ja kohtusin uuesti Zaudaloviga. Ta oli ühtaegu rõõmus ja murelik. Pärisin:

«Kas on midagi juhtunud?»

«Halastage ometi, Leonid Iljitš! Ma polekski nüüd nagu enam direktor, vaid peapostiljon... Sovhoos sai neidudelt tuhandeid kirju. Ja kõik nad on valmis teele asuma, kõik tahavad sõita just meile! Seda asja on tarvis kuidagi reguleerida. On ju ka palju teisi sovhoose. Muidu tuleb nii välja, et meil pole enam majand, vaid pruudilaat!»

«Neidude dessandiga» oli muret tõesti rohkesti. See-eest teises elu uudismaal otse meie silme all. Järjest kiiremini muutus see rännuelust, «armee-elust» korrallikuks normaalseks eluks. Ja nüüd, kuhu ma uudismaal ka ei sõidaks, kohtan kõikjal töotajaid, kes on siin sündinud. Elu on siinmail ajanud endale sügavad ja tugevad juured.

Koos isa, sotsialistliku töö kangelase Žansultan Demejeviga läheb

LEONID BREŽNEV

põllule ka tema poeg Miraš Demejev. Siinmail tuntakse mitte ainult esimesi kuulsaid uudismaalasi Mihhail Dovžikki ja Vladimir Ditjukki, vaid ka tublisid põllumehi Vladimir Mihhailovitš Dovžikki ja Grigori Vladimirovitš Ditjukki, kes on sündinud siin. Mul tuli korduvalt käia «Ždanovski» sovhoosis Põhja-Kasahstani oblastis ja kohtuda selle direktori Mark Pavlovitš Nikolenkoga. Kui veteran pensionile läks, hakkas majandit juhtima tema poeg Vladimir Markovitš Nikolenko. Sotsialistliku töö kangelaseks sai uudismaal Kustanai oblasti Karasu rajooni «Leninski» sovhoosi kombainer Amangeldõ Issakov. Ja tema poeg Vladimir Amangeldinovitš on nüüd samas rajoonis «Koibagarski» sovhoosi peaagronoom. Tõelisele põllumeeste dünastiale pani aluse Tselinogradi oblasti «Samarski» sovhoosi kombainer Ivan Grigorjevitš Kosmõtš: koos temaga kasvatavad ja koristavad vilja tema üheksa poega! Niisuguseid näiteid on suur hulk. Kõik läks just nii, nagu oli kavatsetud: üles on haritud uued maa-alad ja inimesed on jäänud sinna elama.

M. J. Dovžiki brigaadi uudismaatelk seisab juba ammu Moskvas Revolutsiooni Muuseumis. Ja seal, kus millalgi olid samasugused telgid ja muldonnid, on nüüd kerkinud sajad stepilinnad. Kasahstani uudismaapiirkondades elab ja töötab praegu põllumajanduses miljon kakssada tuhat inimest. Need paigad on niisamuti elamiseks kohandatud ja asustatud nagu meie maa teisedki majanduspiirkonnad.

Fotod esimestest uudismaa-aastatest meenutavad paljutki. Ülesvõtetel on lage stepp, traktorirongid, teibad sovhooside nimedega, telgid, muldonnid, kitsad vagunid, katusteta savionnid, mida tollal kutsuti «rummudeks». Inimesed elutsesid seal laternate ja petrooleumilampide tuhmis valguses. Kõik oli neil ajutine, ebamugav, rännumaiguline. Kuid vaadake nende inimeste nägusid — kui lõbusad ja rõõmsad need on. Optimism ja kindlustunne on näha igas naeratuses, igas liigutuses. Kõik, kes me tol ajal uudismaal töötasime, õppisime mõistma seda optimismi, oma jõust teadlike inimeste tundeid. Ja kui ülevat pilti pakkus stepp, kus me olime elu tuksuma pannud! Kõik liikus ja voolas siia, eesliinile, nii nagu enne suurt pealetungi. Igaüks, kes tollal uudismaal viibis, läks selle rütmiga tahes-tahmata kaasa.

Muidugi oli neidki, kes uudismaalt ära sõitsid. Siia juhtus tulema ka omakasupüüdlikke ja pretensioonikaid inimesi, kes millegagi ei tahtnud arvestada ja keda tabavalt nimetati «ilmahulgusteks». Nendega tuli mul kokku puutada juba siis, kui esimest korda Põhja-Kasahstanis ringi sõitsin. See oli 1954. aasta varakevadel Toboli jaamas. Olin just vagunist välja tulnud, kui rahvasummast astus minu juurde keegi sõjakas noormees ja otse ründas mind küsimustega. Kuhu neid on toodud? Misjaoks neid kodust välja tiriti? Kus elama hakkame, millal makstakse, kus on soojad riided? Selles stepis saavat ainult koopaoravad oma urgudes elada!

Kuulasin ta kannatlikult ära ja ütlesin siis, et uusasukad just nimelt ongi kutsutud siinseid paiku asustama. Ent noormeest see vastus ei rahuldanud, ta lehvitas oma suvepintsaku hõlmu ja nõudis, et talle antaks kohe poolkasukas. Oli ilmne, et tegemist polnud inimesega, kellele saab midagi selgeks teha — niisugused tunned otsemaid ära —, ja ma katkestasin teda:

LEONID BREŽNEV

1964

«Aga milles asi, kas arvasite, et teid ootab siin ees kaetud laud? Mida te oma pintsaku ja soniga siin arvasite ette võtta? Teiesuguseid pole uudismaal vaja.»

«Nojah, nii on see alati,» lausus ta üksjagu vaiksemalt, «kui hakkad nõudma seda, mis on seadusega ette nähtud...»

«Ei, kulla mees,» ütlesin, «teie nõudmised on seaduspärased kuu, kahe või kolme pärast ja ka siis vaid osaliselt. Tõeliselt seaduslikeks saavad nad alles aasta pärast. Seni aga võib samasuguseid pretensioone esitada ka teile. Miks te siia sõitsite? Meie ju lootsime teie peale, aga nüüd oleme sunnitud kiiresti uut vahetust otsima. Ja võite olla täiesti rahulik, selle vahetuse me leiame.»

Minu mäletamise järgi oli too noormees Šuja linna grupist. Mõistagi oli tegemist erandiga reeglist. Seesama Šuja saatis meile tõsiseid töömehi, kes panid Turgai stepis sovhoosile nimeks «Šuiski». Ja sellest sai üks paremaid uudismaasovhoose.

Mis siin varjata — raskusi oli. Meie rahvas on kangelaslike aastakümnete vältel tuleviku nimel väga palju ohvriks toonud ja raskeid katsumusi läbi teinud. Meil on oma ajaloo erinevatel etappidel olnud puudus sõna otseses mõttes kõigest — naeltest ja petrooleumist, jala-nõudest ja sitsriidest, katusest pea kohal ja leivast. Partei on rahvale alati avameelselt öelnud: raskustest ja puudustest saame ühise visa tööga jagu ja meie elu läheb järk-järgult üha paremaks. Ja elu ongi läinud iga aastaga paremaks, vaatamata sellele, et meie maale on ikka ja jälle saanud osaks uued katsumused.

Muidugi, inimesel, kelle elujärg meie ajaloo sellel või teisel momendil polnud nii hea kui vaja, oli selles konkreetsetes situatsioonis raske ja vahel liigagi raske. Selles mõttes on nõukogude inimeste kõigil põlvkondadel raske olnud. Ühelgi rahval pole tulnud üle elada niisuguseid raskusi kui meie rahval. Kuid vaadake meie elu tervikuna. See on ju kogu aeg läinud ülesmäge. Olgu ees olnud mis tahes tõkkes, me oleme need ületanud. Ja tänane päev erineb eilsest, nii nagu kosmoselaev erineb talupojavankrist.

Kui tulla tagasi uudismaa ülesharimise algusaegade eluolumurede juurde, siis olid need tõesti ajutised. Seda ei suutnud mõista üksnes enesearmastajad, kes ühise ürituse heaks sõrmegi liigutada ei tahtnud. Rahvasuu ütleb niisuguste inimeste kohta tabavalt, et nad pole läinud ei isasse ega emasse, ei meisse ega teisse.

Hoopis teine lugu oli noortega, kes esialgu lihtsalt olid segaduses. Nendega tuli rääkida, neile oli vaja asja selgitada, neid veenda, suhtuda neisse isaliku mõistmisega. Jah, juhtivate töötajatega vesteldes tuli mul sageli neile just seda viimast mainida. Noore inimesega, kellel elukogemusi veel napilt, on vaja olla range, kuid ühtaegu osavõtlik. Sellesama 1954. aasta kevadel nägin Džaltõri jaamas Tselinogradi lähedal üht noormeest, kohver näpu otsas. Ta tahtis vagunisse astuda. Küsisin:

«Sõidad koju?»

«Kuju jah.»

«Kas läks raskeks?»

«Läks küll. Ju ma ei tundnud veel iseennast. Ei arvanud, et nii hakkab tagasi koju kiskuma. Meil on seal soe. Aknast paistab Aasovi

meri. Aiad on õites. Aga siin vaid lumi ja tuisk. Ja nüüd veel ka need kohutavad tuuled...»

Istusin ta kõrvale.

«Algus on ikka raske. Aga kujuta ette, kuidas su eakaaslased rindel võitlesid. Ka nemad igatsesid kodu ja ema järele, elasid muld-
onnides. Ja peale selle läksid veel rünnakule, kus tuli elu kaalule panna... Miski ei tule kätte kergelt. Ukrainas on lihtne aeda rajada, aga selles stepis on aed juba suur võit. Aasta-paari pärast on ka siin külad ja aiad. Kõige tähtsam on enesesse uskuda. Ei tohi alustada oma elu taganemisega!»

Mäletan, et see noormees vagunisse ei läinud. Nägin teda hiljem veoautokastis. Ma ei mäleta enam selle, nüüd muidugi juba aastates mehe nime, kuid arvan, et ta on nende hulgas, kes sidusid oma saatuse stepiga.

«Uudismaa metsikutes tingimustes,» kirjutas tollal üks kodanlik ajaleht, «ei saa inimene eksisteerida. Seepärast võibki rahuneda: uudismaa jääb Venemaa maos seedimatuks tükiks.»

Kui palju on olnud niisuguseid rabavaid ennustusi! Kuid juba kolm kuud pärast esimeste vabatahtlike ešelonide saabumist löid stepis haljendama ääretud nisuväljad. Külvipind suurenes vabariigis kahekordseks ja ulatus samal aastal 20 miljoni hektarini. Ja kui me polnud uudismaa jaoks «valmis», nagu meie vaenlased kirjutasid, kes siis selle maa üles kündis ja täis külvas? Kes andis meile tol aastal rohkem kui 22 000 uut traktorit ja üle 10 000 uue kombaini? Kes saatis meile tuhandeid ronge, mis töid maju, metsamaterjali, tsementi, muid kaupü, toiduaineid? Ei, see oli hästi läbimõeldud ja planeeritud pealetung. Me ei vallutanud sajanditevanust kindlust nimega «uudismaa» pika piiramisega, vaid kiire pealetungiga, kangelasliku tormijooksuga.

Võidakse küsida: kui inimesed läksid steppi, kaasas võimsad masinad, ja tundsid kogu meie maa, kogu rahva toetust, ja kui neid juba tol ajal lauludes ülistati, ja nad hakkasid kohe esimestest samudest peale nii-öelda löikama oma kadestamisväärse kuulsuse vilja, kas siis pole pandud ülearu kõrge hinne kõigele sellele, mida tähistab sõna «uudismaalane»? Ei ole. Need inimesed said tööpoolest hakkama kangelasteoga.

Kangelaslikkus avaldub mitmeti. Üks ja sama inimene võib eluga riskides põlevasse majja tormata, kuid ei suuda päevast päeva mingit üksluist tööd teha. On olemas hetkekangelaslikkus. On olemas kangelaslikkus, mis ilmneb kogu rahva jaoks raskel ajal — selle näiteks võib olla sõda. Ja on olemas argipäevade kangelaslikkus, kui inimesed teadlikult ja vabatahtlikult on nõus taluma raskusi, kuigi teavad, et mujal on kergem. Arvan, et uudismaa-inimesed näitasid end kangelastena. Nad pidasid vastu kõigile esialgsetele eluoluraskustele, ja aasta-aastalt, kannatlikult ja visalt tegid sellest üpris ebasõbralikust kandist endale kodu.

Uudismaa 20. aastapäeva pidustustel rääkis Alma-Atas ühest imetlusväärsest inimesest — Ivan Ivanovitš Ivanovist. Ta sündis Leningradis, sõja ajal kaitses kodulinna, sai raskesti haavata, kaotas mõlemad jalad. Pärast pikaajalist ravi sõitis ta Kasahstani ja jäigi

LEONID BREŽNEV

1966

sinna. Kodunes, temast sai tubli mehhanisaator ja tema lahinguautasudele lisandusid autasud töö eest — kaks Lenini ordenit ja kangelase Kuldtäht.

Kogu saal aplodeeris kangelasele ja ka mina kõnetoolis aplodeerisin talle. Siis võtsid sõna teised kõnelejad ning üks neist, nagu mulle näis, kordas sedasama lugu. Ta rääkis kommunistist, leningradlasest, sõjamehest, kes oli jäänud mõlemast jalast ilma, kes sõitis uudismaale ja sai üheks paremaks traktoristiks, sotsialistliku töö kangelaseks. Aga tema nimi oli Leonid Mihhailovitš Kartauzov... Jälle aplodeerisid kõik ja minul sähvatas mõte: kas tõesti on tegemist kokkusattumise-ga? Või oli mul kangelase nimi valesti öeldud? Aga seda ei saa olla, ta on mul hästi meeles.

Vaheajal tundsin huvi, kes see Kartauzov on, ja selgus, et mingit eksitust pole. Uudismaal töötavad nii Kartauzov kui ka Ivanov, neil on ühesugune saatus ja nad mõlemad on kangelased. Ütleksin, et see kokkusattuvus on sümboolne. Mitte asjata pole meil sõna «uudismaa-lane» mehisuse sümbol.

Olen oma elu jooksul korduvalt veendunud, et tõelised kangelased on igapäevases elus harilikult tagasihoidlikud ja silmatorkamatud inimesed. Nad lihtsalt teevad korralikult oma tööd. Niisugune oli ka Daniil Nesterenko, Tselinogradi oblasti «Dalni» sovhoosi traktorist. Sovhoosi nimi räägib ise enda eest: majand asub oblasti kõige kauges mas sopis. Ja Nesterenko soovis sõita just sinna. Lumerohke talv lähenes lõpule ja võis juhtuda, et traktoristide brigaad, kus Nesterenko töötas, ei pääse enam tagasi sovhoosi keskusesse ning jääb kütusevaruta. Muidu rahulik Žanõspaika jõgi ähvardas põliselanike sõnade järgi suure tulvaveega. Esialgu oli ta veel jääkaane all ja traktorid tuli kähku teisele kaldale toimetada. Nesterenko aitas kaaslastel seda riskantset operatsiooni läbi viia, tema enda traktor oli viimane. Kuid juba veega kattunud sulav jää ei pidanud enam vastu...

Kui sõbrad hukkunu kaldale töid, leidsid nad tema taskust Nõukogude Liidu kangelase tunnistuse. Keegi sovhoosis polnud seni teadnud, et nende kõrval töötab niisugune inimene. Selgus, et kangelase nimetuse oli Daniil Potapovitš Nesterenko saanud Dnepri forsseerimise eest. Ja seda ülekohtusem tundus tema surm. Ma mäletan Dneprit, mäletan kangelasi, kes turmtule all seda forsseerima läksid. Ja mis ületamatuks tõkkeks pidi siis nüüd see väike stepijõgi elunäinud mehele saama! Aga tuleb ette niisuguseid absurdseid juhuseid.

Üks asi liigutas mind eriti: sõbrad leidsid Nesterenko telgist Ukraina kirsipuude istikud. Ju siis sõitis ta Kasahstani kauaks, kui oli need kaasa võtnud, et stepis kasvama panna. Kuid need kirsipuud kasvasid suureks ilma temata.

1954. aasta talv oli karm, haruldaselt lumerohke ja külm. Uudis-maa pani uusasukad juba «lävel» proovile, ründas neid oma kareduse ja ebasõbralikkusega. Vahetpidamata ulusid lihast ja luust läbi tungivad tuuled ja iga reis stepis oli äärmiselt raske ning ohtlik. Kuid tuhanded traktorid ja sajad autorongid pidid mööda olematuid teid sõitma läbi tuule ja lume veel olematute sovhooside suunas.

Paljud kujutavad juba lapsepõlvest A. S. Puškini «Kapteni tütre» järgi ette, mida tähendab stepis lumetorm. Ka mina nägin, kui petlik

LEONID BREŽNEV

võib olla stepp. Kuni silmapiirini sinetab selge taevas ja särab päike, ent poole tunni pärast pole päevavalgust enam olemaski, ümberringi pöörleb, vilistab ja undab purgaa. Piisab väikesest veast, juhusest, ootamatult väljasurnud mootorist, ja inimene jääb stepiga üksühe vastu — teed ei ole, võimutseb pakane, valitseb pilkane pimedus.

Mäletan, kuidas meid kõiki uudismaal vapustas Lvovi ehitusinstituudi kaugõppeüliõpilase Vassili Raguzovi surm. Ta oli esimeste «Kijevski» sovhoosi sõitjate hulgas ja sai seal töödejuhatajaks. Andeka organisaatorina, hea seltsimehena, lõbusa ja seltsiva inimesena võitis ta kiiresti autoriteedi, esimeste uudismaalaste lugupidamise ja armastuse. Ühel ilusal selgel päeval vedas Raguzov kolonni koosseisus jaamast kohale kokkupandavaid maju esimese sovhoositanava jaoks. Ootamatult algas väga tugev lumetorm, mis ei läinud mitmel päeval üle. Kolonn peatus. Vassili otsustas minna abi järele. Ta läks üksi, eksis ära ja hukkus. See oli mehine, tohutu tahtejõuga mees. Tema taskust leiti kiri:

«Selle raamatukese leidjale! Kallis seltsimees, ära pea paljuks vaeva ja läkita see kiri Lvovi, Gontšarovi t. 15—1, Serafima Vassiljevna Raguzovale.

Mu kallis Simotška! Pisaraid pole vaja. Tean, et Sul läheb raskeks, aga mäs parata, kui minuga nii juhtus. Ümberringi on stepp — ei otsa ega äärt. Lähen lihtsalt huupi. Torm on vaibumas, aga silmapiiri pole näha, et orienteeruda saaks. Kui mind enam ei ole, kasvata poegi nii, et nad oleksid inimesed. Oi, kuidas tahaks elada! Suudlen Sind tugevasti. Igavesti Sinu Vassili.»

Saanud aru, et surmast pole pääsu, lisas ta kirjale juba külmast kangestunud käega:

«Poegadele Vladimir ja Aleksandr Raguzovile. Minu armsad lapsed Vovuška ja Sašunka! Sõitsin uudismaale, et meie rahvas hakkaks elama rikkamalt ja kaunimalt. Tahan, et teie minu tööd jätkaksite. Kõige tähtsam elus on olla inimene. Suudlen teid, mu kallid, tugevasti. Teie isa.»

See kiri, mis oli täiesti isiklik, perekonnale määratud, sai läkituseks kõigile elavaile. Kui mulle näidati laialivalgivate tähtedega lehekesi ja kui ma neid puudutasin, hakkas kurgus pitsitama. Helistasin ajakirjanikele ja soovitasin selle kirja, kui naine nõus on, avaldada. Ajalehes ilmununa kutsus see esile kümneid tuhandeid vastukajasid kogu meie maal. Uued vabatahtlike rühmad sõitsid uudismaale, et viia lõpule üritus, mida olid alustanud Vassili Raguzov ja temataolised mehised inimesed. Sopka, mille lähedal Vassili hukkus, kannab nüüd tema nime.

Kasahstani praegune kaart kõneleb sellest, et uudismaa ülesharimisest võttis tööpoolest osa kogu meie maa. Tema geograafia kajastub juba sovhooside nimedeski — «Moskovski», «Leningradski», «Minski», «Kijevski», «Dnepropetrovski», «Armavirski», «Poltavski», «Tagilski», «Sotšinski», «Permski», «Jaroslavski», «Voronežski»... Peale stepi põliselanike kasahhide võis paljudes majandites kohata eri rahvuste esindajaid. Uudismaast sai tõeline internatsionalistliku kasvatuses kool, sai varamu, mis sisaldab meie maa kõigi rahvaste esindajate tarku kogemusi, tööoskusi ja kindlat võidutahet!

LEONID BREŽNEV

Uusi maid asustavad alati uued inimesed. Kuid siin oli üks iseärasus. Me olime jõudnud kaugela edasi esimestest

Ialgi ei unusta ma 1954. aasta esimest uudismaasügist. Ühes Koktšetavi oblasti Ruzajevka rajooni sovhoosis anti mulle üle vihk uudismaa nisu «Akmolinka». Võimatu on kirjeldada, mida ma seda viljavihku käes hoides tundsin. Palju tuli sel hetkel meelde — esimesed plaanid ja kavatsused, unetud ööd, vaidlused, inimeste ešelonid, traktorirongid teedeta tuisuses stepis, esimesed lõkked ja esimesed künnivaod. Ja nüüd ta on su silme ees, see täideläinud unistus — stepp äärest ääreni täis kollendavat nisu... Meenus väike salk kõige esimesi uudismaalasi, kes peagi pärast revolutsiooni olid asutanud siinseis paigus põllutöökommunuid. V. I. Lenin, saates teele Obuhhovi ja Semjannikovi tehase töölisi, kes olid otsustanud Kasahstani sõita, kirjutas põllutöö rahvakomissarile sedeli: «Algatus on suurepärane, toetage seda igati.»

Esimestel kommuniididel Išimi-äärses stepis olid rõõmsad nimed «Lutš Revolutsii», «Svet Pravdõ», «Putj Novoi Žizni». Ent kui halvasti olid need väikesed uudismaa-asulad varustatud! Kommunil «Lutš Revolutsii» oli näiteks neli härga, üksteist lehma, üks lihtniidumasin, üks heinaniidumasin, neli äket, kaheksa vankrit, neli elumaja ja kuur. Kui suur pidi olema tahe ja usk võidusse, et juba tollal deklareerida: «Sa alistud meile, stepp! Sinust saab meie toitja!» Kuid nüüd pole stepis enam tillukesed saarekesed, vaid terve nisuväljade ookean. Stepirohuga kaetud iidsest legendikust on saanud riigi suur viljaait. See oli uudismaa esimese aasta esimene saak.

Stepis voogas nisumeri, tuul lükkas raskeid, päikesest kullatud viljalaineid. Kõigil oli ülev meeolu. Ent kui palju jõudu läks veel vaja, et kasvanud vili kätte saada!

Nüüd on Kasahstani uudismaal ehitatud palju suuri elevaatoreid ja teraviljahoidlaid. Tookord aga ei mahutanud kõik hoidlad kokku üle kolme miljoni tonni, kaasa arvatud väikesed primitiivsed laod ja kõikvõimalikud savist ning õlgedest pugerikud, mida uudismaalased hakkasid tol sügisel kutsuma «koerakuutideks». Vili oli vaja iga hinna eest koristada, säilitada, ära vedada. Eriti raske olukord oli teedel, jaamades ja viljalaadimissõlmedes.

Räägin kas või ühest tollasest episoodist. Seekord lendasin Atbassari koos Tselinogradi oblastikomitee esimese sekretäri Nikolai Ivanovitš Žuriniga. Juba lennuväljal hakkasid meile vastu tulnud inimesed kutsuma meid sovhoosidesse ja põldudele, et saagi üle rõõmu tunda, nagu nad ütlesid. Need kutsed olid kuidagi iseäralikult tungivad, kuid kohalikust viljavarumispunktist ei iitsatanud keegi sõnagi. Muidugi otsustasime just sellest alustada.

«Sinna ärge minge. Autojuhid kisuivad teid tükkideks, tõesõna! Seal on autosid musttuhat, ootavad mitu ööpäeva mahalaadimist.»

«Noh, see pole veel kõige koledam,» ütlesin. «Me olime Kolutoni jaamas, seal on tõesti häda: vilja kõik kohad täis, aga autosid ei jätku.»

Sõitsime punkti juurde. See asus kilomeetri kaugusel raudteejaaamast. Oli selge sügispäev. Keset punakat, päikesest kõrbenud steppi seisid linna serval sajad autod viljakoormatega. Nende saba ulatus üle kilomeetri. Vastuvõtupunkt ise aga tuletas meelde kihavat sipelga-

LEONID BREŽNEV

pesa. Tolmupilvedes turtsusid veoautod, tehes endale teed hoovi keskpaiga poole, viljakuhjade juurde. Samast kõrvalt kostis ehitusmüra — rajati uut elevaatorit. Vana, väike elevaator oli järe viimse võimaluseni täis. Sajad inimesed seisid töötä. Ainult paarkümmend naist kühveldas labidatega vilja kottidesse ja laadijad kadusid nendega madalatesse savionnidesse — sinna pandi seemneviili. Autosid laaditi tühjaks ainult käte jõul, kõigest kahes-kolmes kohas.

Läksin ühe auto juurde ja võtsin kastist pisut vilja. Seda pidi tahtmatult imetlema: peopesal kullendasid rasked terad, kõik nagu valatud — ime, mitte nisu!

Otsekohe piirasid meid sisse autojuhid. Tõusis kujuteldamatu kära. Juhid karjusid, et nad seisavad siin ööd ja päevad läbi, magavad kabiinides, pole kohta, kus veidi keha kinnitada ja end tolmust pesta. Olgu sellega veel kuidas on, aga peasi on see; et stepis seisavad viljamäed lageda taeva all ja vili läheb hukka! Lasksin neid end tühjaks rääkida ja ütlesin siis:

«Kenasti võtate küll külalisi vastu . . .»

Ma ei tea, kas oli see rahulikkus või naeratus, mis mõju avaldasid, kuid autojuhid jäid vait, tõepoolest, olid tormanud inimese kallale, aga teda on vaja ka ära kuulata.

«Ärge erutage, seltsimehed,» jätkasin mina, teadmata veel, mida ette võtan. «Midagi nuputame välja. Annan sõna, et selle ummiku me likvideerime.»

Lubadus lubaduseks, aga mida siiski välja mõelda? Käisime varumispunkti territooriumi läbi, vaatasime ehitatavat elevaatorit, mis võis valmis saada mitte varem kui järgmisel sügisel, heitsime pilgu ka «koerakuutidesse». Kuid teel vaatasin kogu aeg määratu suurt lagedat platsi vastuvõtupunkti ja jaama vahel, niinimetatud võõrandusriba. See oli täis igasugust rämpsü — roostetanud vanaranda, raudbetoonilahmakaid, prahti. Kõik see paistis võimatu kaosena välja kollasest kuivanud stepirohust, mida kattis mitmeaastane tolmuhiht.

«Kelle territoorium see on?»

«Raudtee oma.»

Palusin kutsuda raudteekonna ülema. Ta tuli kiiresti ja esitles end: Permenov Baizak Permenovitš. Ta osutus arukaks ja asjalikuks meheks, oma ala spetsialistik, kes pealegi armastab nalja, sest ta lisas:

«Palun nime mitte segi ajada. Paljud ei saa kuulmise järgi hästi aru ja kutsuvad mind Balzaciks. Kuid ma ei ole kirjanik, vaid raudteetöölaine ja mitte prantslane, vaid puhastverd kasahh.»

Lahendada tuli keeruline küsimus, ja ma palusin otsida üles mõni vana viljavaruja.

«Pole vaja otsida,» ütles Permenov. «Ta seisab siinsamas kõrval — Simenkov Nikanor Georgijevitš. Ehitab praegu uut elevaatorit, enne seda aga oli oblasti viljavarusvalitsuse juhataja, selle ala professor.»

Istusime mitmekesi jäätmaa serval. Rajooni juhtivaid töötajaid tundsin hästi, kuid varumispunkti juhataja Povlijanenko kui uus inimene oli mulle võõras. Vahetasin temaga mõne sõna ning sain teada, et ta on rindemees, endine mereväelane. Esimese küsimuse esitasin aga raudteelasele:

LEONID BREŽNEV

1971

«Mitu päeva on vaja, et puhastada see jäätmaa ja tuua sinna raudteeharu?»

Permenov heitis pilgu märkmikku ja lausus:

«Üks päev kulub trassi puhastamiseks, kaks päeva raudteeliini rajamiseks.»

«Vähe palute. Arvestagem viie päevaga... Kui palju vilja rajoon annab?»

Vastas Žurin:

«Siia veab vilja mitu rajooni. Saak pressib kõvasti peale, oma vilja toovad Jessilski, Balkassinski ja Kurgaldžinski rajoon. Ühesõnaga, Atbasar peab vastu võtma ja teele saatma kolm miljonit puuda. See on miinimum.»

«Selge...» Pöördusin varuja poole: «Kas see plats suudab kogu vilja läbi lasta?»

«Üldiselt küll,» vastas ta. «Kuid maapinna puhastamisest üksi ei piisa. Sellega rikuksime eeskirju ja pealegi oleks see lihtsalt ebamajanduslik.»

«Aga mida siis tuleks teha?»

«Künda, rullida, tasaseks tampida. Tingimata on vaja ka desinfitseerida. Eeskirjade kohaselt kulub selleks kümmekond päeva.»

«Nikanor Georgijevitš, teil on ju suured kogemused. Kas tõesti teist teed ei ole?»

«Elus on mõndagi ette tulnud,» ütles Simenkov. «Kuidas siis muidu... Platsi võib ka tulega puhtaks teha: tassida õled peale ja ära põletada. Maa muutub kõvaks nagu ahjupõrand.»

«Aga desinfitseerimine?»

«Tuli teeb kõik puhtaks.»

«Selles ongi teine väljapääs.»

Vaikus. Paistis, et kõik on selgeks räägitud. Kuid siis võttis jutu järje üles varumispunkti juhataja:

«Leonid Iljitš, ma ei ole nõus. Mis vahet seal on, kus vilja hoida? Stepis on ta lageda taeva all ja minu juures jääb niisama lageda taeva alla. Sellistele kuhjadele ei õmble presentkatet terve rajooniga peale. Me laseme kogu saagil hukka minna!»

«Vagunitega varustame teid hästi, selle võtan enda hooleks.»

«Aga kas te selle,» ta osutas näpuga taevasse, «võtate ka enda hooleks?»

Sel sügisel püsis kange kuumus, tundus, et päike seisab paigal, taevast polnud pilveraasugi, ilmaennustus oli lootustandev. Kuid kes võis pea anda, et ei hakka vihma kallama?

«Te teate,» ütles Povlijanenko, «et vilja vastuvõtmine lahtistele platsidele on kategooriliselt keelatud. Mina ei saa niisugust vastutust enda peale võtta.»

Kõige lihtsam oluks teda süüdistada formalismis ja vastutuse kartmises. Kuid mulle see sünge mees meeldis. «Saab tehtud!» vastasid mõned varmalt, ära ei teinud aga midagi. (Ühest sellisest seltsimehest, kes iga asja peale kinnitas «Teen ära!», jutustan pärastpoole.) Povlijanenko pidi aga tõepoolest vastu võtma viljamägesid ja selle eest kandis just tema isiklikult vastutust. Murelikud olid ka teised seltsimehed: mis teil viga, andsite korraldused ja lahkusite, aga mida

LEONID BREŽNEV

meie peale hakkame? Ilma ise ei tee, raudteerongid ei allu meile ja kas need üldse saabuvad?

«Hästi, peame aru,» ütlesin mina. «Jätta vili kaugele steppi tähendaks kindla peale selle hävimist. Ladusid seal ei ole, ja kui tuleb teedeta aeg ning pakane, ei saa me vilja enam kätte. Lähedavad kaotsi need miljonid puudad, pealegi õonestame usku uudismaasse, inimesed ütlevad meile: te ei ole juhid, vaid lobasuud! Ja neil on õigus. Aga siin on raudtee, jaam ja rongid, siin on tuhandeid inimesi, kes vajaduse korral tulevad vilja päästma. Kui vaja, suuname siia sõdureid, üliõpilasi ja töölisi, kes kühveldavad vilja ümber, laadivad peale, abistavad. Ivan Grigorjevitš, kas teie tõesti ei näe vahet selles, kus on kindlam vilja hoida, — stepis või linnas?»

«Kõik abistavad,» ütles Povlijanenko, «aga kohtu ette astuda tuleb minul üksinda.»

Ilmnes, et seltsimees ei uskunud minu sõnu, seda, et talle antakse reaalselt abi. Kummatigi ei tahtnud teda solvata, küll aga tuli riivata tema enesearmastust.

«Vanasti öeldi, et milline on inimene sõjas, selline on ta ka rehepeksul. Rindel te ei värisenud, miks siis nüüd kartma lõite? Ka rahu ajal tuleks mõnikord meremehe kombel hüüda: «Hoia alt!» Lõppude lõpuks võiksime teilt ka küsida: kas te varem ei teadnud, et tuleb palju uudismaavilja, miks te siis poole aasta jooksul selleks ei valmistunud ega teinud isegi seda, mis teie võimuses. Kuid jätame selle. Oletame, et ka meie oleme süüdi, seega patt pooleks. Kuid selle platsi eest nõuame teilt vastutust, ja karmilt! Et viimane kui tera läheks siit elevaatoritesse, kus vilja töödeldakse ja säilitatakse. Vastutust selle üliväärtusliku vilja eest hakkame kandma teiega koos.»

Jutuajamine lõppes vastastikuste kohustustega. Ivan Grigorjevitš ütles endistviisi süngelt, ilma kõlavate sõnadeta, et teeb kõik võimaliku, mis temast oleneb. Teda võis uskuda. Ausalt öeldes sundis selle inimese jonnakus mind ja meid kõiki mõistma ettevõtmise tähtsust ning seda veel kord põhjalikult kaaluma ja läbi mõtlema. Mina omakorda aga lubasin sellel jaamal silma peal hoida.

Keegi võib muidugi öelda, et see kõik ei ole nii suure vabariigi Keskkomitee sekretäri asi, et nii-öelda mastaap on liiga väike. Mõned seltsimehed arvasid ka tollal, et vaevalt tasub mul endal süveneda tuhandetesse piasjadesse, isegi uudismaabrigaadide supikateldesse pilku heita. Et kas see ei vähenda alamastme juhtide vastutust? Kostan selle peale, et mingisugused paberid ega telefonikõned ei asenda kohtumisi inimestega ja elu tundmist. Kahjuks on mul tulnud korduvalt veenduda, et igasugustel raportitel on mööda instantse alt üles liikudes kombeks moonduda ja seejuures alati ühes suunas — pehmemdamise, teravate nurkade silumise suunas.

«Kabinetlikust» juhtimisest üksi ei piisa, on vaja pidevalt suhelda rahvaga, sõita kohapeale, näha oma silmaga niihästi saavutusi kui ka tekkinud raskusi ja vajaduse korral operatiivselt asjasse sekkuda. Niisuguses stepijaamas inimestega vaieldes ja traktoristidega supikatla juures istudes hoomad ja õpid väga palju. Õppida on alati kasulik, ent siis, kui sellised suured operatsioonid nagu uudismaa ülesharimine alles hoogu saavad, on see lausa hädavajalik.

Pealegi ei jää säärased juhtumid, millest rääkisin, lihtsalt episoodideks. Sageli tulenevad neist suured üldistused. Naasnud Alma-Atasse, esitasin viljavarumise küsimuse Keskkomitee büroole, kus võeti vastu asjakohane otsus. Võtsin ühenduse NSV Liidu teedeministri asetäitja N. A. Gundobiniga ja rääkisin talle raskest olukorrast. Ta viibis tollal peaaegu kogu aeg uudismaal, juhtides sisuliselt peadispetsipunkti Tselinogradis. Päevad ja ööd jälgis ta veoste liikumist, vagunite ringlust ja reageeris küllalt kiiresti meie palvetele. Nii et «väikese» episoodi ringlainetus levis üle kogu uudismaa.

Pöördun tagasi Atbasari juhtumi juurde. Tol aastal oli kurnav palavus. Pärast varumispunkti lahkumist tegi keegi ettepaneku minna suplema. Kuid jõepeovelgi läks jutt loomulikult jälle tööasjadele. Ütlesin rajooni juhtidele:

«Suurte raskustele vaatamata võib teie rajoon viljavarumises esirinda jõuda. Selleks on olemas kõik võimalused.»

Jälgisin pidevalt, mis toimub Atbasari varumispunktis. Tuli paluda vabariigi varumisministril kiiresti sõita Atbasari praktilist abi andma. Helistasin sinna sageli, pärisin, kui palju on vilja vastu võetud, palju ära saadetud, millist abi vajatakse. Väärtuslik vili säilitati täielikult, ning hiljem, kui atbasarlased — nemad olid ka üleplaanilise viljamüügi algatajad — täitsid oma kohustused ja kui «Pravda» avaldas üksikasjaliku artikli nende algatusest (heast, asjalikust algatusest), siis, ütlen ausalt, tundsin sügavalt oma osalust mehhanisaatorite, rajoonikomitee töötajate, varujate ja raudteelaste suures kordaminekus. Aga see on juba midagi väärt.

1954. aastal andis Kasahstan esmakordselt oma ajaloos kodumaa salvedesse ligi 250 miljonit puuda teravilja, s. o. 150 miljonit rohkem, kui enne seda kõige parematel aastatel. Ja meie, uudismaalased, tundisime kõik tõelist rõõmu selle võidu üle.

7.

1954. aasta sügisest võttis uudismaade hõlvamine veel laiemat ulatust. Lisaks juba loodud 90 uuele sovhoosile tuli moodustada veel ligi 250. Ja mida rohkem tekkis sovhoose, seda suuremaks läksid meie mured.

Ent selleks ajaks oli vabariigi parteiorganisatsioonil mitte üksnes kogunenud uudismaal töötamise kogemusi, vaid hakanud selguma ka küllaltki täpne tegevuskava pikema aja peale. Mitmed Kasahstani tänapäeva põllumajanduse palgejooned, selle harustruktuur ja arengu põhisuunad määrati kindlaks ning hakkasid üha selgemini ilmnema juba toona, peaaegu veerand sajandit tagasi.

Sellest, mis meid tollal eriti erutas, milliseid küsimusi eeskätt lahendati ja kuidas kulges võitlus meie ideede ellurakendamise eest, on osaliselt juttu minu raamatus «NLKP agrarpoliitika küsimusi ja Kasahstani uudismaade ülesharimine». Ennast kordamata märgin vaid nende aastate põhisuunad ja programmülesanded:

uudis- ja jäätmaade ülesharimise ning põlispõldude saagikuse tõst-

LEONID BREŽNEV

1974

mise teel muuta teraviljakasvatus Kasahstani põllumajanduse põhiharuks, suurendada seal teraviljatoodang eelnenud perioodiga võrreldes vähemalt kümnekordseks ja muuta seega vabariik meie maa uueks suureks teraviljatootmise piirkonnaks;

välja töötada ja järk-järgult rakendada uudismaadel teaduslikku maaviljelussüsteemi, mis oleks maksimaalselt kohandatud selle piirkonna keerukatele looduslikele ja kliimatingimustele ning mis säilitaks ja rohkendaks sealsete maade looduslikku viljakust;

meie maa suurimaid teraviljakasvatussovhoose rajades ehitada neis valmis kõik vajalik — niihästi nõuetekohaselt sisustatud tootmisobjektid kui ka heakorrastatud linna tüüpi asulad koos sotsiaal-, kultuuri- ja olmeteenuste täieliku kompleksiga. Tervenisti reorganiseerida, laiendada ja uute majandite taoliselt ümber korraldada kõik vabariigi vanad sovhoosid ja kolhoosid;

lühima ajaga ühendada uudismaaoblastite territooriumid raudteede, maanteede ning sovhoosidevaheliste teede võrguga, rajada elekter-, telegraaf-, telefon- ja raadiosideiline, ehitada tähtsamates punktides võimsad elevaatorid, põllumajandusmasinate tootmise ja remondi tehased ning kümned muud ettevõtted, et sellega muuta Põhja-Kasahstan kõrgesti arenenud majanduspiirkonnaks, mis tegutseb kui ühtne majandusorganism;

teraviljatootmise suurendamise ja selle jääkide kasutamise alusel, söödakultuuride, eeskätt maisi külvipindade järsu laiendamise, samuti põldheina saagikuse tõstmise ja heinamaade parandamise teel oluliselt tugevdada söödabaasi ning tagada loomakasvatuse kiire areng. Edaspidi suurendada selle haru kõigi liikide toodang vähemalt kahekordseks;

vabariigi lõunaosas arendada melioreerimise abil intensiivselt riisi-, puuvilla-, suhkrupeedi-, köögivilja- ja viinamarjakasvatust ning puuviljandust.

See programm ei olnud kerge. Ka ellu viia ei tulnud seda osade kaupa, vaid tervikuna. Ja muidugi oli vaja endale ette kujutada kõiki raskusi, millega me tollal kokku puutusime ja pidime veel tulevikuski kohtuma. Väga tähtis oli meie usu ja energiaga sütitada kõiki, kellega siis tuli koos töötada.

Võtame loomakasvatuse. Küllaltki paljud seltsimehed, kasutades kilbina võitlust vilja pärast, jätsid laokile teised tähtsad põllumajandusharud.

Me hakkasime näiteks resoluutselt ümber korraldama loomakasvatust. Juhtus, et mulle tehti isegi etteheiteid, et ma liiga sageli kordan juba öeldut: niigi olevat kõik selge, milleks rääkida ühte ja sedasama? Selge küll, aga asi edenes aeglaselt või seisis hoopiski paigal. Suuri jõupingutusi nõudis näiteks maisi evitamine, mis oli Kasahstanis tegelikult uus kultuur. Me kavatsesime seda kasvatada ka teraks, kuid suur osa külvidest oli ette nähtud haljasmassiks. See kutsus esile kohalike seltsimeeste ägeda vastupanu: kuidas ometi võib põllul kasvatada «rohtu»? Ikka ja jälle oli vaja vaielda, veenda ja praktiliselt näidata, kuidas maisi külvata, harida, koristada ja sileerida.

Selle kultuuri väärtus oli mulle hästi teada Ukraina ja Moldaavia kogemuste põhjal, ent kuna ma polnud agronoom, otsustasin veel kord

LEONID BREŽNEV

nõu küsida. Kirjutasin kirja oma sõbrale, kuulsale «maisivõlurile» M. J. Ozjornõile Dnepropetrovski oblastisse Mišurin Rogi külla. Varsti tuli Mark Jevstafjevitšilt vastus väga hinnaliste nõuanõtetega. Minu palvel saatis ta ka põuasele Kasahstanile kõlblike sortide seemet. Asi võttis vedu, kuid me esitasime selle küsimuse veel korduvalt Keskkomitee büroole ja korraldasime maisikasvatajate seminare.

Esimese kevade proovikülvid õnnestusid, ja 1955. aastal võtsime selle kultuuri alla juba 700 000 hektarit. Loomakasvatus hakkas tasapisi ülesmäge minema. Ja nagu teisteski asjades, nii aitas meid selleski just järjekindlus. Vabariigi aktiivi koosolekul 1955. aasta märtsis ma ütlesin:

«On selliseid küsimusi, mille juurde tuleb ikka ja jälle tagasi tulla. Mida see näitab? Arvan, et ühest küljest antud ülesande elulist tähtsust, teisest küljest aga selle lahendamise tohutut keerukust. Sihi-kindel tegelemine selliste probleemidega tõendab veel kord meie kavatsuste tõsidust. Me hakkame ka edaspidi järjekindlalt, ilma kõrvalekaldumiste ja kõhklusteta järgima ühte kindlat sihti, taotledes meie ideede elluviimist. Pole mingit kahtlust selles, et saabub aeg, mil need probleemid võetakse päevakorrast. Ja me mõistame suurepäraselt, et siis tekivad uued küsimused, uued ülesanded, veelgi ulatuslikumad ja ülevamad.»

Mõned seltsimehed ei mõistnud seda. Esimene vili uudismaalt näis neile peaaegu et kogu meie töö lõppemisena. Nad lootsid võimalusele hinge tõmmata, alustasid «kaadritantsu», hakates töötajaid edutama. Ma ei taha öelda, et nood ei väärinuks seda. Vastupidi, ma mäletan ja austan väga esimesi uudismaasovhooside direktoreid, kes kandsid oma õlul rasket koormat. Paljudest neist said hiljem väljapaistvad tootmisorganisaatorid. Kuid tollal oli veel vara inimesi kohalt rebida.

Korraga pöördus üks neist minu poole. Fjodor Trofimovitš Morgun esitas ebatavalise pretensiooni: talle pakutakse kõrgemat ametikohta, aga tema ei taha, vehib käte ja jalgadega vastu. Sellest inimesest lähemalt rääkida pole vajadust, sest hiljem on ta ise kõigest pajatanud raamatus «Mõtteid uudismaast». Tema sovhoos oli ka üks paremaid, keda meil tihti seati eeskujuks; seepärast hakatigi direktorit soovitama rajooni täitevkomitee esimeheks. Suur au muidugi, kuid tema oli hingepõhjani solvunud: just oli saanud majandile jalad alla, leidnud inimestega kontakti, kavandanud plaani, kuidas muuta sovhoos tõeliseks odava teravilja vabrikuks, ja nüüd jätta kõik maha. Minul tuli isiklikult sekkuda, ja selle kohta öeldi ühel suurel nõupidamisel järgmist:

«Me ei saa nõustuda partei Koktšetavi oblastikomitee büroo otsusega «Tolbuhhinski» sovhoosi direktori Morguni üleviimise kohta edutamise korras teisele tööle. Ei maksa kiirustada inimeste ümberpaigutamisega ühelt kohalt teisele. Neid on vaja abistada sovhooside majandamisel, maaviljelussüsteemi evitamisel vastavalt kohalikele mullastiku- ja kliimaerisustele, võimaldada neil edukalt lõpule viia alustatud töö ja alles pärast seda edutada vajaduse korral kõrgemale ametikohale.»

Teine näide. Jevdokia Andrejevna Zaitšukova sõitis uudismaale ligi viiekümneaastasena. Kuid temas oli säilinud nooruslik trots, tahte-

LEONID BREŽNEV

jõud, kindel iseloom ja — mis kõige tähtsam — tal oli kommunisti ja patrioodi kuum süda. Sügavalt tunnetatud pürgimus teha meie kodumaa heaks seda, mis kõige vajalikum, tähtsam ja kasulikum, tõi ta meie juurde, andis talle jõudu luua stepis «Dvuretšnoi» sovhoos. Peagi edutati ka seda naist, kuid veidi aega uuel kohal töötanud, kirjutas ta sellise avalduse:

«Palun tungivalt partei rajoonikomitee liikmeid vabastada mind rajoonikomitee esimese sekretäri ametist. Palun seda sellepärast, et arvan: järelejäänud eluaastatel suudan ma tuua rohkem kasu parteile ja kõigile inimestele konkreetsel majandustööl. Palun suunata mind mahajäänud sovhoosi ning kohustun koos kommunistide ja kõigi töölistega viima selle Tselinogradi oblasti eesrindlike majandite hulka.»

Ja ta pidas oma sõna: «Iževski» sovhoos tõusis tema juhtimisel esimeste hulka. Seitseteist aastat oma elust pühendas Jevdokia Andrejevna talle armsaks saanud uudismaale. Surivoodil palus ta haiglasse tulnud sõpradelt vaid üht:

«Ärge tehke minu haua ümber tara, ärge lahutage mind stepist...»

Niisugused inimesed on meie kullafond, partei ja rahva uhkus. Ja me hoidsime neid väga. Kasahstani Kommunistliku Partei Keskkomitee teadmata ei olnud kellelgi õigust sovhooside juhtijaid teenistusredelil ümber paigutada, seda enam neid aga ametist vabastada. Minu mäletamist mööda tuli välja vahetada ainult kümmekond direktorit, kellele uudismaakoorem käis üle jõu. Samasugust poliitikat aeti ka muu kaadri suhtes: aktiivselt toetati parimaid, ilmutati kannatlikkust võimekate suhtes ja öeldi otsustavalt lahti perspektiivitutest, inertsetest inimestest.

Suur viljavoos äratas üldist tähelepanu uudismaa vastu, ajakirjanduses kõlasid võidufanfaarid, sai kombeks meid kiita ja õnnitleda, kuid me mõistsime, et ei tohi ennast lõdvaks lasta. Vara oli loorberitele puhkama jääda. Kasahstani parteiorganisatsioon mõistis hästi, et tuli rutata elevaatorite ja ladude ehitamisega ning inimesed telkidest ja muldonnidest kiiresti ümber majutada, see muutus üha raskemaks tööloiguks, meie kitsaskohaks.

Kõik tuli rajada sõna otseses mõttes tühjale kohale. Aga millest? Olnuks ümberringi mets, poleks sellist küsimust tekkinud. Tõsi, uudismaale saadeti kokkupandavaid maju ja ehitusmaterjale, kuid neist ei jätkunud. Meie plaanid ennetasid võimalusi ja muidugi tuli maksimaalselt kasutada kohalikke ressursse. Kuid kaugeltki mitte kõik töötajad ei ilmutanud väledust ja taibukust.

Sõidad näiteks rajoonikeskusesse ja küsid, kuidas ehitusega lood on. Vastavad: halvasti. Miks? Pole telliseid. Ometi näeme rajoonikomitee sekretäriaga mööda tänavat kõndides massiivseid hooneid, mille esikülje viiludel on daatumid — 1904. aasta, 1912. aasta... Kuid ma teadsin täpselt, et tellisetehaseid siinkandis ei olnud ega ole.

«Kes need hooned ehitas?»

«Semstvo.»

«Kust telliseid saadi?»

«Näete, seal stepinõos tehti põllule ahi ja selles põletati telliskive. Nendest on ka see koolimaja ehitatud...»

«Tähendab, semstvo võis kõik organiseerida, aga teie, rajoonikomi-

LEONID BREŽNEV

tee ja rajooni täitevkomitee ei või? Mis juhtijad me siis, lubage küsida, oleme? Savi on ümberringi külluses, ehitage ahjusid ja mõnes kohas ka väikseid tehaseid, need kuuluvad teile paljudeks aastateks marjaks ära.»

«Tehast on küll palju nõuda, see käib meile üle jõu...»

Ajas lausa vihale: milleni võib küll inimesi viia passiivsus!

Moskva lähistel, Barvihhas, äratas ükskord mu tähelepanu suurepärase telliskiviloss, kus asus pioneerilaager. Huvitusin, mis hoone see on. Vastati, et olnud mingi paruniproua mõis. Kuidas seda lossi ehitati? Väga lihtsalt. Emand ehitas tellisetehase, tellistest aga püstitas endale selle maja ja kõrvalehitised, siis müüs tehase maha ja kattis täielikult kõik ehituskulud. Mõistagi ei taibanud ta ise kõike, ent tal oli nutikas mõisavalitseja. Vaat kuidas! Aga meil ei suuda terved kollektiivid, kogenud juhtijad, insenerid ja ehitajad, ärgitades suuri asju, veel tänini ehitada lihtsat tellisetehast, kõik loodavad riigi peale, käivad Plaanikomitee vahet.

Mäletan, et uudismaal tuli masina-traktorijaamade töökodade jaoks mõnedelt vanadelt hobusekasvandustelt laenata talle, mis olid ehitatud samasugustest täistellistest. Kui rääkisin sellest inimestele, kui õnnestus neid mõjutada ja häbenema panna, siis seadsid arukad majandusmehed oma tellisetootmise käima. Pärast ütlesid aitäh: kuidas me küll ise selle peale ei tulnud!

Kohalike ehitusmaterjalide hulka kuulus ka kõrkjas. Saanud teada, et algatusvõimelised inimesed on juba endale ehitanud korralikke kõrkjaplaatidest maju, sõitsin neid vaatama ja jäin selliste elamutega täiesti rahule — majad nagu majad ikka, esimestel aastatel peavad hästi vastu. Järelikult on vaja organiseerida kõrkja varumist suurtes kogustes ja hakata sellest plaate tootma. Vaatasin vabariigi kaarti, kus olid märgitud kõrkjatihnikud, ja otsustasin need ise looduses üle vaadata. Lendasin piki Ili jõe orgu Balhašini. Saja meetri kõrguselt nägin lausa kõrkjadžungleid!

Varsti organiseerisime jõekallastel ja arvukatel stepijärvedel — kõikjal, kus kõrkjas kasvas — selle varumise. Tehased valmistasid kiires korras lihtsad, mugavad ja tootlikud masinad, mis peenestasid kõrkja ja pressisid selle tihedateks plaatideks. Nendest plaatidest võis kokku panna igasuguse kujuga hooneid. Seejärel need krohviti ja valgendati. Need olid väga head soojad majad. Seda asja katsetanud, korraldasime ühes kolhoosis Alma-Ata lähedal vabariikliku seminari kõrkjaehituse alal.

Ehitusprobleemidele pööras Kasahstani Kommunistliku Partei Keskkomitee esmatähtsat tähelepanu. On säilinud meie kiri NLKP Keskkomiteele selle kohta, mis vabariigi käsutuses oli, kui ta asus uudismaad hõlvama. Jõud olid killustatud, enam kui kolmkümmend väikese võimsusega ehitusorganisatsiooni allus eri ministereiumidele ja ametkondadele. Neil kõigil kokku oli 59 betoonisegistit, 6 tornkraanat, 58 transportööri, 5 autolaadurit ja vaid 5700 töolist. Et uusi plaane täita, pidi inimesi olema vähemalt kümme korda rohkem!

Ehitusmaterjaliga oli meil muidugi raskusi, eriti ehitustellistega. Pöördusin mitmete meie vabariikide juhtide poole. Ja peab ütleva,

LEONID BREŽNEV

1978

et meid abistati hästi: telliseid saime Armeenias, Gruusias, Eestist ja paljudest teistest kohtadest. Ühesõnaga, me lahendasime need tekkinud probleemid ja tegime seda edukalt.

8.

1954. aasta sügisel toimus Kasahstani kirjanike kongress. See kujunes tähtsaks sündmuseks vabariigi kultuurielus.

Mul oli varemgi tulnud tegelda rahvuskultuuris puutuvate asjadega. Juba Moldaavias ma mõistsin, et kui elad vabariigis, on vaja tunda rahva kombeid ja traditsioone, tema ajalugu ja kunstiloomingut. Kohe pärast Alma-Atasse saabumist varusin endale raamatuid, kohtusin sageli kasahhi kirjanike ja kunstnikega, käisin teatrites. Ammuse luulehuvi tõttu lugesin palju kasahhi poetide värsse, eriti Abaid, kes köitis mind oma lürismi, rahvatarkuse ja elu sügava tundmisega. Abai õpetas kasahhi rahvast mitte sulguma endasse, mitte seisma paigal, vaid rikastama oma loomingut vene ja teiste rahvaste saavutustega. See on tähtis ka meie ajal. Igasugune endassesulgunud rahvuskultuur kannab paratamatult kahju, kaotab üldinimlikkuse jooned. Kahjuks mitte alati ja mitte kõik ei mõista seda.

Sotsialism on ammu tõestanud: mida intensiivsem on iga rahvusvabariigi areng, seda selgemini ilmneb internatsionaliseerumisprotsess. Kasahstan on selles suhtes võib-olla kõige eredam näide. Uudismaa tegi temast ilma liialduseta «sajakeelse planeedi». Ka kasahhi kultuur on arenenud, võttes endasse parima teistest rahvuskultuuridest. On see halb või hea? Meie, kommunistid, vastame: hea, väga hea! Sest tähtsaimat küsimust, rahvuslike traditsioonide ja omapära küsimust ei tohi lihtsustada ega taandada vaid etnograafia ja olus-tikule: Venemaal taredele, ringtantsule ja kokošnikutele, Kasahstanis aga jurtadele ja hobusekarjadele.

Meie Keskkomitees püüdsime pidevalt osutada abi loomingulisele haritlaskonnale. Milliseid raskusi ka ei olnud uudismaa-asjadega, tekkis just sel ajal Kasahhi Riiklik Laulu- ja Tantsuansambel, hakati uuesti välja andma ajalehte «Kazah Adebijeti» ning tehti ulatuslikke ettevalmistusi kasahhi kirjanduse ja kunsti dekaadiks Moskvast. Oli vaidlusi, mõni pani rõhu vaid akõnnide suulisele loomingule. Samal ajal toimusid vabariigi kirjanduses sügavad kvalitatiivsed muutused, mille olid tinginud sotsialistliku ülesehitustöö kulg ja kasahhi kunstintelligentsi kasv. Kerkisid esile andekad noored, kes tundsid ja armastasid mitte ainult vanu traditsioone ja laule, vaid kogu nõukogude ja maailmakirjandust. Need olid rutiinivabad inimesed, ja neid oli vaja toetada. Ent peamine oli tervendada õhkkonda loomingulistes liitudes, haritlaskonna hulgas. Oli vaja teda konsolideerida, kõik jõud ühendada vabariigi ees seisvate suurte ülesannete lahendamiseks.

Olgu märgitud, et «puhtrahvuslike traditsioonide» kaitsmise ette-käändel rahvusliku eraldatuse eest võitlejad enamasti kavaldavad, harva esinevad nad avalikult. Vastupidi, vastaste iga viga osavalt kasutades püüavad nad, nagu öeldakse, Rooma paavstist pühamatena

LEONID BREŽNEV

1979

välja paista. Mäletan, millist lärmi tehti kellegi Kenesarõ osatähtsuse ümber. Algul kuulutati ta progressiivseks tegelaseks, kes oli pooldanud Kasahstani ühinemist Venemaaga. Hiljem leiti dokumendid, mis näitasid, et mees oli hoopis reaktionäär, kes ei kiitnud ühinemist heaks... Ma ei taha üles soojendada seda vana lugu, pealegi ei loe ma ennast selle ala spetsialistiks, kuid mind erutas muu. Võitlus, mille olid peale sundinud mõned demagoogid, lõppes sellega, et vabariigist olid sunnitud lahkuma niisugused väljapaistvad inimesed nagu kirjanik Muhtar Auezov ja akadeemik Kanõš Satpajev.

Me aitasime neil Alma-Atasse tagasi pöörduda. Suurepärasel teadlasel Kanõš Imantajevitš Satpajevil on tohtud teened Kasahstani tootlike jõudude arendamises. Muhtar Omarhanovitš Auezov on tunnustatud kasahhi kirjandusklassik. Meenutan tänuga neid inimesi, kellega ma sageli kohtusin, tegin tihedat koostööd ja lihtsalt sõbrutsesin. Vestlustes me toonitasime, et igasugused äärmused on kahjulikud. Suusõnalist loomingut, mida rahvas armastab, ei tohi samuti unustada. «Leningradlased, mu lapsed!» — neid Džambuli lennukaid sõnu mäletab kogu meie maa. Elagu ning arenegu akõnnide looming koos rahvusliku kasahhi ja paljurahvuselise nõukogude kirjandusega.

Mind valdas veel üks mõte: kuidas tõmmata kunstiintelligentsi tähelepanu uudismaateemale? Vaadake, ütlesin ma kirjanikega kohtumisel Keskkomitees, missugused sündmused hargnevad teie silme all. Asuvad ümber tohtud rahvahulgad, kujunevad paljurahvuselised kollektiivid, tekivad uued perekonnad, mehistuvad iseloomud ja karastuvad meie aja kangelased. Leib on Kasahstanis alati olnud maiuspala, hindamatu väärtus. Isegi mullad ütlesid vanasti: «Koraan on püha raamat, kuid võib astuda koraanile, kui on vaja küündida leivapalukeseni.» Ja nüüd saab sellest kandist viljaait. Muutub kogu elulaad, inimestel kujuneb uus psühholoogia. Kas toimuva ülevus ja dramatism ei eruta tõelist kunstnikku? Ei praegu ega ka tulevikus mõista meid keegi, kui seda epopöad ajaloo jaoks kirkalt ei jäädvustata.

Tolles situatsioonis oli tähtis, et vabariigi kirjanike kongress kujuneks kogu nõukogude kirjanduse pidupäevaks. Me kutsusime Alma-Atasse M. A. Šolohhovi, L. M. Leonovi, Kamil Jašeni, Mirzo Tursunzade, Maksim Tanki ja teisi tuntud kirjanikke. Uudismaa sagedasteks külalisteks said pärast seda heliloojad, näitlejad ja kunstnikud, võitlusest vilja pärast avaldati olukirjeldusi ja jutustusi, tehti filme ja lavastati näidendeid, hakkasid kõlama uued laulud. Need etendasid kahtlemata positiivset osa.

Tollal ma unistasin, et uudismaaepopöad kujutataks kunagi kunstiteostes niisama jõuliselt ja sügavalt nagu Kodusõda «Vaikses Donis» ja kollektiviseerimist «Ülesküntud uudismaas». Kirjandus- ja kunstitegelastel ei ole huvitavamast ja innustavamast ülesannet kui kujutada rahva kangelastegusid, sealhulgas ka uudismaal.

1955. aastat nimetati uudismaal «ahastuse aastaks». Kuid mina ei annaks nii äärmuslikku hinnangut, ehkki oli väga raske. Kogu suvi läbi, maikuust alates, ei tulnud tilkagi vihma. Ei läinud täide ka meie lootused juunivihmadele, mis tavaliselt tulevad nagu plaani järgi. Oli vaja valmistuda kõige halvemaks.

Kes ei ole niisugusel ajal stepis olnud, see ei mõista põllumehe hingeseisundit. Sind valdab imelik tunne: kevadel oli stepis mõnikord meretäis vett, inimesed sõitsid oma brigaadidesse paatidega. Kuivas aga kevadine vesi ära, muutus pilt tundmatuseni. Hommikust peale alustas lõõskav päike oma laastamistööd, ujus aegamööda tuhmvalges, luitunud taevas, kiirates talumatut palavust, õhtuks aga vajus vaarikpunasena häguses vinas silmapiiri taha. Ja jälle, hingetõmbeaega peaaegu andmata, tõusis ta järgmisel päeval, jätkates kõige elava kõrvetamist. Ja nii nädalast nädalasse, kuust kuusse...

Külvipinna aga olime eelmise aastaga võrreldes suurendanud kahekordseks. Ligi kümme miljonit hektarit teravilja oli külvatud uutele maadele. Üleplaaniliselt oli poolteist miljonit hektarit suvivilja all. Ja külv viidi läbi kiiremini, üksmeelsemalt ja paremini kui esimesel kevadel. Vabariik tegi ühe aastaga maaviljeluses tohutu sammu edasi, inimesed hakkasid juba selgesti nägema oma töö tulemusi ja jätkasid pingeliselt töötamist, teadmata veel, et neid varitseb õnnetus...

Me muidugi teadsime, et kuumus ja kuivus siinmail kellelegi uudis ei ole. Kuid me ei teadnud veel stepikalendri julma seaduspärasust, mille kohaselt iga kümnes aasta toob endaga kaasa eriti halastamatu, hävitava põua. Me nägime juba enne pealetungi ette, et võitlus stiihiaga on siin möödapääsmatu. Kui tehti uudismaa ülesharimise majanduslikke kalkulatsioone, arvestasid teadlased nõnda: isegi kui iga viie aasta kohta tuleb kaks tugeva põua aastat, siis saame stepist ikkagi keskmiselt 500 miljonit puuda leivavilja aastas. Arvestused ei äratanud kahtlust. Me teadsime, mille peale välja läksime, ent üks asi on teada, teine asi aga näha, kuidas sinu silme all hävineb kallis, suurt tööd ja vaeva nõudnud saak.

Kuidas küll inimesed sellisel ajal vihma ootavad! Närvipinget tõuseb äärmise piirini. Mõnikord tormavad nad öösel välja, kuuldes, kuidas miski vastu aknaklaasi krabistab. «Vihm!» Kuid ei krabise piisad, vaid vastu aknaid ja katuseid pekslevad liivaterad, mida kuiv tuul üles keerutab.

Stepis on raske hingata. Palav, justkui ahjust tulev õhk kõrvetab kopse. Nagu käredate pakase ajal, nii ka nüüd ei näe linde lendamas. Taimelehed kuivavad ja varisevad, pudenevad tolmuks. Maad katavad lõhed, mis on nii sügavad, et sinna visatud kang võib sisse ära kaduda. Tohututel massiividel muutub nisu silme all halliks, pleegib ära, sahistab oma tühje, küpsemata päid. Kõige tagatipuks tekivad äkitselt kuumad tormid, mis kergitavad üles tolmutpilvi, rebivad katki sideliine ja viivad ära majakatuseid.

Võib mõista põllumehe valu, kui ta näeb, kui halastamatult hävivad ja hukuvad tema aastase töö viljad, kõik tema jõupingutuste tulemused, tema lootused. On vaja kindlat meelt ning tugevaid närve,

LEONID BREŽNEV

et neid katsumusi välja kannatada. Isegi teadmine, et järgmisel hooajal peavad stepid kaotatu tagasi andma, ei aidanud kuigi palju: saaki tahad alati saada tänavu, otsekohe.

Ma ei taha olukorda lihtsustada, ilustada seda, mis oli. Neil kuudel hakkasid meile Keskkomiteesse tulema isegi kirjad, kus küsiti: mis nüüd saab, mida teha?

Kasahstani Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo otsustas korraldada kõikjal uudismaakollektiivides üldkoosolekud, ausalt rääkida tegelikust olukorrast, julgustada inimesi, orienteerida neid antud tingimustes kõige tähtsamatele ülesannetele, selgitada, et maaviljeluses erineb üks aasta teisest, et meie uudismaatänavale tuleb pidu tingimata. Samal ajal hoiatasin neid, kes koosolekutele sõitsid, et nad ei esineks säärase uljaspeadena, kellele kõik on naljaasi. Niisugune oli sellel momendil massilise parteitöö peamine ülesanne.

Tuleb öelda, et pärast avameelseid, lahtisi koosolekuid, mis viidi läbi igas sovhoosis, hakkasid uudismaalased jälle tööle üleskääritud käistega. Kuidas päike ka ei kõrvetanud, meie jätkasime koristustööde ettevalmistamist ja varusime söötasid hilissügiseni. Veelgi laialdasemalt ja aktiivsemalt toimus ehitustegevus, eelkõige sovhoosides. Uudismaarajoonidesse saadeti toidu- ja tööstuskaupu sellistes kogustes, mis tagasid häireteta varustamise kogu talveks.

Me saime toetust ja abi partei Keskkomiteelt.

Tahan öelda kõige soojemaid sõnu NLKP Keskkomitee Poliitbüroo liikmete ja Keskkomitee sekretäride aadressil, kes noil aastail palju ära tegid selleks, et uudismaa võimalikult kiiresti ja edukalt ülesharitaks. Ma kohtusin nendega korduvalt ja pidasin nõu ning sain alati küsimustele täpsed ja konkreetset vastused, leidsin kindlat parteilist ja tublit moraalset toetust.

Ja raskustele vaatamata jätkasime 1955. aastal kindlalt tööd. Millele tugines meie enesekindlus? Kahtlemata oli igatüks meist õnnetu, nähes, et tohtu töö, mis maasse oli mahutatud, ei andnud soovitud tulemusi. Kuid mitmes majandis saadi korralik saak. Näiteks Koktšetavi oblasti «Ždanovski» sovhoos, mis rajati 1954. aastal, sai 22 500 hektari suuruselt põllupinnalt keskmiselt 7,9 tsentnerit ning Alma-Ata oblasti «Roslavski» sovhoos 20 000 hektari suuruselt pinnalt keskmiselt 9,1 tsentnerit teravilja hektari kohta. Ja selliseid majandeid ei olnudki nii vähe. Selle koristusperioodi tingimusi arvestades said üsna häid saake terved rajoonid ja isegi oblastid, näiteks Põhja-Kasahstani ja Koktšetavi oblast. Tuli hoolikalt välja selgitada, mis aitas ühtedel siiski vilja saada ja miks teistel see põldudel ära kõrbes. Lisan veel, et tervikuna madalale saagikusele vaatamata sai vabariik sel aastal 80 protsenti teraviljast siiski uudismaalt. Kasahstan varus jällegi koresöötä tunduvalt rohkem kui enne uudismaa ülesharimist ning andis ka piima 85 000 tonni ja liha 122 000 tonni rohkem. Silo, peamiselt maisist tehtut, õnnestus varuda ligi poolteist miljonit tonni. Edusammud olid muidugi tagasihoidlikud, kuid needki veensid, et uudismaa juba etendab ja hakkab etendama üha kasvavat osa teravilja ning teiste põllumajandussaaduste tootmise suurenemisel. Sellepärast — andkem tööle pihta! Niisugune oli meie loosung.

LEONID BREŽNEV

Kuid ikaldus on ikaldus, ja see tegi paljude küsimuste lahendamise keeruliseks.

1955. aasta lõpul olin Moskvas juhtivate partei- ja nõukogude töötajate üleliidulisel nõupidamisel. Muidugi tunnend ennast niisugustel nõupidamistel ebamugavalt, kui sinult lõpmatult päritakse, kuidas olukord on, või vastupidi, kui meelega räägitakse kõrvalistest asjadest, avaldades sellega varjatud kaastunnet. Kui ma aga nõupidamise kõnetoolist teatasin, et Kasahstan annab tuleval aastal riigile 600 miljonit puuda teravilja, hakkas saal umbusklikult sumisema.

Kuidas küll ajad on muutunud! Proovigu me praegu uudismaalt saada aastas 500—600 miljonit puuda, mis tollal tundus olevat suur õnnistus. Sellesse suhtutaks kui tõsisesse lüüasaamisesse. Saame ju nüüd keskmiselt umbes miljard puuda Kasahstani vilja aastas!

Nagu kirjeldab I. A. Gontšarov oma teoses «Fregatt «Pallaada»», oli Jaapanis kunagi aeg, kus kubernerid oma peaga vastutasid kõige eest, mis nende haldusalustel maadel toimus — taifuunide, üleujutuste, maavärinate eest. Meie päid poleks nagu mitte miski ähvardanud, kuid pärast äpardunud 1955. aastat jäi hinge raske süü tunne selle eest, milles tegelikult süüdi polnud. Ma ei ole seda tunnet unustanud. Juhtub, et ma ka nüüd helistan piirkondadesse, mis kannatavad stiihia läbi, et sealseid juhtijaid lihtsalt julgustada. Kunagi kutsuti mind Uljanovski oblastisse: «Leonid Iljitš, söitke meile, vili on väga hea!» Varsti aga hakkas puhuma kuum põuatuul ja neil kõrbes kõik ära. Oblastikomitee esimene sekretär oli muidugi segaduses, tundis piinlikkust, närveeris. Minu jutuajamine temaga oli tavapäraselt rahulik. Oli tarvis kokku leppida vajalike abinõude suhtes, seltsimehi toetada.

Tol ikaldusaastal aga oli meil, kes me lõpuni uskusime edusse, mõnikord raske tõestada, et meil on õigus. Kui ma ühel suurel nõupidamisel, millest võttis osa N. S. Hruštšov, ütlesin, et uudismaad veel näitavad, milleks nad suutelised on, katkestas ta mind üsna järsult:

«Teie lubadustest pirukaid ei küpseta!»

Mul aga oli täielik alus temale vastu vaielda:

«Ja ikkagi usume: varsti, väga varsti on ka uudismaal suur vilja-saak!»

Me valmistusime energiliselt uueks kevadeks. Oli ainult üks pääsetee, üks lootus, üks ravim — töötada. 1956. aasta uudismaakülvid pidid hõlvama juba 27 miljonit hektarit, sellest teravili 22 miljonit. Ja jälle tahtsin kõike näha, kõigiga kokku saada, igale poole jõuda...

10.

Teravilja, liha, köögivilja ning muu toodangu kasvu huvides eraldame praegu nii suuri materiaalseid ja rahalisi ressursse, millest noil aastail ei võinud unistadagi. Me juurutame põllumajanduses uusimat tehnikat, teostame tema tehnilist rekonstrueerimist, viime järjekindlalt läbi tootmise spetsialiseerimist ja kontsentreerimist, võtame vastu

LEONID BREŽNEV

1983

niisuguseid kompleksprogramme nagu põliste Vene mittemustmulla-
maade ümberkujundamine. See on meie tänapäeva eesliin.

Kuid alati tuleb meeles pidada üht: «tagaliini» rahvamajanduses ei
ole. Leidub veel seltsimehi, kes on valmis opereerima miljonite ja
miljarditega, aga niinimetatud piasiasjadele tähelepanu ei pööra. Ent
üks võtmeülesandeid on kõige selle säästlik, ratsionaalne kasutamine,
mis on meie käsutuses, mis on meie maal toodetud. Pillamine on luba-
matu, ja mida suurem on majanduse haare, seda valusamini mõjub
niisugune ebamajanduslik lähenemisviis.

Seda hakkasin mõistma juba uudismaal, ja seepärast ei taha ma
kõrvale jätta neid «piasiasju», millest rahva elus oleneb väga palju.
Oli näiteks niisugune juhtum. Põhja-Kasahstanis ringsõidul olles
jõudsin Tselinogradi oblasti «Izobilnõi» sovhoosi. See asub kaugel ste-
pis Seletõ jõe ääres, maalilises, kuid tollal alles metsikus paigas. Olin
olnud seal ka varem, päris alguses, näinud esimest üheksat telki, nüüd
aga nägin juba tervet asulat. Seal olid paljude korteritega elumajad,
söökla, kauplus, saun, pagaritööstus, töökojad, kontorid, garaaž. Peale
selle, ja see on eriti tähtis, olid inimesed ehitanud ligemale kaheksa-
kümmend individuaalelamut. Tähendab, nad olid siia tulnud tööpooldest
alalisteks.

Vestlesin nendega, hakkasin pärima, mida nad vajavad, kuidas elu
läheb. Ja teate, mida ma kuulsin:

«Tünne ei ole. Pole kuhugi kurke sisse soolata.»

«Põrsaid on vaja, aga kust neid osta?»

«Hea oleks, kui saaks vasika muretseda...»

Mis siin rääkida, küsimused ei olnud tühised. Uudismaale toodi
palju igasugust kraami. Aga tuleb välja, et hädasti on tünne vaja.
Ja pudulohuseid on vaja, ning mitte ainult abimajapidamise mõttes.
Juba esimesel aastal nägin uusasukaid, kes kandsid ühes käes kohvrit,
teises aga korvi, milles oli kutsikas või kass. «Jaroslavski» sovhoosi
tuli noormees, kaasas puur kukega. «Stepi jaoks,» ütles ta mulle, «on
see parim äratuskell!» See oli muidugi nali, kuid tühjal ja paljal maal
tegi kukk kõigile rõõmu. Lapsed kodustasid isegi koopaoravaid ja
stepilinde.

Seda võis pidada inimlike nõrkuste avalduseks. Kuid elu õpetas
mind neid mõistma, neisse lugupidamisega suhtuma. Ma ise armas-
tasin lapsepõlves jälgida, kuidas tuviparv katuste kohal lendleb.
Muidugi, peamised meie jaoks olid uudismaal miljonid hektarid ja
miljardid puudad, kuid oli vaja inimesi aidata ka isiklike aedade,
loomade ja lindude soetamisel. Ilma selleta poleks ka miljonid ja mil-
jardid kuigi kergesti tulnud. Maanimene ilma koduloomadeta on nagu
puu ilma juurteta. Neil aastail oli meil oluline inimestele algusest
peale näidata, et kavatseme stepid asustada kindlalt ja jäädavalt.

Selle üle mõtiskledes silmitsesin põlde ja märkasin äkki veel üht
uustulnukat: nagu pedantne agronoom sammus mööda musta maad
üksik künnivares. Tema on aga teatavasti põllulind. Kui ta juba siia
lendas, siis järelikult kavatseb neisse paikadesse elama jääda.

«Izobilnõis» toimunud jutuajamist meelde tuletades otsisin hiljem
välja mõned vanad dokumendid. Juba 1934. aastal saadeti Kasahhi
kraikomitesse ÜK(b)P Keskkomitee kiri. Selles püstitati väga ula-

LEONID BREŽNEV

tuslikult ja resoluutselt küsimus köögiviljanduse arendamisest nii maakohtades kui ka tööstuspiirkondades. Pisisajadeni minevas kirjas kohustati partei-, nõukogude ja riigiorganeid ning kolhooside, sovhooside ja kooperatiivide juhtijaid selles asjas kõige aktiivsemat ning igakülgsemat abi andma. Ja aiapidamine hakkas peagi arenema, sai kindla materiaalse aluse. Ent möödusid aastad, ja ta hakkas äkki kiratsema, ahenes peaaegu poole võrra. Näiteks kartulit aga sai vabariik individuaalajamaadelt kaks ja pool korda rohkem kui kolhoosi- ja sovhoosipõldudelt.

Kui tuli mõningaid direktoreid kritiseerida selle pärast, et nad annavad inimestele süüa ainult nuudleid ja kõrti, siis võis vastuseks alati kuulda nõudmist: pole фонде, andke фонде! Vaieldamatult on mitmete toiduainete peale tsentraliseeritud фонде vaja ka maarajoonide jaoks, kuid milliseid фонде saab nõuda kartulile, kapsale, kurkidele ja arbuusidele? See kõik võib suurepäraselt kasvada igas majandis. Sama võib öelda ka munade ja piima kohta. Talupojal on iidsetest aegadest olnud omad kanad, ta müüs turul mune, miks ta siis nüüd peab iga muna saama Moskva jaotuskirja põhjal?

See, millest ma kirjutan, on väga aktuaalne ka praegu. On veel küllalt juhtijaid, kes elavad ainult kõikvõimsatele fondidele lootes, mõtlemata sellele, kust siis riigil neid фонде võtta on. Meie riigis on vaja ära kasutada iga võimalus, iga lapike maad, et kõikjal suurendada põllumajandussaaduste tootmist ja saada lisa meie ühisele söögilauale. Tuleb ette, et sõidid rongis, akna taga vilksatavad aeg-ajalt aga risustatud maatükid, mis täielikult kõlbaksid üles harida, kus võiks heina kasvatada ja loomi pidada. See kõik aitab ju elanikke paremini varustada kohalike ressursside arvel, selle asemel et näiteks tomateid ja kurke sisse vedada lõunast ning mune, kohupiima ja piima sadade kilomeetrite tagant.

Kõike seda tuleb partei-, nõukogude ja majandusorganitel ning tööstusjuhtidel meeles pidada. Nad on kohustatud arendama suurte ja väikeste linnade ümber tugevaid põllumajandusbaase, neil peavad olema spetsialiseeritud kompleksid ja abimajandid, et kauplustes oleks küllaldaselt kartulit, liha, piima, värsket köögivilja ja puuvilja. Niisuguseid võimalusi on nii Sverdlovskis, Tjumenis ja Irkutskis kui ka igas teises meie maa linnas. Just sellele tuli mul jälle pöörata kohalike juhtide tähelepanu, kui tegin 1978. aasta kevadel ringsõidu mööda Uuralit, Siberit ja Kaug-Ida.

Kasahstanis aga otsustati juba siis, 1955. aastal, laialdaselt arendada individuaalajapidamist, eraldada kõigile soovijaile krundid, muretseda inventari ja anda igakülgset abi. Samamoodi toimiti lindudega ja kariloomade müümisega isiklikuks kasutamiseks. Vähem tähtis ei olnud rajada kõigis sovhoosides abimajandid. Siin kujunes välja veider olukord: uudismaa hõlvamise alguseks oli nende arv vabariigis vähenenud peaaegu neljakordselt. Tähendab, globaalseid plaane koostades ja suurteks tegudeks hoogu võttes jätsid inimesed kõrvale selle, mis neile näis teisejärguliseks.

«Pisisajad» aga — siin on kasulik esitada arve — nägid välja nii: abimajandites oli vähenenud lehmade arv 11 000 ja lammaste arv 280 000 võrra, teadmata kuhu oli kadunud 3700 hektarit kõrvitsaliste,

LEONID BREŽNEV

5000 hektarit köögivilja- ja 11 000 hektarit kartulipõlde. Nõukogude-maa elas veel raskustes, meil aga jäi tohtu hulk toiduaineid saamata. Tuli rakendada kiireid abinõusid. Abimajanditele eraldati vahendeid ja maad, muretseti lüpsikari, ehitati kasvuhooneid ja lindlaid, rajati marjaaedu. Nende toodang pandi kirja sovhooside plaanidesse ja direktoritelt nõuti rangelt nende täitmist. See kõik oli tähtis niihästi uudismaalaste parema varustamise kui ka inimeste meeleolu tõstmise seisukohalt: nad nägid, kuidas stepis elu laabuma hakkab.

Seda meenutades, nende aastate dokumente lugedes märkasini, kui sagedasti nimetati Kurgaldžino rajooni. Olin siis väga tujust ära seal valitseva olukorra pärast ja eriti selle pärast, mida nägin järjekordsel sõidul «Stepnjaki» sovhoosi. Esimest korda viibisin selles majandis juba 1954. aasta suvel ja nägin väherõomustavat pilti. Säärastes kohtades tunnend esimestest hetkedest peale, et asjad ei ole korras: elanikud püüavad kinni iga uue inimese, käivad hulganisti temaga koos ja kaebavad. Ka minu juurde tuli otsekohe naisterahvas ja hakkas kiirustades rääkima:

«Seltsimees esindaja, ma ei tea, kes te olete, kuid tundke huvi, aidake, meil pole elektrit, pole kütet, petrooleumi ka ei ole, millegagi ei saa süüa teha. Ja pole ka seda, millest teha...»

Astusin temaga koos kauplusse. Seal polnud isegi soola. Teine naine, kellel oli laps kaasas, kõnetas mind niisama ärritatult:

«Seltsimees Brežnev, piima ei ole, mannat ei ole, öelge, millega lapsi toita? Teil arvatavasti on samuti lapsed, olete isa, aidake siis.»

Kutsusin välja tööliskooperatiivi esindaja. Silmagi pilgutamata teatas ta, et mannat pole müügil olnud vaid üks päev, endal aga pilk eksleb, näen, et valetab. Lubas naistega toiduainete küsimuse klarrida, kuid veel rohkem pani mind imestama, miks pole piima. Juba siis olime ju andnud paljudele sovhoosidele, sealhulgas ka «Stepnjakile» abimajandite jaoks kariloomi. Olime nõudnud õiendit, kui palju ja kellele on eraldatud lehmi, sigu, hobuseid ja linde, ning rahuldunud sellega. Ja nüüd tiris rahvasumm tee peal mind sööklaasse. Istusime ja hakkasime vestlema.

«Kui palju teie abimajandis lehmi on?»

«Poolesaja ringis.»

«Järelikult peab piima olema.»

«Pole ühti! Lemmad on siit kuuskümmend versta kaugel. Seal neid karjatatakse.»

Selleks ajaks leiti üles direktor Kovalenko. Jooksis kohale ja hakkas käigu pealt kaebama:

«Olen päris hädas, Leonid Iljitš! Ei suuda naisi pehmeks rääkida, et nad lüpsjateks hakkaksid, mitte keegi ei taha lehmi lüpssta.»

«Ja lemmad on teil karjamaal lüpsmata?»

«Tuleb nii välja.»

«Ja teid ei häiri, et lapsed on ilma piimata ja lemmad jäävad hai-geks?»

«Kuidas ei häiri? Kardan. Olen isegi selleks valmis, et kohtu alla antakse. Aga midagi katsun ära teha... Saatsin juba kirja Ukrainasse, kutsun kohale tütarlapsi, et nad hädast välja aitaksid.»

Temaga oli asi selge ja ma pöördusin naiste poole:

LEONID BREŽNEV

«Miks te ei taha aidata? Näete ju, milline olukord on.»

«Aga kuhu lapsed panna?» hakkasid nad sädistama. «Me oleme siin kõik perekonnainimesed, meil on lapsed.»

«Hea küll, aga kui lehmad esialgu teie majade juurde laiali paigutada, kas hakkate nende eest hoolitsema, neid lüpsma?»

«Loomulikult! Küll me lüpsame ja steppi sööma ajame. Meil võivad mehedki lüpsata.»

«Kuidas siis nii, seltsimees Kovalenko, valmistute vangi minema, aga lihtsat asja ei võinud välja mõelda? Jagage lehmad sovhoositöölise vahel ära, nemad lüpsavad ja toidavad ka lapsi. Pärast leiab lüpsjaidki.»

«Ei tulnud selle peale. Teen ära...»

Läksime koos direktoriga asulasse. Näen, et ehitatakse viletsalt, majad klopsitakse kuidagi kokku, vundamente ei tehta. Jutuajamine oli meil käre. Ausalt öelda ma juba enam ei usaldanud Kovalenkot, sest iga sõna peale vastas ta nagu päheõpitud: «Teen ära, teen ära...» Ütlesin talle, et tulen tingimata veel kord siia, kontrollin kõik üle. Ja kui ma teine kord «Stepnjakki» sõitsin, olin rabatud: sovhoosis ei olnud peaaegu mitte midagi muutunud! Paremaks oli läinud kaupluse ja söökla varustamine, kuid see oli mulluse vahelesegamise tulemus. Muus suhtes ei olnud Kovalenko lillegi liigutanud. Inimesed nägid endist viisi vaeva isegi joogiveega, ehkki ma juba eelmisel korral olin direktorile öelnud, et autole pandaks paak ja veetaks vett majadesse kohale — oligi kogu probleem. Ja jälle kuulsin iga märkuse peale tuttavaid sõnu:

«Teen ära, teen ära...»

Sääraseid, ütleksin, jahmatama panevaid abituse ja ükskõiksuse juhtumeid esines uudismaal siiski harva, ehkki korralagedust tuli üsnagi palju ette. Neid töötajaid, kes oma kohustustesse nii hoolimatult suhtusid, ei tohtinud ametisse jätta, millest mul lähemal Tselinogradi oblastikomitee pleenumil eraldi rääkida tuli. Heaolu korraldamine on hüvede loomine inimeste jaoks, nende eest hoolitsemine. See on alati mitte ainult majandustöö, vaid eelkõige poliitika, kus vead kalliks maksma lähevad. Vigade eest maksame alati ülearu: sõjas inimestega, rahuajal materiaalsete ja moraalsete kadudega.

Täisväärtusliku elu väljakujundamine eeldas, et stepiasunduste eesotsas oleksid inimesed, kelle süda valutaks mitte ainult plaani, vaid kõige selle pärast, mismoodi inimesed elavad. Kõiksetavi oblastis armastasin näiteks käia kolhoosis «Krasnoarmejets». Mitte ainult sellepärast, et seal arukalt majandati, vaid ka sellepärast, et seal küpsetati imehead leiba. Vist mitte kusagil ja mitte kunagi elus ei ole ma söönud maitsvamat leiba, kui oli seesama «Krasnoarmejetsi» oma — kohev, lõhnav. Eriti hästi õnnestus leivategu Pjotr Ivanovitš Nikolajevi brigaadis. «Küpsetame leiba,» ütles ta, «ja lõhn käib versta kaugele!» Mäletan, et ükskord palusin endale isegi mõned pätsid kaasa, et kostitada seltsimehi Alma-Atas ja õpetada linnapagareid.

Küladesse sõites tuli ette, et tunned rõõmu igast heast kaevust, igast hoole ja armastusega istutatud puukesest. Imetlesin püüdlikkust, millega kasvatasid lilli ja puid hoolsad peremehed, ning olin vahel raba-

LEONID BREŽNEV

tud ükskõiksusest, millega mõned inimesed oma maja, õue ja kogu asula välimusesse suhtuvad.

Õöbisin kord ühes Pavlodari oblasti endise Galkini rajooni külas (olen kahjuks unustanud nii küla nime kui ka kolhoosiesimehe nime, kelle juures peatusin). Läksin hommikul väravast välja, sammusin mööda küla ja olin üsna üllatunud. Küla läbis ainult kaks tänavat, kuid ühe ääres kasvasid siin-seal majade juures puud, teine aga oli täiesti paljas. Milles siis asi? Ja esimees jutustas mulle niisuguse loo.

Kunagi sõitis Omskist sellesse külla Stepikrai kuberner. Selle krai koosseisu kuulusid enne revolutsiooni praegused Kasahstani põhjapoolsed stepid. Sõitis kohale ja käskis igal perekonnal oma maja juurde istutada nii mitu puud, kui mitu inimest perekonnas oli. Kolme aasta pärast sõitis kuberner uuesti sellesse külla kontrollima, kuidas tema käsk on täidetud. Näeb: ühtede majade juurde on puud istutatud, teiste kõrval aga on endiselt vaid tolmune kõnnumaa. Kuberner käskis kõik elanikud välja tuua tol ajal alles ainukesele tänavale ja iga pere oma hooviväravasse seisma panna. Siis andis soldatile raske pandlaga rihma ja sammus mööda tänavat. Neile, kellel puud olid istutatud, ütles aitäh ja andis hõberubla. Neile meestele aga, kes asjasse hooletult olid suhtunud, käskis rihmaga tõmmata: kui mitu puud oli istutamata jäetud, nii mitu hoop. Sealjuures hüüdis kuberner: «Sa, Vassili, sihi pandlaga, pandlaga!»

«Nii ilmusidki tänavaile puud,» lõpetas esimees ja hakkas naerma.

Nali naljaks, aga uute sovhooside haljastamise pärast tuli sõdida juba siis. Ja nüüd, sõites uudismaale ning nähes, kuidas sovhoosiasulad rohelusse upuvad, kuidas varjulised pargid kohisevad ning õuna- ja kirsipuud, akaatsiad ja sirelid õitsevad, kuidas helgivad ja ligi meelitavad loendamatud tiigid ning veehoidlad, millede päikesekuumadel kallastel alati truult istuvad õngemehed, — meenutan ma muigega lugu Omski kubernerist.

*

Sõita tuli palju — mõnikord rongiga, sagedamini lennukiga, vahel aga ühe komanderingu jooksul kordamööda kasutada nii üht kui teist. Niisugune kombineerimine hoidis kõvasti kokku aega, millest alati oli puudus. Kui tuli teha pikemaid peatusi sõlmjaamades või oblastikeskustes, oli vagun ka võõrastemaja eest. Neisse punktidesse saadeti juba varem lennuk, ja päeva jooksul võis sellega läbi lennata mitu rajooni või sovhoosi.

Lennuk AN-2 valmistati Kiievis eritellimusel. Sellel oli võimas raadiojaam, salongis aga kuus pehmet istet. Meeskond vedas kaasas ka välivoodit, mis alati asus sabaosas. Ülejäänus oli lennuk seesama kõigile tuttav töökas «Anton». Meie reiseid puhul oli ta asendamatu. Lendurid valisid maandumiskohad välja õhust ja võisid stepsis laskuda ükskõik kus — iga vao, traktori või välilaagri kõrval.

Kõik olnuks hästi, aga see õhuvoorimees väsitas põhjalikult. Mina olin kuidagimoodi ära harjunud, ent ükskord tuli see kõik läbi teha meie lugupeetud näitlejatel L. P. Orloval, M. A. Ladõninal ja N. A. Krjutškovil. Nad saabusid uudismaale, et inimesi oma kunstiga

LEONID BREŽNEV

1988

rõõmustada, kuid selgus, et polnud kellelegi esineda: kõik olid kaugel stepis. Kurtsid mulle:

«Kustanais me juba esinesime, aga tahaks näha uudismaalasi endid. Aidake, andke mingi sõiduriist.»

«Mis siis ikka, siin on minu lennuk,» ütlesin ja andsin meeskonnale korralduse: «Homme on mul linnas tegemist, teie aga vedage seltsimehi mööda brigaade. Kus inimesi näete, seal maandugegi.»

Lendurid olid püüdlikud. Päeva jooksul lendasid läbi kaks või kolm rajooni. Päev juhtus olema tuuline, lennuk loksus koledasti, ja näitlejatel oli linna tagasi jõudes eluvaim vaevalt sees. Krjutškov kui kõike näinud inimene oli täiesti vormis, naised aga tundsid end üpris räbaste. Ma vaatasin neid ja hurjutasin lennukikomandöri:

«Soolasid vist üle, Nikolai?»

«Mis te nüüd, nad ise nõudsid. Lähevad masinast välja, lamavad natuke aega tiiva all, siis esinevad ja jällegi — vii edasi! Väga mehised naised...»

Tänasin näitlejaid, kuid nägin, et nad vaatasid minu lennukit juba ilma hommikuse kadeda meeleta. Oli päevi, kus tundide viisi tuli stepi kohal keerutada. Ükskord ütles meeskonna komandör mulle:

«Arvan, et teid võib piloodiks arvata. Olete lennanud sada tundi.»

«Aga kui suur on lendurite norm?»

«Sada kakskümmend.»

«Siis on mul piloodiks saada veel varavõitu.»

«Oleneb sellest, kuidas rehkendada. Me lendame ju ebanormaalselt.»

«Kuidas ebanormaalselt?»

«Milline on meie igapäevane lennukõrgus? Sada meetrit. Aga kui palju me madallennul oleme, et maandumisplatsi valida? Ei, niisuguste lendude puhul tuleks ühe tunni eest arvestada kaks.»

Mulle meeldis lennuki meeskond: komandör Nikolai Moissejev, teine piloot Mubin Abišev ja pardamehaanik Aleksandr Kruglikov. Millistesse ootamatustesse nende väike masin — «kihulane», nagu nad teda nimetasid — polnud küll sattunud. Stepis, kus aastas on ainult poolsada tuulevaikset päeva, lengerdas väike lennuk peaaegu alati koledasti. Ja ka maa peal polnud tal rahu: selleks et tuul meie AN-2 kummuli ei pööraks ega purustaks, aeti talle ligi koormatud kallurid ja seoti lennuk nende külge. Lennata tuli aasta ringi, tihti ilmaolusid arvestamata, mõnikord instruksioone ignoreerides. Maandusime pärast päikeseloojangut ja isegi öösel, mis AN-2 puhul oli kategooriliselt keelatud. Kuid asjaajamised ei läinud instruksioonidega kokku. Veendusin, et minu alatised teekaaslased olid oma ala suurepäraseid meistrid.

Sel ajal unistasid paljud lendurid juba suurtest kiirustest, kaugreidest, reaktiivlennukitest, ja tõenäoliselt mõtlesid sellest ka minu piloodid. Kuid mis teha, neile sai osaks teistsugune teenistus, ja nad tegid oma tööd kannatlikult ning ausalt. Vaid korra nägin neid väga murelikena, isegi kohkunuina. See juhtus, kui ma ei eksi, Tamani diviisi nimelises sovhoosis. Lendasime kaugesse brigaadi. Oli maikuu, kõikjal haljendas juba rohi. Ilm püsis selge, all laius laudsile stepp. Maandumisplatsi pole niisuguses stepis raske leida. Nagu mulle näis, maandusime sujuvalt. Ent vaevalt oli mootor seisma jäänud, kui esi-

mene piloot, kes tavaliselt väljus lennukist pärast mind, lausa viskus ukse juurde:

«Vabandage...»

Ma väljusin tema kannul ja nägin, kuidas ta kiirel sammul astus piki rohule jäänud lennukirataste jälgi ja otsis midagi. Lõpuks jäi ta seisma, hakkas kätega vehkima ja röögatas, kutsudes kohale läheduses töötavaid traktoriste. Inimesed kogunesid tema ümber, ka mina astusin ligi, ja Moissejev, näost valge ja raevunud, näitas:

«Vaadake!»

Pool meetrit vasakust rattajäljest lebas rohus äke, pulgad püsti. Õhust ei saanud piloot kuidagi äket näha ning märkas seda alles maandumise hetkel. Asi võinuks lõppeda kurvasti. Ma suutsin hädavaevu talitseda lendureid, kes olid valmis brigadirile ja traktoristidele kätega kallale minema. Muidugi ei võinud need aimata, et lennuk maandub just sellel põllul, kuid äkke nagu kõik muugi oleksid nad pidanud pärast põllutööde lõppu ära panema, aga mitte jätma kuhu tahes. See juhtum näitab kujukalt, et ebaperemehelikkusest ja lohakusest on alati vaid samm kuriteoni.

Kui ma Kasahstanist lahkusin, ütles lennukikomandör hüvasti jättes mulle, et kahe aasta jooksul oli ta koos minuga lennates teinud stepis 480 maandumist kõige erinevates kohtades. Ta ütles seda uhkusega, ja ma mõistsin seda tema kutseuhkust. Selle suurepärase lenduri meisterlikkust hästi teades ja tundes lendasin ka hiljem, kui sõitsin uudismaale juba NLKP Keskkomitee sekretärina, ainult Nikolai Grigorjevits Moissejeviga.

Niisiis hakkasid meie asjad jälle laial rindel hoogsalt edenema; olin kogu aeg ratastel, magasin jupikaupa, söin lõunat kus juhtus. Kord Tselinogradis aga tundsin end äkki halvasti. Toibusin kanderamnil. Enne seda oli mind juba kord südameatakiga Semipalatinskist Alma-Atasse toimetatud. Tuli pikemat aega kodus lesida, eemale tõrjudes arste, kellel oli kange tahtmine mind haiglasse panna. Sain neist lahti naljaga: pruugib vaid teie juurde sattuda, kohe hakkate piinama. Peamine oli aga see, et polnud aega põdeda. Uudismaa pulbitses paljudest uutest töödtest ja toimetustest — rasketest, pahatihti keerulistest ning alati edasilükkamatutest.

Võitlus vilja pärast oli jõudnud otsustavasse järku.

11.

Tahaksin lühidalt puudutada meie agrotehnilist poliitikat uudismaal. Kas meie töös oli kõik veatu? Ei, seda ma öelda ei saa. Kas me teadsime, et läheme eriti riskantse maaviljeluse tsooni? Jah, teadsime ning olime selleks varakult valmistunud. Kas me olime kuulnud teadlaste hoiatusi, et täielik ümberküundmine võib stepi muuta viljatuks kõrbeks? Muidugi olime kuulnud ja arvestasime seda. Partei agrotehniline poliitika uudismaal, kui lühidalt öelda, oli taandatud sellele, et miinimumini viia halvad tagajärjed, mida põhjustab inimese sekkumine stepi ürgsesse loodusse, kinnistada siin kõige kõrgem agrokultuur, seejärel aga luua põuaste alade jaoks hästi kohandatud maavil-

LEONID BREŽNEV

1990

jelussüsteem. Kuid milliseks see süsteem konkreetselt kujuneb, seda me algul ei teadnud ega võinudki teada.

On niisugune hea idamaa vanasõna: teest saab jagu käija. Juba enne revolutsiooni kirjutas V. I. Lenin:

«Oma revolutsioonilise tegevusega, mis on täis vigu, võidab vene töölisklass endale kätte vabaduse ja tõukab Euroopat edasi — ja las labasusterääkijad hooplevad oma revolutsioonilise tegevusetuse eksimatusega.»

Tegevusetuse eksimatus — tabavalt öeldud! Kõige lihtsam oluks jätta looduse varaait puutumata, siis poleks kindlasti olnud möödajaskmisi. Kuid me tulime nendesse iidsetesse steppidesse, uskudes sügavalt inimhõimuse vägevusse. Me olime veendunud, et tohutu, rahvale tähtsa töö käigus uudismaal me leiame vahendid maa viljakuse säilitamiseks. Ja me otsisime neid vahendeid esimestest sammudest peale.

Üsna kiiresti tegime lõpu külvielsele kevadkünnile, meil olid peamiselt ainult mai- ja juunikesad ning sügisel ülesküntud põllud, võtsime tarvitusele kulissikülvi, organiseerisime lumepeetamise, ei heitnud kõrvale usaldusväärset kesapõldu, ühesõnaga, tegime kõik, et lahendada maaviljeluse peäülesanne põuases stepis: säilitada mulla niiskus. Saime kätte selguse ka külvitähtaegades, kuigi see polnud lihtne. Praegu ei külva enam keegi uudismaal enne mai teist poolt, see on kujunenud aabitsatõeks. Aga tollal... «Mida varem, seda parem!» — kõikjal korrati seda vana, harjumuspärast kõnekäändu. Varajast külvamist uudismaal pooldasid visalt ka mõned teadlased.

Ent oli ka teistsuguseid seisukohti, ja juba esimese aasta kogemused näitasid, et mais külvatud põllud andsid head vilja. Mis siin avaldus — maa värske jõud või hiline külviaeg? 1955. aastal oli hiliseid külve palju rohkem, ja vili talus põuda silmanähtavalt paremini. Näis, et kõik on selge, kuid vaidlused jätkusid; eriti raske oli veenda põliselanikke. Samas «Krasnoarmejetsi» kolhoosis lõpetas brigadir Nikolajev, olles kostitanud mind maitsva leivaga, selleteemalise jutuajamise nõnda:

«Muidugi proovime, kuid te ei kujuta ette, kui raske on meie mehi tagasi hoida. Nagu näevad, et äkke võib põllule viia, hakkavad kohe külvama — ja kiiruga! Nad on ju niimoodi harjunud...»

Oli kuidas oli, aga 1956. aasta kevadeks peeti juba paljudes uutes majandites varajast külvi niisamasuguseks haruldaseks sündmuseks nagu alles äsja hilist. Kuid endised harjumused avaldasid veel tugevat mõju. Partei Jessili rajoonikomitee esimene sekretär Anatoli Rodionovitš Nikulin — oivaline töötaja, kes sai uudismaal sotsialistliku töö kangelaseks — rääkis mulle kord Moskvast, kuidas üks direktor ikkagi uuest külviajast kinni ei pidanud.

«Ja mis te arvate, kes sellega hakkama sai?» — Nikulin nimetas sovhoosidirektori nime. «Maipühad polnud veel kätte jõudnud, kui see «tšempion» äkki rajoonikomiteesse tormas: «Seltsimees sekretär, sovhoos on külvi lõpetanud!» Käsi kõrva ääres, löi ta kannad sõjameheliikult kokku. Hüppasin toolilt püsti: «Oled sa peast segi? Kuhu teil kiire oli?» Olevat tahtnud rajoonis esimesed olla. «Sa jääd ju leivata!»»

LEONID BREŽNEV

1991

Nii juhtuski: rajoonis saadi hektarilt ümmarguselt kuusteist tsentnerit, «eesrindlane» aga kõigest kuus. Asi on ammune, seltsimees töötas pärast seda juhtumit ennast säästmata, seetõttu ma ei nimetagi tema nime. Ent kui kõvasti on juurdunud see harjumus: raporteerida, ja tingimata esimesena, pärast tulgu või tulekahju. Ja võibki tulla.

Pean märkima, et pahatihti läheb veelgi täbaramalt: künd tehakse hästi, külvatakse õigel ajal, hiljem aga, koristamisel, transportimisel, säilitamisel ja töötlemisel läheb kaotsi vaata et kolmandik saagist. Võitlus kadudega on praegu põllumajanduses üks peamisi reserve. On täiesti selge, et põllusaaduste säilitamiseks läheb tarvis tunduvalt vähem jõupingutusi ja vahendeid kui nende tootmiseks. Tähendab, niisugune tee on soodus, on kooskõlas partei kursiga efektiivsuse tõstmisele ja — mis peamine — vastab rahva huvidele.

Erilise austusega suhtun ma nendesse inimestesse, kes rahulikult, liigse sekeldamise ja kärata hoiavad põllumajanduses oma joont, nähes alati lõppeemärki. Agrotehnilistest võtetest tuli uudismaal revideerida paljusid. Näiteks: niisama suurt huvi kui külvi tähtajad pakkus meile seemne muldaviimise sügavus. Nagu selgus, polnud juhus, et terve Kockšetavi oblast talus teistest paremini 1955. aasta põuda. Juba külvi ajal märkasin ma «Ždanovski» sovhoosis, et seeme läheb kuidagi ebaharilikult sügavale. Oblastikomitee sekretär M. G. Roginets selgitas jälle «üht pisiasja»:

«Meie agronoom leiab, et külvata ei tule kolme-nelja sentimeetri sügavusele, nagu on ette nähtud uudismaa agroeeskirjades, vaid kuue või isegi kaheksa sentimeetri sügavusele.»

«Aga nii külvatakse ju üksnes maisi.»

Kahjuks ei ole mul selle agronoomi nimi meeles, kuid tema selgitust ma mäletan:

«Minul, Leonid Iljitš, olid juba mullu katselapid, kus ma külvasin niisama sügavale. Ei anna võrreldagi! Saladus on lihtne: ülemine mullakiht kuivab siin kiiresti, taim ei jõua veel õieti juuri ajada, kui pinnas tema kohal lõheneb ja juured puruks rebib. Meil aga, kuni maa kuivab, kasvavad juured tugevaks ja võtavad niiskust sügavamalt, siis aga jõuab vihmgi pärale.»

Jälgisin uut külviviisi kaks päeva. «Ždanovskist» lendasime koos selle agronoomiga «Tšernigovskisse» ja siis teistesse sovhoosidesse, seadistasime külvikuid ümber, roomasime vagude vahel, hõõrusime sõrmed marraskile, kontrollides, kuidas seeme mulda läheb... Tööpoolest, kui hakkas puhuma suhhovei, püsisid nende majandite külvikud kõige kauem haljaste saartena kõrbenud stepis — see oli väärt asi. Erinevalt muist paigust külvatakse nüüd uudismaal seeme kuni kaheksa sentimeetri sügavusele, see on saanud tavaliseks agrotehnikaks võtteks.

Nii talletati vähehaaval kogemusi. Kuid koos õnnestumistega ilmesid uued hädad. Teadlaste ennustus tuuleerosiooni võimalikkuse kohta hakkas täide minema. Mäletan, kuidas ma Pavlodari oblastis koos rajoonikomiteede sekretäride D. A. Assanovi ja I. F. Kaburnejeviga nägin esimest tuulispaska põldude kohal ja liivamõllu teedel. Hirmus must maru, hingata oli raske. Varsti aga tõstis pead umbrohi.

LEONID BREŽNEV

See kõik ergutas mind sõitma Kurgani oblastisse, «Zavetõ Lenina» kolhoosi T. S. Maltsevi juurde. Terenti Semjonovitš näitas ühetasaseid, täiesti umbrohupuhtaid nisupõlde, seejärel aga hakkas rääkima. Sellel inimesel on suur veenmisjõud, mille saladus peitub paljude aastate kogemustes, rahvatarkuses ja kiindumuses maasse. Ta rääkis lühidalt, aforistlikult:

«Hölmader on stepimaaviljeluse peamine vaenlane. Minu süsteemi tasub teilgi proovida. Kuid võib-olla mõtlete välja midagi toekamat, uuemat?»

«Maksimaalselt vähendada mullaharimiskordade arvu. Kündke uudismaa üles, pärast aga puudutage teda võimalikult vähe.»

«Kesa — see on stepisaagi peamine tingimus. Ei saa te vilja, kui jääte uudismaal ilma kesata.»

«Umbrohi lokkab? Oligi oodata. Praegu saadakse mõnel pool nõmmekaeraga läbikasvanud nisu, pärast aga nisuga läbikasvanud nõmmekaera. Mõned pabistavad: nõmmekaer on tugev, mis temaga teha? Tegelikult on ta kidur umbrohi. Ta on tugev siis, kui peremehed on halvad. Hea, et hiljem külvate. Oodata on vaja, provotseerida nõmmekaera ja ta hävitada. Alles siis võib külvata. Närvid peavad tugevad olema. Kellel närvid nõrgad, sellel pole põllunduses midagi teha...»

Palju sai mulle selgeks. Kui asi nii, küsib lugeja, miks siis ei levinud kasulikud kogemused silmapilkselt kogu uudismaal? Vastan: põllu palju hirmsam vaenlane kui ader või umbrohi on kõikvõimalike «soovituste» pealesurumine. Neid oli liiga palju ja nad läksid meie maale liiga kalliks maksma, et mitte mõista: käsud on põllumajandusele juba tema loomuse tõttu vastunäidustatud. Tunnistan, et teinekord oleks väga tahtnud «kiirendada» ja «peale pressida», kuid ma püüdsin sellest hoiduda. Oli tarvis inimestele enestele anda võimalus kõiges selgusele jõuda, et kujuneksid välja kollektiivsed kogemused.

Muidugi palusin ajakirjanikke ulatuslikumalt valgustada parimate sovhooside saavutusi, organiseerisin seminare, korraldasin nõupidamisi Keskkomitees. Väga tähtsaks ülesandeks pidasime teadusasutuste võrgu väljaarendamist, seadsime nende ette ülesande õppida tundma kodumaiseid ja maailma kogemusi, leida võitluseks mulla erosiooniga niisugused meetodid, mille peale võib kindel olla. Ei saa jätta mainimata seda suurt tööd, mida tegid teadlased eesotsas A. I. Barajeviga, praeguse Lenini preemia laureaadiga. Mäletan, millise järjekindlusega ta tõestas, kui tähtis on «väikeniisutus» — kesal. Ja pole juhus, et maaviljeluse mullakaitseüsteem sündis pärastpoole just Kasahstani uudismaal.

Kesa püüdsime igati kaitsta. Toon ära ühe huvipakkuva dokumendi. Minu kabinetis toimus spetsialistide nõupidamine, see oli 9. juunil 1955, põua haripunktil. Püsis hirmus palavus, põllud kõrbesid, rääkida aga tuli tulevikust — Kasahstani põllumajanduse arendamise plaanist tervelt viieks aastaks. Siin on osa stenogrammist, mis näitab, kuidas küsimus oli tookord asetatud:

«Sm. Melnik (Kasahhi NSV põllumajandusminister): Nüüd külvikordadest. Ühenduses miljonite uudismaahektarite kasutusse andmi-

sega tuleb meil suur hulk põldu jätta kesa alla. Kolm aastat oleme kohustatud külvama ja külvame nendele uutele põldudele nisu järel nisu, kuid neljandaks aastaks hakkame jätma neid kesa alla. Kui anda vaid poolteist miljonit hektarit aastas, nagu on ette nähtud, siis läheb 1960. aastaks kesa alla kõigest kuuendik kogu künnimaast. Agrotehnika seisukohalt on see väga halb. Isegi kui me enne 1960. aastat leiame veel paar miljonit hektarit uudismaad künnipinna laiendamiseks, tuleb meil ikkagi praegustes arvutustes 1960. aastaks teravilja külvipinda mõnevõrra vähendada. Ainult niiviisi suudame tagada kultuurse maaviljeluse. Seda aga tuleb teha iga hinna eest. Muidu rikume põllu ära juba esimese külvikorraga.

Sm. Brežnev: Kes sellele vastu vaidleb?

Sm. Melnik: Vaidleb Kasahstani Kommunistliku Partei Keskkomitee ja vabariigi Ministrite Nõukogu määrus, kus teravilja osas on kirjas teine arv. Jutt on sellest, et muuta seda varem vastuvõetud otsust. Siis, kui see välja töötati, ei teadnud me paljutki veel täpselt arvesse võtta.

Sm. Brežnev: Kesa asjus tuleks kõik selgemalt sõnastada. Ma näen, et me oleme jõudnud teatud ummikusse. On see seotud selle meie määrusega?

Sm. Melnik: Jah, see kammitseb meid.

Sm. Brežnev: Tarvis on lähtuda majanduslikust otstarbekusest. Tuleb teha tõsine, kaine arvestus, mille on dikteerinud majandamistingimused. Juba praegu tundub, et me peame minema vähema niiskusega tsooni, viletsamatele maadele. Minu arvates võib tinglikult arvestada, et veel paar miljonit hektarit me leiame. Aga kuidas jääb kogusaagiga? Kas te ei võta kesa alla liiga palju?

Sm. Melnik: Ei võta palju. Kõik on läbi kaalutud, oblastitega kooskõlastatud.

Sm. Arõstambekov (Kasahhi NSV sovhooside ministri asetäitja): Kesa tuleb suurendada 16—18 protsendini, siis suudame meile antud ülesannetega hakkama saada.

Sm. Brežnev: Ja ikkagi, mis tuleb välja? Kui meil vabariigis saab keskmiselt olema, ütleme, 17 protsenti kesa, kas siis vajalik kogusaak tuleb? Arvestage, et kogusaagi suhtes on Kasahstan erandlikus, eriliselt seisukorras. Seda jälgivad partei ja valitsus rangelt. Kord üht-, kord teistpidi keerelda me ei saa. Kesa peab olema, aga kui palju? Palju oli kesa enne uudismaa hõlvamise algust?

Sm. Andrianova (Kasahhi NSV Põllumajanduse Ministeeriumi teadusvalitsuse juhataja): 1940. aastal oli 18 protsenti. Meie tsooni jaoks on kesa maaviljeluse alus. Peale selle tahaksin rääkida põldheinast. Ma pean silmas rajoone, mida kahjustab tuuleerosioon. Seal peame hakkama kasutama pikema rotatsiooniga külvikordi ning külvama rohttaimi pinnase tugevdajana. Arvestustes ei ole seda momenti silmas peetud. Maltsevi külvikordade kõrval peavad meil olema ka põldheinaga külvikorrad.

Sm. Brežnev: Hea mõte... Kuid millise lutserni saavad tänava näiteks pavlodarlased? Ei rohttaimi ega tugevdajat.

Sm. Andrianova: Seal rohttaimedega ei tegelda, aga seda oleks tar-

vis. Muidu tuleb oblastis niisugune erosioon, mida kusagil pole olnud. Tuuleerosioon saab meile hirmsaks nuhtluseks, kui me juba praegu ei hakka ennast kaitsma. Neid abinõusid tuleb kajastada meie viie aasta plaanides ja arvestustes.

Sm. Brežnev: Olen teiega nõus. Nähtavasti tuleb meie kirjas NLKP Keskkomiteele ja valitsusele otse näidata, et teraviljatoodang saavutab vabariigis teatud taseme ning jääb siis sellele pidama. See on täiesti arusaadav. Me hõlvame kahe aastaga 18 miljonit hektarit, kolm aastat külvame nisu järel nisu, aga edasi see nii kesta ei saa. See, mis me orienteerivalt varem kirja panime, oli suvaline arv, oli meie soov. Edaspidi suudame kavandatud rajajooneni jõuda uudismaa täiendava kasutusse andmise teel, mitte aga maa väljakurnamisega.

Sm. Melnik: Aega kirja koostamiseks on jäänud vähe, kõigest kaks-kolm päeva.

Sm. Brežnev: Las Keskkomitee sekretär Fazõl Karibžanovitš Karibžanov juhib seda asja, kutsub teid kõiki enese juurde, ja kirjutage lehekülje lehekülje järel, päeval ja öösel.

Sm. Melnik: Siis tuleb ministeeriumi uks lukku panna.

Sm. Brežnev: See on niisugune töö, mis väärib kõike, mida soovite. Kiri tehke lühike, kergesti loetav. Üksnes arvud ja järeldused. Ärge ajage asja keeruliseks, ärge targutage, kõik peab olema täpne ja selge.»

Kiri koostati ja saadeti Moskvasse. Aeg näitas, et meie arvestused olid õiged.

1956. aasta veebruaris võisin ma NLKP XX kongressi parteile uhkusega ette kanda, et uudismaa ülesharimist on krooninud edu. Kahe aastaga on külvipind vabariigis viidud 27 miljoni hektarini. Teravili võttis enese alla 23 miljonit hektarit, sellest 18 miljonit oli nisu — neli korda rohkem kui enne uute alade hõlvamist. Kõigi uudismaalaste nimel kinnitasin kongressile, et Kasahstan suudab anda miljard puuda teravilja ja üle sellegi.

Kuid leides, et kõik ei ole veel lõpule viidud ja tehtud, et kõik raskused ei ole veel seljataga, ütlesin edasi nii:

«Kasahstani parteiorganisatsioon võtab arvesse, et praegu, mil külvipind vabariigis on saavutamas 27 miljoni hektari piiri, on meie peamine teraviljatoodangu edasise suurendamise reserv saagikuse tõstmine. Siin on meil veel palju puudusi. Ühenduses uudismaa hõlvamisega on edasilükkamatu ülesanne töötada välja majandamissüsteem, milles oleks arvesse võetud iga kolhoosi ja sovhoosi iseärasusi, et tagada maa kõige parem kasutamine ja mullaviljakuse säilimine. See on suur ja keeruline töö. Me palume, et NSV Liidu Teaduste Akadeemia, Lenini-nimeline Üleliiduline Põllumajandusteaduste Akadeemia, NSV Liidu Põllumajanduse Ministeerium ja NSV Liidu Sovhoo-side Ministeerium aitaksid meid selles tähtsas küsimuses, et viia uudismaade kasutuselevõtmise suur töö edukalt lõpule.»

1956. aastal saabus uudismaa tähetund. Kasahstani steppides oli kasvatatud rikkalik saak, lubatud 600 miljoni puuda asemel andis vabariik riigile miljard puuda teravilja. Ka mina olin tõeliselt õnnelik: samal aastal anti Kasahstanile esimese miljardi puuda uudismaavilja eest esimene Lenini orden. Sellesama esimese miljardi eest,

LEONID BREŽNEV

mis tõi uudismaale kindla autoriteedi, mida hiljem ei suutnud kõigutada loodusõnnetused ega nende mõju veelgi süvendanud meelevaldsed otsused.

Kahjuks ei õnnestunud mul oma silmaga näha seda hiiglasaaki, millesse oli pandud nõnda palju jõudu. XX kongressil valiti mind taas NLKP Keskkomitee sekretäriks.

Õhtul tulid «Moskva» võõrastemajja, kus ma tookord peatusin, mind õnnitlema Kunajev, Satpajev, Žurin, Makarin ja teised Kasahstani seltsimehed. Üksteisest lahkumine kujunes elevaks, südamlikuks ja kuidagi nukraks. Nemad kiirustasid juba koju, mina mõtlesin uuest tööst. Kuid pean ütlema, et kurb oli lahkuda sõpradest, armsakssaanud stepist ning mulle kallitest ja lähedastest inimestest — uudismaalastest.

12.

Õnneks ei kujunenud see lahusolek mulle pikaks. Uudismaa, mis oli mu elus saanud nii kalliks ja tähtsaks ajajärguks, tõmbas mind enese poole. Pärast teatud vaheaega, mis oli seotud minu teise tööga, pöördusin jällegi tagasi uudismaaprobleemide juurde. Üks minu paljudest tegemistest NLKP Keskkomitee peasekretäri ametikohal oli toetus uudismaa mullakaitseüsteemile, mille olid välja töötanud nõukogude teadlased eesotsas A. I. Barajeviga. Nüüd on see süsteem kasutusel ning saanud uudismaa kindlaks kaitsjaks tuuleerosiooni eest. Lühikese ajaga suutsime selle rakendada tohutul territooriumil, sealhulgas ka teistel meie maa stepialadel, toetades teaduse soovitusi tehnilise varustatusega.

Ma tegelen uudismaaga pidevalt ka praegu, käin tihti Kasahstanis ja võin öelda, et näen seal nüüd elluviiduna omaenese unistust ja sadade tuhandete uudismaaharijate unistust.

Muidugi pole uudismaasteppides ära tehtud veel kaugeltki kõik, reservid on määratu suured. Kuid see on omaette teema. Mina aga tahan rääkida juba saavutatust, mis teeb niihästi rõõmu kui ka jätab sügava mulje.

Kasahstani uudismaa ülesharimine polnud mitte üksnes ülisuur, vaid ka majanduslikult tulus ettevõtmine. Toon ära seda tõestavad arvud. Kasahstan on möödunud kahekümne nelja aasta jooksul riigile müünud üle 250 miljoni tonni teravilja — see on 15,5 miljardit puuda! Samal ajal moodustasid kõik kulutused 1954. aastast 1977. aastani (kaasa arvatud) vabariigi põllumajandusele — rõhutan: kogu sellele rahvamajandusharule, mitte ainult uudismaa tarvis — 21,1 miljardit rubla. Viljamüügist aga laekus nende aastate jooksul käibemaksu 27,2 miljardit rubla, s. o. meie maa sai 6,1 miljardit rubla puhastulu. Seejuures tuleb silmas pidada, et Kasahstani kolhoosides ja sovhoosides moodustab põhi- ja käibefondide üldväärtsu praegu 15 miljardit rubla. Niisiis on kogu töö ja kõik kulutused end maksimaalselt lühikese ajaga ära tasunud ja kasumit andnud. Vaat millise tulemusega on võidetud

LEONID BREŽNEV

inimkonna majandusajaloo kõige meeldejäävam lahing leivavilja pärast! Iidne stepp osutus vägilaseks. Inimtööga ümber kujundatud, andis ta kogu meie põllumajandusele stabiilsuse ning tagas meile teravilja saamise vajalikus koguses. Ja see maa kogub jõudu.

Tõuske lennukiga stepiavaruste kohale. Ta näete mitte üksnes vilja-põlde, vaid ka asfaltteid, asulaid, raudteid, elektriline, elevaatoreid, suuri tehaseid, vabrikuid, linnu. Sellele kõigele on kunagistel stepialadel elu andnud võimas uudismaavili.

Näiteks ma mäletan, milline oli Akmolinsk, kui teda esmakordselt nägin. Madalad savist ja õlgedest hütid, kitsad tänavad, kaheksaküm-mend tuhat elanikku... Aga nüüd? Linnas, mis praegu kannab Tselinogradi nime, on kolm korda rohkem rahvast, ta on peaaegu täieli-kult uuendatud, ümber ehitatud, seal on kümneid tööstusettevõtteid, neli kõrgkooli, viisteist tehnikumi, kus üksnes viimase kolme aasta jooksul valmistati ette üle kahekümne tuhande spetsialisti.

Uudismaa on andnud võimsa tõuke Kasahstani tootlike jõudude are-nemisele, tema majanduse, teaduse ja kultuuri edenemisele. Kerkinud on võimsad tööstuskeskused, rajatud on üheksakümmend uut linna, sealhulgas kogu meie maal tuntud Rudnõi, Ekibastuz, Jermak, Ken-tau, Arkalök, Ševtšenko. Vabariik kaevandab ning toodab sütt ja naf-tat, malmi ja terast, värvilist metalli, mineraalväetisi, uusimaid töö-pinke, masinaid ja traktoreid. Ja keegi ei imesta enam, et kunagi mahajäänud Kasahstanis on käiku lastud kiiretel neutronitel töötav reaktor.

Vennasvabariikide seas on praegu üha kirkamalt särama löönud Kasahstani täht. Vabariigi areng on kulgenud aastate ja viisaastakute kaupa, kuid seda kõike arutati, mõeldi läbi ja see «küpses» tunduvalt varem. Paljud selle maa praegused palgejooned olid märgatavad juba siis, ligi veerand sajandit tagasi, kui minu kabinetti Keskkomitees hakkasid üha sagedamini sisse astuma teadlased, uurijad, plaanindus-töötajad, projekteerijad, see aga nõudis samuti tähelepanu, aega ja jõudu.

Kas on vaja öelda, kui õnnelik ma olen nüüd, nähes, et selles piir-konnas on välja kujunenud hiiglaslik agraar-industriaalkompleks, mis on avaldanud võimsat mõju kogu meie maa majanduse arengule. Sealne uudismaaepopöa näitas veel kord kogu maailmale nõukogude inimeste kõige üllamaid kõlbelisi omadusi, sellest on saanud kodumaa ennastsalgava teenimise sümbol, sotsialismiajastu suurimaid saavutusi.

LEONID BREŽNEV

Andres Ehin

50 HAIKUT

*

Mutiaukudest
kerkib pilkast pimedust
sügise hakul.

*

Pilv kukub pähe.
Ta on sügis, kes peksab
suve meist välja.

*

Me peade kohal
vananeb taevas halliks.
Lehed kortsuvad.

*

Sa ilmud urust.
Vahtrik nilpsab su ruugeks.
Sabaots — valge.

*

Käes ohtude aeg.
Lehed liuglevad pähe.
Vein joob mu ära.

*

Joon veini kui verd.
Kasekolletus seljas.
Suur vahtraleht peas.

*

Hingepihl punab.
Aju on kartulipruun
porikuu mõttest.

ANDRES EHIN

1998

*

Lörtstiibadega
rähklevad lõuna poole
hilised kured.

*

Lehekopitus!
Su lõhn räägib sügisest
sõgedalegi.

*

Suu on täis vaikust
otsekuu homsete lund.
Hiline sügis.

*

Külmunud õunas
suigub kaame ussike
viimsesse unne.

*

Ämmatossuna
lõhkeb talve talla all
tohlakas kartul.

*

Kui kole on ilm!
Koeradki kõhivad ja
hulluvad rahest.

*

Luikede lennust
muutuvad pilvevillad
valgemaks veelgi.

ANDRES EHIN

1999

*

Lahkumistunnil
veerevad surnud linnud
mäenõlvast alla.

*

Kurbkirju joodik
püherdab vahtralehil.
Lumi ta matab.

*

Talv tuleb, lapsed!
Kameeleon me karjamaal
kriidistub valgeks.

*

Paisuta põialt!
Paksu karvaga kattul
Talveund maga!

*

Kahvatu taevas.
Murtudtiibne külmalind
variseb pähe.

*

Nii kerged helbed!
Hingena tõusevad nad
otse taevasse.

*

Kahvatu taevas.
Männitüvel toksib rähn
külma paukuma.

ANDRES EHIN

2000

*

Oksad ei liigu.
Nad on külmanaelttega
taevalaes kinni.

*

Oma silmades
jäällille mõtlen valmis.
Talvekuu uni.

*

Oo, uiskude uisk!
Võta talvine tarkus —
lauge ja libel!

*

Iharusetus
paugub aiateivastes.
Kainestav jaanuar.

*

Talvekuningas!
Jääpeeglites näen sinu
tarretussilmi.

*

Küünistav taevas.
Roostiku peegeldus jääl
rahustab hinge.

*

Paksu lume all
näeb rohutirtsudest und
kurb kulurohi.

ANDRES EHIN

*

Tüvedetume
on kuuskede oiatus
tuisuses metsas.

*

Igavkollase
pika kulurohu all
naerev jõhvikas.

*

Veeres ja veeres
virgumispõrandale
unenäo herneid.

*

Hallus ja hallus ...
Ootab esimene õis
sinu puhkemist.

*

Kuldnook kukutab
kuuskede kõrgelt troonilt
viimase lume.

*

Ärkasin rohus.
Mu klaas oli kastene.
Haljendas seier.

*

Surnu silmigi
hullutab kevadetuul
punguma valla.

ANDRES EHIN

2002

*

Õitsvast kirsipuust
laulab lind laevamastis.
Madrus pakatab.

*

Õöbikulaulust
vastset krooksumisindu
imevad konnad.

*

Lennates põhja
saab Võrumaa sisaskist
ööpikk sadakeel.

*

Meenub sest suvest
lõputu ristikupõld.
Lõhnade hõise.

*

Lehed on soojad
esimesest äikesest.
On figude aeg.

*

Säng akende all.
Tuulehoog jasmiinipuult
õitsetab kulnud.

*

Joon veini ja sind.
Kuumava päikese all
kiljuvad põllud.

*

Joon veini seni,
kuni kirsside kohal
paisub noorkuu täis.

*

Vihmametsades
laulavad märjad neegrid
alastilaule.

*

Kivid kleebivad.
Ära kõrvefa ennast,
millimallikas!

*

Uinujad rannal.
Unenägudest ärkab
õitsele adru.

*

Hilissuve mets —
hämaralt sõnajalgne —
tihti mul hinges.

*

Need raisakullid
õitseval mooniväljal
kriiskavad sügist.

*

Hing on liblikas.
Armuaegade järel
hajub ta uttu.

*

Haljus tumeneb.
Pimedus lõhnadest paks
sügiskuu ootel.

ANDRES EHIN

2004

Teet Kallas

DIKTORI SURM

Anton Tšehhovi mälestust
kalliks pidades

Millegipärast on meie alateadvuses üpris tugevasti kinnistunud ühekülgne ettekujutus, nagu oleks kurjadel ja kibestunud inimestel igerik kasv, teravad näojooned ja maksatõbise läikega silmad.

Võib-olla osalt just seepärast näis Eugen Grimm juhtum, tema äkiline surm kõigile töökaaslastele ja tuttavatele (eriti lähedasi inimesi tal aga polnud) väga rabav ja arusaamatu. Diktor Grimm oli parimais aastais hea kehaehitusega mees, tal oli sümpaatselt õhetav (otsekui värskest õhust või tillukesest konjakist), arukas nägu, tugevale iseloomule vihjavad tihedad kulmud, õiglane pilk ja ilusad juuksed. Peale mahlaka ja vankumatu bassbaritoni oli selle inimese saatuses omal ajal rolli mänginud ilmselt ka tema suur füüsiline sarnasus progressiivse mõtlejaga, kelle ülev pronkskuju seisis N linna ühel väljakul, paari kvartali kaugusel raadiohoonest. Eriti siis, kui Grimm pani lugemiseks prillid ette, muutus sarnasus silmatorkavaks. Muide, üks ringhäälingu kõige vastutavamaid seltsimehi elas tol ajal, kui vajati uut meesdiktorit, otse selle väljaku ääres, tema kabineti ja söögitoa aknad avanesid monumendi poole. Pole sugugi võimatu, et see näiliselt kõrvaline detail sai määravaks, kui tuli langetada lõplik otsus seitsme diktorikandidaadi kohta. Muidugi sobis Grimm kandidatuur selletagi nõudmistele, ta ankeet oli sile, maailmavaade õige ning häälematerjal otsekui loodud uudiste lugemiseks. Noormees oli tulnud ennast pakkuma ühest teatrist, kus ta oli töötanud algul näitlejana, hiljem lavastaja assistendina.

Kuusteist aastat on pikk aeg. Selle aja jooksul harjusid tuhanded inimesed Eugen Grimm häälega, see sai nagu nende vastuvõtja üheks vältimatuks detailiks. Ja raadiomajas harjusid inimesed väga ruttu tema mehise ja korrektse välimusega, tema rühika kõnnakuga, sellega, et ta veidi enne kella kuut hommikul või kella ühte päeval mööda samme summutavaid vaipu, mööda neonvalgustitega koridore

«Loomingu» 1977. a. novellivõistlusel II auhinna saanud töö.

TEET KALLAS

2005

esimese või kuuenda stuudio poole sammus, et väärikalt lausuda: «Tere hommikust, lugupeetud raadiokuulajad», või «Algab puhkehetke kontsert. «Noorte ehitajate marss». Esitab . . .»

Muidugi, raadiodiktori amet on ebausikuline. Ja paratamatult kiputi Eugen Grimmi mehist bassbaritoni, mis ühesuguse rahuga luges nii tähtsaid teateid kui ka raadiokuulajate kaebekirju lekkivate vihmadeveetorude asjus, teinekord tahtmatult samavääristama tema isikuga. Sel kombel võeti Grimmilt tasapisi võimalus mõneks inimlikuks nõrkuseks või vasturääkivuseks, võeti isegi võimalus otsida kaastöötajate hulgast lähemat sõpra, kellele võinuks murelikul eluhetkel südant puistata.

Kui proovida kõige üldisemalt iseloomustada suure ja mitmepalgelise kollektiivi suhtumist Eugen Grimmi, siis oli selleks austus ja võõristus. Küllap oli ta ka ise aastate jooksul tahtmatult omaks võtnud vankumatu ja eksimatu inimese müüdi ning poosi. Võis kergesti mõista mõne ta juhusliku kaasvestleja habrast enesetunnet, kui too tundis endal äkki Grimmi jahedat ja läbinägelikku pilku. Kaasvestleja huulilt kustus naeratus, ta sirgus kohkudes jäigaks ja konventsionaalseks, püüdis oma koolitamata häälega samuti midagi üleüldist ja tähtsat ütelda ning laskis esimesel võimalusel jalga.

Sellisena teati Grimmi raadiomajas. Tema elu väljaspool seda oli teiste jaoks seitsme luku taga, ja kui kunagi oligi võib-olla püütud selle vastu huvi tunda, siis nüüd ei mäletanud keegi sellest midagi.

Võib-olla nendel, võib-olla muudelgi põhjustel jäi tolle mõjusa välimuse ja olekuga mehe ühiskondlik positsioon tagasihoidlikumaks, kui võinuks eeldada. Grimm oli paaril korral valitud ametiühingukomiteesse ja ühel aastal selle esimeheks, ent vastu ootusi polnud ta kuigi suurt aktiivsust ilmutanud, oli jäänud arusaamatult kidakeelseks ja otsekui äraootavaks. Hiljem lakati teda ühiskondlikesse ametitesse valimast.

Mõned noored lõuapoolikud, viimastel aastatel oli neid teadmata kust ohtrasti siginenud, levitasid juba mõnda aega pahatahtlikke jutukesi, nagu poleks Grimmilt mõtetki midagi oodata, ta on primitiivne monstrum, hääletegemise masin.

Nad eksisid väga — nagu kõik teisedki.

Sel augustihommikul ärkas Grimm aastatepikkuse harjumuse kohaselt kell viis hommikul. Ta pidi tööle minema alles üheteistkümneks, seega ei tarvitsenud kiirustada.

Kell viis hommikul oli Grimm natuke üle neljakümne seitsme aasta vana (ta oli sündinud juulis), kaalus üheksakümmend kolm kilogrammi (veidi enam tavalisest), pikkus oli meeter kaheksakümmend

kolm nagu ikka hommikuti, kehatemperatuur 36,6, vererõhk 190/110 (kõrgevõitu, aga nii oli see olnud aastaid). Kell viis hommikul ei osanud Grimm veel midagi aimata.

Ilm oli harilik, sellele suvele tüüpiline — hall, sombune, tuuletetu, niiskevõitu. Veel polnud hommikul mingit erilist tähendust ega ilmestatust.

(Noorema mehena oli Grimm nii mõnigi kord ilmalt märke otsinud, ükskord pidi keset jaanuariööd puhkenud äike talle peaaegu saatuslikuks saama.)

Grimm elas teist aastat üksinda väikeses kahetoalises korteris. Pärast seda, kui ta teine abielu oli lahutatud, otsis ta hulk aega soodsat varianti, lõpuks vahetas ruumika korteri niimoodi, et sai endale selle korteri uues linnaosas kaheteistkümnendal korrusel. Pärast ei osanud ta isegi arvata, oli ta teinud õige valiku või alt läinud, aga lõpude lõpuks oli see talle üsna ükskõik. Teda rahuldab seegi, et oli ise otsustada ja valida saanud, ilma et lahutatud naine teda mingil moel mõjutada võinuks.

Pärast hommikuvõimlemist, jahedat dušši ja kaalumist (jah, 93 kilo ja 200 grammi), kui keha oli pikkamisi jagu saanud alandavatest öistest häiretest ning vaevustest (ebameeldivad tuiked maksa piirkonnas, raske tunne südame ümber, karedus kurgus ja ninas), astus Grimm magamistoast rõdule (see oli väiksem ja intiimsem kui elutoa oma) ja tunnistas veel kord ilma.

Ühetaolised plokkmajad, viie- või üheksakordsed, kõssitasid Grimmi jalge ees nagu kohvrid kusagil jaama ootesaalis. Seegi linnaosa ilmutas ajutisuse tundemärke nagu kõik teisedki viimase kümnendi omad. Ainult paaris aknas põles tuli, kuigi ta vaatevälja jäi mitu tuhat akent. Ometi oli väljas veel piisavalt hämar.

Magavad oma kohvrites ega tea sedagi, millal nende rong tuleb, mõtles Grimm.

All, majade ja laste mänguplatside vahel tammus üksildane varahommikune joodik nagu eksinud põrnikas.

«Kui sa traktorile korraks puhkust annad! Hei! Purjesid paisuta tuul!» rõögatas pisike vankuv põrnikas ja ta agressiivne hääl lajatas valjusti ning võikalt, otsekui kaevu põhjast vastu.

Paar majade kohal sihitult tiirutavat kajakat märkasid Grimmi ja liuglesid lähemale. Nad möödusid temast kõige enam meetri kauguselt ja tulid siis jälle, jäädes nagu õhku rippuma. Ahne ja külma pilguga vaatasid nad Grimmile otse silma.

Grimm surus huuled kokku ja astus tuppa tagasi.

Pool kuus oli ta korrektselt rõivastatud. (Tumesinised viigipüksid, sinakashall päevasärk, pisut tumedama tooniga mõõdukas laisus lips.

Algul hea tooni, hiljem harjumuse tõttu riietus Grimm koduski korralikult.)

Tugevate raamidega prillid ninal, värskelt raseeritud suu mõtlikult mopsis, möödus Grimm tõttamata peeglist ja mõtles, et tema sarnasus pronksist filosoofiga pole seniajani kadunud. Magu tuksatas murelikult. Kell oli pool kuus. Veel ei teadnud ta midagi.

Ta läks kööki, võttis kohvikarbi, avas selle ja tardus. Talle tuli üks asi meelde. Eelmisel päeval oli tal millegipärast kiire olnud, ta polnud jõudnud juhtunusse süveneda, hiljem aga oli lihtsalt unustanud.

Nüüd meenus see eilne seik nii elavalt ja kurjaennustavalt, et pani korraks isegi hinge kinni.

Juba mõnda aega varus Grimm kohviube nii mugavuse kui ka harjumuse tõttu tuttava näoga baarimehelt raadiomaja lähedalt restorani. (Ilma süsteemi ja rea vajalike pisiharjumusteta pole inimest olemas, isiksusest rääkimata. Kes seda ütles? Grimm ise.) Sel tuttava näoga baarimehel oli kümmekond alatist ja väga valitud klienti, kõik positsiooniga inimesed, kelle jaoks tal ikka oli kas kalamarjakarbike, originaalviski või tsellofaanpakendis kohvioad kõrvale pandud. Nii siis oli Grimm eile baarimehe juurde läinud. Too oli aga südamlikult ja häbemamatult naeratades käsi laiutanud: kahjuks sai just viimane pakk ära antud, nüüd on endalgi peenike peos.

Grimm seisis, tühi kohvitoos käes, ja mõistis, et toimunud on halastamatu tagamaa. See polnud midagi muud kui veel üks allajäämine eluvõitluses. Eelmise päeva askeldustes oli see märkamata jäänud. Aga poleks tohtinud jääda, poleks tohtinud. Meenus baarimehe pealiskaudne kahetsus, labane familiaarsus. Grimm taipas, et oli selle baarimehe silmis kusagilt maha kantud. (Seda, mida meie kohta otsustavad ministrid, me näeme ennekõike uksehoidjate nägudelt. Selle aforismi oli Grimm välja mõtelnud teatristuudio esimesel semestril.) Kuna elu ei salli tühikuid, siis tuli teatavaks võtta, et keegi oli tema kohale asunud. Ja jahvatas parajasti varem temale määratud ube. Kes? Väga võimalik, et mõni trügija raadiomajast. (Hiljuti oli paarile pikajuukselisele ninatargale ametikõrgendust antud.)

Kell oli viis kolmkümmend viis, kui Grimm tühja toosi kappi tagasi pani. Hommikusse oli tekkinud esimene mõra.

Silmanurgast kella jälgides asus Grimm teed keetma. Teed ta ei armastanud ega osanud seda maitsvalt valmistada. Kui ta kannu põhja pulbrit puistas, tundis ta abaluu lähedal seljal kerget torget. See oli midagi uut ja Grimm kergitas imestunult üht tihedat kulmu. Ent valu ei kordunud. Küll aga tundus korraks, nagu oleks tema steriilselt puhtasse kööki imbunud nõrka apelsinilõhna.

TEET KALLAS

(Apelsinid, apelsinid, kastitais apelsine . . .)

Teevesi hakkas sahisema, avatud köögiaknast kostis käivituva automootori («Žiguli-Lux», Grimmil oli harilik «Žiguli») surinat, ja äkki haistis ta köögis midagi hoopis uut. Paha aimates hakkas ta asja uurima, kummardus püksiviike üles tõmmates nurkadesse, kuni lõpuks avastas lõhna levitaja. «Nii,» ütles Grimm. See oli ta esimene sõna sel hommikul. Kell oli viis nelikümmend.

Grimm läks tagatuppa ja lausus kuivalt:

«Ramses!»

Tugitoolis magav noor hiirhall kõuts avas laisalt silmad ja jäi Grimmile unetusaselt otsa vaatama. Grimm astus kassi juurde, võttis tal raudse haardega kuklanahast kinni ja tõstis juhmilt vaikiva kassi õhku.

«Sa oled tänamatu siga, Ramses,» ütles Grimm. Diktori seatud bassbariton ajas kassi lõplikult üles, loom sai kõigest aru ja hakkas inetult ning haledalt kräunuma.

Grimm sirutas käe ette, viis kassi põlastavalt nägu krimpsutades kööki, vaatas otsivalt ringi, võttis vastavast varnast niiske nõudelapi, kummardus, torkas kassi ühe karmi käega ninapidi hunnikusse ja asus teisega teda rooskama. Kass vigises alandusest. Äkki hakkas vesi gaasipliidil üle keema, Grimm mühatas, tõttas olukorda päästma ja Ramses põgenes tulise kiiruga köögist, saba jalge vahel, kõrvad justkui pea külge kleebitud.

Kell viis nelikümmend üheksa asetab Grimm kandiku oma väike-sele kirjutuslauale magamistoas, tõstis sellele tassi lahjat, ujuvate lemmedega teed ning kaks rummikooki. Sel väga maskuliinse välimusega mehel oli nõrkus magusa järele, loomulikult pidi ta seda varjama, nii olidki koogid või tordiviilud lülitatud varahommikusse einesse.

(Apelsinilõhn.)

Koogid olid head, aga tee oli lurr.

Tuttava näoga baarimees oli Grimmi kohvist ilma jätnud. Teevesi oli üle keenud. Kass oli kööki sittunud.

Hommik hakkas võtma oma kordumatut, saatuslikku ilmet.

Aga praegu mõtles Grimm veel ainult Ramsesest. Ta oli solvunud, sest kass oli tema vastu tänamatu olnud. Grimm oli selle hiirhalli kodutu hulguse umbes kolme nädala eest enda juurde võtnud. Talle olid meeldinud kassi ilmekad ja alandlikud silmad, kui see teda laste liivakasti juures istudes vahtima jäi. Grimmi arvates peitus igas kodutus linnakassis lootus, et ühel heal päeval hakkab mõni inimene tema peremeheks, hangib talle piima ja kala, silitab ta turja ning paneb ta oma tugitooli magama. Grimm oli sel õhtul töölt tulles mõtlikult häälestatud, kass tekitas temas teatavat huvi, pealegi oli natuke kõle

TEET KALLAS

2009

täiesti üksinda korteris elada. Ta polnud muidugi veel midagi otsustanud, kui hakkas vaid kombetaiteks pisut taganenud kõutsi silitama. Aga siis märkas ta poolkogemata, et ühel vastasmaja aknal rinnutas kena täidlane naine, pea koketselt viltu. Seda naist oli ta seal aknal varemgi silmanud, Grimmil oli tunne, et naine teab, kes ta on. Püüdes jääda väärikaks ja loomulikuks, võttis Grimm kassi sülle, heitis pea uljalt kuklasse ja läks koju. Kass löi lootusrikkalt nurru, küllap viirastusid talle räimevirnad ja piimatassid. Terve öhtu jälgis Grimm heldinult taibuka looma kodunemist. Ja kolm nädalat oli Ramses ennast kiiduväärselt ülal pidanud. Nüüd aga kükitas ta ilmselt kusagil diivani all. Grimm mõtles tusaselt, et pole midagi parata, tuleb see niru tänavale tagasi saata.

Grimm lüripis tujutult teed, tõmbas esimest sigaretti ja jälgis silmanurgast kella.

Äkki, ühe lühikese silmapilgu jooksul adus ta koos ootamatu valuga seljas mingit vääramatut ja eksimatut äratundmist, et just niimoodi pidigi kõik minema ja et see oli alles tagasihoidlik algus, et käivitud ahelreaktsioon toob talle veel üha tõsisemaid teateid ja märke... Kas siis tõesti juba täna, mõtles ta korraks isegi teatava kokkumusega.

(Apelsinilõhn, apelsinilõhn...)

Kell kuus lülitas Grimm transistorraadio esimesele programmile.

«Tere hommikust, lugupeetud raadiokuulajad,» ütles võõras mees-hää silmapilgu pärast. See oli väga harilik hääl, ei mingit pidulikkust või suuremat tähendust. Selliseid karedaid hääli võis kuulda igal tänavanurgal.

Grimm kuulas, ilma et ükski lihas oleks ta näol liikunud, ilma et vähimgi varjuke oleks sealt üle libisenud. Ühtäkki oli ta nägu ülev ja ilus. (Esimene naine, kelle juurest ta palju aastaid tagasi oli ära läinud, armastas tuttavatele rääkida: «Kõige ilusam on Eugen siis, kui ta kõvasti vihastab.» Kiira ise oli tõeline kaunitar ja absoluutne loll-pea.)

Nõnda siis, mõtles Grimm. Kohvipakike oli tühiasi selle kõrval, mis ta nüüd pidi läbi seedima. Vaatamata Grimm otsustavale ei-le oli see hõreda habemega ja uimaste silmadega poisiohtu tegelane siiski tööle võetud. Pärast liköörimaia Peetri vallandamist, kellel oli tööle au andes lausa jumalast antud soe ja sametpehme mikrofonihää, püsis üks diktorikoht pikemat aega vakantne. Grimm polnud olnud sugugi viimane, kellega käidi nõu pidamas. Ta oli selle hõrehabeme teiste seas ära kuulunud ja oma objektiivse seisukoha välja ütelnud. Niisuguse häälega võis kuuldemängudes tänavapoisse mängida, mitte tõsise sisuga informatsiooni edasi anda. Muidugi, oli leidunud targutajaid, moemehi — millal neist puudust on —, kes kukku-

sid targutama midagi sellist, et juba pikemat aega valitseb raadios nostalgia, igatsus igapäevase ja inimliku vestluskaaslase järele ja et miks mitte kas või eksperimendi korras proovida ka ühe laheda ja omapoisiliku hääletämbriga.

Ennast valitsedes kuulas Grimm uudistesaaate lõpuni. Siis keeras raadio kinni ja proovis põlastavalt muiata. Huuled tundusid võõrad ja tuimad.

Selle uue diktori tase oli allpool igasugust tavakohast nõudlikkust. Taset kui sellist polnudki. (Kui pole enam mingit taset, võime üllatuslikult jõuda uue kvaliteedini — kas ka see mõte kuulus temale, Grimmile? Noorus, noorus, liiga tormakas ja liiga vähe loogikast hooliv aeg.)

Ei, aga selle uue diktori esinemist ei saanud võtta professionaalsel tasandil.

Selle uue diktori igas sõnas oli vähemalt üks diktsioonihälve.

Aga siis Grimm taltus. Miks see teda nii pööraselt ärritanud oli? See üllatas teda. Tõesti, miks?

Ta muigas, huuled kuulasid juba sõna, muie oli ilmselt kõrk ja hävitav. Siis viskus ta voodisse pikali, viitsimata isegi lipsusõlme lõdvendada. Süütas uue sigareti ja sugereeris endale, et on rahulik, üleolev, mõistlik.

Rahulik, üleolev, mõistlik.

Rahulik... Rahul... Rahu... Aga süda tegi jälle korraks haiget. Ja meeled haistsid peibutavat apelsinilõhna. Grimm surus hambad risti. Ta oleks tahtnud oiata.

Hambad risti, silmad korraks kinni. Ainult korraks...

Tuhande üheksasaja kolmekümne üheksanda aasta talvel, paar päeva pärast jõulupühi, istusid kümneaastase skaudi Eegu toas tema külalised, üheteistkümnene Heinz Axel ja üheksane Leon Stahlberg. Toaseintel rippusid suured maakaardid, laual seisis purjelaeva mudel. Tol kaugel talvel unistas Eugen Grimm ümbermaailmareisidest. Heinz ja Leon olid tema lähemad sõbrad, kes mõlemad elasid tema isale kuulavas majas üle tänava. Aga nad olid korralikest perekondadest, Heinzi isa oli ajakirjanik ja Leoni oma orkestrant. Ka Heinz ja Leon olid skavidid. Heinz oli omavanuste seas kõige tugevam poiss koolis ja tänaval, pisike Leon hüppas aga üllatavalt hästi kaugust ja kõrgust. Eegul polnud eriti millegagi hoobelda, ja kuigi ta andis mõista, et oli laevamudeli ise ehitanud, ei hakanud ta seda eriti rõhutama. Mudel oli selleks liiga hea. Üks isa tuttav tüürimees oli selle Hollandist toonud.

Eegule meeldis siiski, kui teised tal külas käisid ja ta uusi asju vaataski. Kuigi ta tundis, et Heinz suhtus temasse kerge põlgusega,

nagu tema Heinzil jälgendades omakorda vaatas ülalt alla tumepruunide ja ustavate silmadega Leonile. Keeruline elu, keerulised suhted, juba lapsepõlves on neil omad põhjuste read ja varjundid.

Sel talvepäeval tegid poisid Eegu juures aega parajaks. Nad pidid mõne aja pärast minema kinno üht püstolifilmi vaatama. Ajaviiteks mängiti lihtsameelset lauamängu «Mati matkab», ja nagu tavaliselt ikka, vedas selleski igati võrdseid võimalusi pakkuvast lauamängust kõige enam Heinzil, tema järel tippis oma nuppu süüdlaslikult naerata Leon ja harjunult sörkis teiste sabas mänguomanik ise. Ei osanud ta tollal loomulikult oma ilmetule mittevedamisele kes teab kui sügavat tagamaad leida, ta oli lihtsalt tujust ära, kuid püüdis seda ükskõiksuseks maskeerida. Grimm mäletas, et akna taga askeldasid tihased, oli palju päikeses kiiskavat lund, ta viskas järjekordse niru numbri, vist «kolme», aga siis avanes hoogsalt toa uks ning sisse astus ta priske, tugeva lõuaga, mitte kuigi intelligentne isa. Isa oli lärmakas mees. Ta tassis puhkides suurt kasti.

«Sähke, poisid, vitsutage! Mis jõulukuu see on, kui minu poeg ei saa koos oma sõpradega magusat jumalavilja maitsta.»

Kast mürtsatas keset põrandat. Selles olid apelsinid.

Jah, väljas oli palju heledat lund, akna taga toidulaual askeldasid määrdunud linnatihased, aga tuba sai äkki apelsinide ja pidupäeva lõhna täis.

Grimm mäletas seda apelsinisöömise orgiat, mil neil jäi koguni kinno minemata, viimse pisiastani. Ometi oli sellest nii palju aastaid möödas... Ta mäletas, kuidas tugeva kondiga ja isekas Heinz oli söönud ootamatu aplusega, algul otsekui kohmetult, pärast aga kõikeunustavalt. Ta mäletas tänulikku sära Leoni juudisilmades, tema kõrvuni mahlast nägu. Ta mäletas suurelist peremehetunnet, mida ta ometi varjata suutis. Jah, seda heategijatunnet polnud põrmugi keeruline varjata. Ta mäletas, kuidas sõprade suhtumine temasse selletagi muutus, kuidas nad äkki orjaliku huviga kuulasid tema pajatusi gloobuse ja poolkerade kaardi kohal, kui ta neile tutvustas apelsinide teekonda kaugest Alžeerias nende külmale kodumaale.

Apelsinid olid mahlased ja pehmeõitu. Koortekuhil laual kasvas üha. Leoni suure nina külge oli kleepunud apelsiniseeme. Ja Heinzil hakkas äkki paha, ta tormas üle koridori klosetti.

«Pole midagi, see tuleb vähesest harjumusest,» lohutas Eegu suureltselt. Leon hakkas tasakaalutult ja meeletult naerma.

Aga õhtul käis kloseti vahet Eegu ise. Need apelsinid olid vist natuke riknenud. Ega isa neid muidu nii hulgi poistele poleks toonudki. Nõnda ei oleks ta oma äriga kuigi kaugele jõudnud.

Aastate pärast kaotasid kehvemad detailid ses külluslikus pildis

tähenduse. Mis sellest, et natuke riknenud, selle eest oli apelsine terve kastitais! Oma viiskümmend-kuuskümmend apelsini! See päev märkis Grimmile otsekui millegi senitundmatu esmakordset puudutamist, see oli üks esimesi (ja väheseid) kordi, mil ta tundis ennast olukorra täieliku peremehena. Ja seda tunnet hiljem meenutades ning analüüsisides oli tal endast hea meel — ta polnud seejuures sugugi halvasti käitunud. Ta oli olnud piisavalt suuremeelne ja korrektne.

Kui sõda lõppes, oli tema isa juba teist aastat surnud (süda), Heinzi perekond Skandinaavias, Leoni omad evakuatsioonist tagasi. Ta kaotas lapsepõlvesõbrad kauaks ajaks silmapiirilt.

Mine tea, milliseks kujunenuks Grimm saatus, poleks ta kaheksateistkümnendaastase pikka kasvu poisina sattunud ühe filmi massivõttele. Sealts viis tee teatristuudiosse. Vastavat ankeeti täites märkis ta isa kaubandustöötajaks ja tänas sisimas juhust, et isa oli osanud segasel ja raskesti kontrollitaval ajal ära surra. Mõne aja pärast sai Grimmist näitleja. Kõige meelsamini anti talle targutavate kolhoositaatide ja lastenäidendite karurolle. Leoni kohtas ta siis, kui töötas esimest aastat diktorina. Leon oli jaoskonnaarst ja kirjutas talle järjekordse gripiepideemia ajal välja sinise lehe. Umbes samal ajal jutustas koduabiline Herta Heinzi käekäigust. Herta sai välismaalt kirju ja teadis rääkida, et Heinz (see toore jõu kehastus, see ablas apelsiniõgija!) saanud magistrikraadi. Grimm oli millegipärast ebameeldivalt üllatunud.

Apelsiniorgia kahekümne viiendal aastapäeval oli nende omavaheeline seis, mida Grimm aastaid kiivalt fikseeris, selline: Stahlberg juhatas suure haigla osakonda, Axeli nimi vilksatas mingis raadioteates koos grupi põhjamaiste nimedega, kes olla avastanud uue komeedi. Grimm oli diktor.

Veel viis aastat hiljem luges Grimm raadios ette seadluse Stahlbergile teenelise meditsiinitöötaja aunimetuse andmise kohta. Aga mõni nädal hiljem külastas sünnimaad tuntud astronoom Axel, kes tegeles põhiliselt helkivate ööpilvede probleemiga. Nad jõid kahekesi ära pudeli konjakit ning Grimm minetas korraks aastakümnetega omandatud põhimõtted. Umbes viis minutit rääkis ta ägeda summutatud häälega, ise seejuures rusikaid silitades ja valuliselt lapsepõlvesõbra turdpaksu näkku vaadates. «Ei tea, Eugen,» oli Heinz Axel tema pihitimuse peale vastanud. «Mina ei igatse mõnel sandimal päeval mitte midagi muud kui siia tagasi.» — «Aga eks sa tule,» sõnas Grimm jahmatust varjates. «Hilja, hilja... Kõik on ju seal. Pere, lapsed, töö, terve elu.» Nende jutust ei saanud enam asja.

Kui ühe meditsiiniinstituudi direktor Stahlberg talle aasta eest helistas ja enda poole kutsus, et koos külalisega raja tagant, va paksu

Heinziga paar sõna mõnusat juttu puhuda, keeldus Grimm väga viisakalt, vabandades ennast tööga. Tööle ta sel õhtul läkski ja komistas uudiseid lugedes kahel korral. Seda juhtus Grimmiga haruharva. Temast oli saanud musterdiktor...

Pärast teist sigaretti tundis Grimm jälle tuima valu. Ta võttis öökapist püramidoonitableti. Varsti hakkas tal parem.

Natuke pärast kella kaheksat tõusis Grimm otsustavalt üles, istus laua taha, avas keskmise laeka ja võttis teiste samasuguste seast paksu pruuni kaustiku. Selliseid pruune kladesid kasutavad tavaliselt kaugõppijad ja algajad poeedid. Väga ammu, siis, kui ta veel mängis teatris elutarku kolhoositaate ja mõmisevaid karuonusid, oli Grimm ühel tusahetkel ostnud korraga kakskümmend viis ühesugust kaustikut. Nüüd oli kaheksateist nendest juba täis kirjutatud ja üheksateistkümneski lõpukorral. Mitte keegi, isegi mitte kumbki ta naistest, polnud jälile saanud, et ta pidas päevikut. Tema töölaud oli teistele tabu olnud. Nüüd, mil ta üksi elas, polnud konspireerumiseks vajadust, ent harjumus olevat inimese teine iseloom, ja Grimm avas automaatselt laual asuva paksu teose «Eesti NSV ajalugu», III köide. Kõrvalt vaadates võis jääda mulje, nagu teeks Grimm näiteks teaduslikku tööd...

Ta avas üheksateistkümnenda päevaraamatu tühjalt leheküljelt, kirjutas korralike trükitähtedega üles kuupäeva ja kellaja ning valmistus lühidalt fikseerima eelmise päeva tähtsamaid sündmusi, ennekoike tuttava baarimehe käitumist. Kaaluka osa ta päevikutest moodustasid negatiivsed tähelepanekud ja emotsioonid, nende stiliseeritud analüüs ning neist tulenevad mõtteterad. Parimad nendest oli Grimm omakorda kogunud erikaustikusse. Sellel olid tumehallid kalingurkaaned ja päevikutest soliidsem formaat.

Aga pastakas jäi hulgaks ajaks tegevusetult õhku rippuma. Just nüüd, päeviku kohal istudes, tundis Grimm alanud päeva võimukat tähendusrikkust. Ning ta võttis mõtlikult välja oma hallikaanelise aforismiklade, niisutas näppu ja hakkas pikkade aastate jooksul kogunenud parimaid mõtteid üle sirvima. Ja tal oli nukker, pidulik, imelik tunne. Natuke mõtelnud, tõusis Grimm korraks laua tagant, lülitas sisse toanurgas seisva grammofoni ja pani vaikselt mängima montaaži ooperist «Aida» Berliini Ooperi koori, orkestri ja solistide esituses.

«Nüüd olen ma siis a/ü. kohaliku komitee esimees sm. D. Quijote. Ainuke, mille eest võiksin hea seista, oleks tuuleveskite remontimine.»

«Võib-olla on see, millega oma igapäevast leiba teenin, suurim mehisus. Rääkida, rääkida, rääkida... Ah, saatus, ah, ironia. Aga ma räägin — päevast päeva. Kuni...»

«Vihata — see tähendab osata. Ma ei tea suuremat oskust.»

TEET KALLAS

«Mind ei saa rahuldada võrdõiguslikkus, kui naine keeldub mu pükse triikimast. Aga talle on sisendatud, et ta on isiksus.»

«Nagu hea konjak laagerdab mu viha. Veel pole ma kindlaks määranud päeva, mil ma vaadi avan. Aga see päev tuleb, ja see jääb mõnelegi kauaks meelde. Mul pole midagi kaotada.»

«Kiira? Vivian? Ma pean endast liialt lugu, et lubada mõnele naisele lõbu minu juurest ära minna. Ma ennetan Viviani plaane, nagu ma tegin seda Kiira puhul.»

«Kui Heinz olnuks näiteks lennuväe abiteenistuses, kui tal seal kehvemini läinuks (tõesti, kes võis arvata, et temast teadlane saab?), ja kui Leon oleks jäänud harilikuks jaoskonnaarstiks — mine tea, viimati oleksin mina praegu hoopis teine inimene. Rahulik, mõnus, teokas. NB! See pole aforism, vaid hinge striiptiis. Häbi!»

«Alati tasub millelegi loota. Kas või lõpule. See peab ilus olema.»

«Aga n a d veel oigavad! Ja see kostab k a u g e l e!»

Grimm istus sirgelt ja mõttessevajunult oma kaustikute kohal. Ta oli jälle lausa hämmastavalt sarnane monumenti raiutud mõtlejale ühel linnaväljakul. Ta võttis taas pruuni kaustiku ja kirjutas otsustavalt kuupäeva alla:

«Täna si...»

Samas helises telefon. Grimm pani pastaka käest, kortsutas kulmu, vaatas kontrollivalt lauapeeglistse ja võttis toru.

«Grimm kuuleb,» ütles ta nagu robot.

«Tere.»

«... Sina?»

«Sa imestad, eks? Ära arva, minu boikott kestab edasi. Aga mul on pakiliselt raha vaja. Plekki, moni, raha!»

«Raha?» kordas Grimm irooniliselt ja jäiselt. «Huvitav, kui palju?»

«Viiskümmend kulli.»

«Miks mitte kohe viissada?»

«Mul pole aega su teravmeelsustele kaasa naerda. Mul on kiiresti viiskümmend kulli vaja.»

Grimmi suur käsi hakkas lauaplaati silitama.

«See pole see jutt, mida mulle kell pool üheksa hommikul telefoni kaudu rääkida...»

Aga teisel pool visati toru hargile. Grimm vaatas natuke imestunult tuututama hakanud toru ja pani selle viivitades käest. Ta polnud saanud lauset lõpetada, see häiris teda.

Varsti helises uksekell. Niisiis ikkagi. Grimm läks avama. Esikusse astus temast pool pead pikem noormees, pikajuukseline, teksaskaltsune kahekümne kolme aastane vurle, kelle nimi oli samuti Eugen Grimm. Grimm jäi esikusse seisma, andes mõista, et poja visiit peab kujunema

võimalikult lühiajaliseks. Millal nad viimati nägidki? Poiss tuli kolooniast, kus ta istus auto ärandamise eest, kaks aastat tagasi. Pärast seda oli ta kahel korral isa üles otsinud — kord töö juures, teine kord juba selles uues korteris. Mõlemal korral oli poiss olnud purjus.

Nad vihkasid teineteist varjamatult.

«Mul on kähku viiskümmend kulli vaja,» ütles poeg.

«Sa ei lasknud mul ennist lõpetada,» sõnas Grimm. «Su jultumus on piiritu. Minu meelest said sa oma kaheksateistkümnenda eluaastani minu käest alimene, sinu praegune pätielu mind ei huvita. Ma tean ainult üht — kui sa veel korra peaksid minu head nime kompromiteerima, siis seisan ma selle eest hea — sa peaksid mind tundma —, et sind linnast välja saadetaks.»

«Mul on viiskümmend kulli vaja,» kordas poiss läbi hammaste. «Teisipäeval saad tagasi. Mõla pole mõtet ajada.»

«Mis? Kas sa... kas sa tead ka, kellega...» Grimm kaotas korraks häbiväärselt enesevalitsemise. Ta käsi tõusis, ent peatus kohe. Poiss oleks vastu pannud. «Minu nime ei tohi sa määrida!»

Grimm uskus sel silmapilgul täiesti siiralt, et vähe on neid asju, mis oleksid pühamad kui tema hea reputatsioon.

«Ei, raha sa ei anna. Olgu nii,» ütles poiss, kehitas õlgu ja astus välja.

Grimm tegi tahtmatult sammu, et talle järele tõtata. Milleks? Et poissi veel sõimata või teda oma heas kuulsuses veenda? Või talle koguni raha anda? Raha oli poiss mõnikord muidugi saanud. Aga see polnud nende vahekorras midagi muutnud. Poiss vihkas teda kümnendast eluaastast alates, sellest päevast, mil ta perekonna juurest ära läks. Juba ammu oli Grimm lakanud soovimast, et tal võiks olla poeg, kes teda mõistaks ja kellele ta võiks üht-teist kasulikku õpetada.

Natukese aja pärast, jälle laua taga istudes, tuli Grimmile ette, et poiss polnudki seekord viina või pohmeluse järele haisenud. Huvitav, milleks ta juba varahommikul raha vajab? Grimm ei taibanud seda ning muutus korrapealt rahutuks ja nõutuks.

Pärast üheksat tuli Herta. Ta tõi ajalehed ja asus korterit koristama. Igalt poolt kostis ta tülikat askeldamist ja porisemist. Grimm ei saanud keskenduda.

Varsti vaatas Herta üle ukse ja ütles tänitamisi:

«Ime küll, et su Ramses kööki ei junnita, kui sa jätab rõduukse ööseks kinni. Kus ta sul ongi?»

«Ei tea... Diivani all, kus mujal... Ma karistasin teda siis mõneti ülekohtuselt. Korista need ekskremendid köögist ära,» ütles Grimm ajalehte avades.

Aga Herta jõudis juba järjega temani. Grimm pani lehe kõrvale. Herta viibutas harjavart ja pajatas uudiseid. Grimm tundis seda naist terve oma pika elu. Herta oli olnud tema hoidja ning majateenija. Nüüd oli Hertal teises linnaservas korralik korter, ent ta oli Grimmile truuks jäänud. Ta elas kordamööda tema, tema esimese naise Kiira ja teise naise Viviani pool. Grimm teadis, et kui poeg mingi saatuse grimassi tõttu asutaks perekonna, hakkaks Herta ka tema eest hoolitsema. Herta ei suutnud ilma Grimmideta elada. Ta näis olevat sündinud selleks, et nende eest hoolitseda ja nende kallal toriseda.

Praegu, mil ta ükski elas, pidi Grimm Hertaga leppima. Aga kunagi, kui selliseid asju väga teraselt jälgiti, oli ta püüdnud Hertat oma kodunt välja kihutada. See ei andnud vähimaidki tulemusi.

«Näe, jah, hea, et meelde tuli... Eile sain ju jälle kirja. No mis sa ütled, mede Heinzi tahetakse Nobeli preemiaga auhinnata.»

Herta oli Axelite kauge sugulane.

«Ah nii,» ütles Grimm. Ta suu tõmbus kuivaks.

Herta vaatas teda imestunult, surus siis huuled prunti ja läks tatsates kööki.

«Ma teen sulle rossolnikut ja kapsarulle,» hüüdis ta sealt vihase häälega.

Grimm mühatas omaette ja keeras ajalehte. Viivu pärast luges ta kibedalt muiates järgmist teadet:

«Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliikmeks valiti meditsiiniteaduste doktor Leon Stahlberg.»

Kas see on kõik või tuleb veel midagi, mõtles Grimm. Kui meenutada, et kõik algas tühjast kohvitoosist ja kassijunnidest, siis oli ahelreaktsioon enneolematu, lausa literatuurse suurejoonelisusega uskumatult tõsisesse faasi jõudnud. Mis seal ikka, mõtles Grimm, süütas uue sigareti, tõmbas kõrvaliste paberite alla lükatud päeviku jälle välja ja jäi poolikut lauset põrnitsema. Ta surus kõigest väest pealetükkiva enesehaletsuse, alandava ja tühise tunde, endast nii eemale kui suutis. Ta häälestus rahulikuks ja filosoofiliseks. Ta oli ju näitleja, ta pidi suutma ümber kehastuda. Ja ta mõtles resigneerunult: valitsenuks maailmas säärane ilus ja otsekohene õiglus, nagu ühel apelsinilõhnast üleküllastunud lapsepõlvepäeval, valitsenuks ja jätkuenuks kõik tolle päeva mängureeglite kohaselt, võinuksid tänased ajalehed, muidugi mitte need, mis praegu ta ees laual vedelesid, avaldada näiteks sellise teate: «Eugen Grimmi uus kaubamaja avas ukсед. Kuuendal korrusel restoran ja baar.»

Grimm muigas. Sellise kuulutuse vaimusilma ette manamine jättis ta tegelikult võrdlemisi jahedaks. See oli üks võimalusi, sealjuures üsna usutav. Mine tea, poleks isa enneaegselt infarkti saanud, taiba-

TEET KALLAS

nuks ema koos Axelitega omal ajal ühele viimastest Skandinaavia sihis sõitvatest laevadest tõtata...

Agaga ahelreaktsioon oli olnud liiga jõuline ja tähendusrikas, Grimm tundis, et praegu tuleb tal olla vähemalt iseenda ees täiesti aus. Ta püüdis kujutleda veel üht trükitud teadet, üht võimalust: «Othello rollis nägime rahvakunstnik Eugen Grimmi, kes...» Küllalt, küllalt, Grimmil hakkas valus. Kui labane võib kõik olla, mõtles ta. Äkki on just see ainuke ja määrav põhjus, miks ma... Võib-olla tõesti. Kunagi nooruses oli ta ühel masendaval hilisõhtusel tunnil, pärast järjekordset etendust näolt südi kolhoositaadi takust habet maha tirides ning peeglisse vaadates mõistnud: ei mingit Othellot, ja kahjuks mitte kunagi.

«Aitab,» ütles Grimm poolkuuldavalt, valis telefonil kiiresti numbri ja jäi ootama.

«Mina siin. Vabanda, et ma pole sulle paar nädalat helistanud. Mul oleks vaja sind kohe näha. Võib juhtuda, et me ei kohtu enam... pikemat aega,» ütles Grimm. Ta hääl oli seejuures asjalik, vahest üksik reetlik võngatus lause lõpus.

Torus valitses tükk aega vaikus. Hirmutasin ta ära, mõtles Grimm. Agaga siis kostis sealt vaikne ja murelik naisehää. Uskumatu, et selline küps ja elutark hääl võis kuuluda üheksateistkümneaastasele tüdrukule!

«Ma ei tule. Eugen, palun väga, lase mind vabaks. Ma olen sulle hirmus tänulik, aga...»

«Ma ei saa aru...»

Grimm ei saanud tõesti aru.

«Ei, sa oled mulle tõesti palju head teinud... mind jalule aidanud... aga...»

«Anni, mul on väga vaja sind näha. Täna võib juhtuda midagi päris ootamatut.»

Agaga tüdruk polnud teda nagu kuulnudki. Häälles ahastus ja kerendus korraga, ütles ta:

«Ah, mis ma ikka keerutan ja valetan. Ma ei saa, ma ei tahagi tulla. Tead, Eugen, ta on nii sinu moodi, ainult selle vahega, et sinust üle kahe korra noorem.»

«Ah sedasi,» ütles Grimm. Ta pani toru vaiksele hargile, silmitses kaustikut ja hakkas äkki tasakesi naerma. Teda oli ootamatult vallanud iseäralik lõbusus. Ta kirjutas päevikusse paar puuduvat tähte.

«Täna siis.» See oligi kõik, mis ta sel hommikul päevikusse kandis. Grimm torkas päeviku ja halli kaustiku sahtlisse.

Lukustas lauualaeka.

Riietus hoolikalt ümber.

TEET KALLAS

2018

Jättis köögis askeldava Hertaga nägemiseni. Tal oli Hertast ebamääraselt kahju.

Avas korteriukse ja märkas, kuidas ta jalge kõrvalt hiirhall kass välja sööstis ja trepikotta kadus.

«Mine pealegi,» ütles Grimm. «Nii on õigem.»

Ta sõitis liftiga alla, istus autosse ja sõitis tööle.

Mehaaniliselt autot juhtides (tal oli juba aastat viisteist oma auto olnud, see oli järjekorras neljas) mõtles ta sellele, mis sünnib raadiomajas tunni aja pärast. Huvitav, kui kiiresti nad reageerivad? Kui kaua peaks aega võtma selle hetkeni, mil ta jõuab teatud kabinetti teatud laua ette ning vastab küsimusele, miks ta seda tegi, külmalt ja viisakalt, ammu valmismõeldud fraasiga: «Sellepärast, et ma vihkan teid.»

See plaan oli tal tekkinud juba ammu, väga ammu. Mõnelgi unetul ööl oli ta esialgu otsekui naljaviluks, hiljem üha tõsisemalt kaalunud variante ja võimalusi, koostanud ja redigeerinud mõttes teksti, lihvinud seda äärmise lühiduse ja täpsuseni. Variante ja tekste oli olnud kümneid, ükski polnud tundunud see ainuvõimalik. Esialgu oli ta plaanitsenud programmist sõnavõttu, ent üsna pea mõistnud, et selleks peaks tal ka programm olema. Ning teiseks ei anta talle kuigi palju aega, isegi parimal juhul taibatakse ta hiljemalt minuti pärast eestrist välja lülitada.

Tegelikult polnud tal minutitki vaja. Piisas šokist, et saavutada vapustavat efekti. Tema vankumatu hääl, mida tunnevad sajad tuhanded inimesed, ja äkki...

Selles oli midagi. Selle nimel oli tasunud elada ja paljugi alla neelata.

Ennist ohtlikult valutanud süda ei andnud enam üldse tunda. Ta lõi rahulikult ja ühtlaselt nagu karastatud sõduril enne lahingut. (Aforismid, võrdlused... milleks veel need?) Maks ja neerud talitasid arukalt oma talitlusi. Närvid olid teovalmilt ja meeldivalt pinevil.

Grimm sõitis helepunastest tellistest laotud üheksakordse kaarekujulise raadiohoone ette, parkis auto muruplatsi äärde ja astus laiast klaasuksest sisse. Naisvalvur naeratas talle äratundvalt ega hakanud töötõendit nõudma. Grimm noogutas napilt pead. Ühtlasel väärikal sammul läks ta läbi mitme heleda koridori, tõusis tervislikku harjumust mööda jalgsi neljandale korrusele, noogutas vastutulijaile, kätles paari positsioonilt võrdsega... Kõik oli harjunud, igapäevane, nagu igavene. See, kuidas astus, kuidas ta tihe hele juus sammude väärikas rütmis kaasa õõtsus, kuidas ta hallis ülikonnas meeldivalt täidlane ja tugev figuur koridoripeeglitest läbi tõttas. Seal läks tema, tema ise, üks staažikamaid diktoreid Eugen Grimm, kelle pealt võis kontrollida,

kuidas nägid välja korrektne rõivamood ja meestesoeing viie aasta eest. Grimm teadis, et mõned irvhambad teda tagaselja niimoodi ise-loomustasid, aga see ei häirinud kuigivõrd. See mitte. Tal oli päris korralik kinderstube olnud, ta teadis ammu, et just niimoodi tulebki riietuda, kui tahad, et sind võetaks vajaliku tõsidusega. Jah, mis sellest, et vanamees oli olnud tavaline võrtspoodnik, poega oli ta püüdlikult kasvatanud...

Diktorite toa ees kohtas ta kõhna noormeest, keda ta paugupealt äragi ei tundnud. See on ju see uus diktor, taipas ta aga kohe. Poiss oli lihtsalt habeme maha ajanud.

«Aa, noor kolleeg,» ütles Grimm isalikult. «Kuulasin, kuulasin teid hommikul. Teate, uudne, aga... meeldis. Käige ikka ajaga sammu. «S» oli paaril korral natuke lame, aga selle treenime välja.»

Grimm ei tundnud mingeid süümepiinu. Praegu mitte...

Noormees punastas nagu süütu plika, pomises midagi segast ja õnnelikku ning tõttas lenneldes oma teed. (Hiljem meenutas ta Grimm sageli sooja sõnaga ja tunnistas kohmetult, et oli seda suurepäraselt diktorit täiesti alusetult kahtlustanud nõmeduses.)

Tegelikult oli Grimm pidanud kinni oma kuldsest reeglist, ei rohkemat. Poisile mett mokale määrada ei maksnud midagi; et ta oli kohale kinnitatud, tuli teda tunnustada niikuinii. Juhul aga, kui uus diktor poleks ennast õigustanud, oleks Grimmil ikkagi olnud õigus käsi laiutada: kas ma ei öelnud kohe algul. Muidugi, poisi tulevik Grimmisse ei puutunud. Ta üldine lojaalsusprintsip lihtsalt sobis antud päeva toonidesse. Ah, piisanuks selleks vaid lojaalsusest, lojaalne olla pole iseenesest sugugi raske, võimaldanuks see tal kordki elus armukadedat mauri mängida, mõne noore primadonna kuuma ja õblukest kaela pitsitades kurta ja mõirata...! Othello — Eugen Grimm...! Aga siis võttis Grimm ennast kõvasti kokku ja astus energilise sammuga diktorite tuppa.

Seal istus üksinda vana, emaliku häälega ja hüsteeriliselt kohuse-tundlik Senta.

«Ah, lõpuks ometi, Grimm. Kuidas ma närveerisin!»

«Jah?» ütles Grimm kulmu kortsutades ja varjamatult mõista andes, et vähemalt hilinemises on teda mitte üksnes taktitu, vaid lausa ebamoraalne süüdistada.

Senta taipas ja püüdis tooni muuta.

«Oi, saage aru, ega ma... Lebben jäi ju ootamatult haigeks, vaat mis. Seega teen mina teise programmi muusikatundi, Ralf kolmandas järgnevat kriminaaljuttu, jah, ja me siin otsustasime, et ega ei saa ju riskida lasta noormeest, kes esimest päeva ametis — te ju nägite teda, päris armetuke teine, eks? —, ei saa ju riskida lasta tal ajakirjanduse

peeglit lugeda. Saatejuht tõstis ta teie asemele koos Vandaga esimeses programmis lühiuudiseid tegema. Teie aga võtate peegli enda peale.»

Kell oli kümne pärast üksteist. Midagi polnud võimalik muuta. Uus diktor pabistas ilmselt juba esimese programmi saatepuldil.

«Ma pole kunagi neljandas programmis lugenud,» lausus Grimm häiritult. Senta võttis seda kui kerget solvumist. Neljas programm oli suhteliselt uus, sellel polnud seni õiget ilmet ja rakendust. Kevadeni loeti seal enamasti loenguid kõrgemate koolide mittestatsionaarise õppijaile, praegu täideti suures osas teiste programmide lõikudega. Vaid paar korda päevas loeti sellel programmil nii-öelda belletriseeritud informatsiooni. Grimm ei saanud muidugi ära öelda. Korraks tundis ta pahandavat nõrkust, korraks tundus koguni, nagu oleks ta plaanid juba eos paljastatud, ta püüdis meenutada, kuidas see võimalik sai olla, mil moel ta võis ennast reeta, aga Senta hüsteeriline koolmeistrinägu oli nii siiralt ja töökalt murelik, et Grimm kohe rahunes. Pealegi oli tal ju ükskõik, millises saates kõik läbi viia.

Grimm noogutas Sentale, võttis lauale jäetud käsikirja ja läks neljandasse stuudiosse, mis asus samal korrusel. Stuudio koosnes kahest ruumist, suurema ukseprao vahelt märkas ta väikest gruppi näitlejaid, nende seas kaht endist teatrikaaslast. Need tegid nähtavasti kuuldemänguproovi.

Grimm istus laua taha ja libistas silmadega kiiresti üle teksti. Ta kriipsutas paar keerulisemat võõrsõna alla, keskendus ja jäi ootama.

Kui helikindla akna taga igavlev helitehnik Adamson oli talle viibanud, ütles Grimm pidulikult:

«Kell on üksteist. Meie keskhommikuses ajakirjanduse peegli saates kuulete sedapuhku järgmisi materjale...»

Adamson oli laisk mees, kes üle kõige maailmas armastas inglise kriminulle. Grimm oletas, et ta luges puldi taga igavledes praegugi midagi. Ta igatahes tahtis seda loota.

Minut ja kaheksa sekundit luges Grimm rahuliku ja veenva paatosega sellest, kuidas üks suurepärase naiskangur võistleb teise suurepärase naiskangruga ja kui tore see on. Grimm põlgas neid kangruid sügavalt.

Minut ja viisteist sekundit võttis materjal linakasvatajate totruseni reipast lülist. Ta põlgas ka neid linakasvatajaid.

Seejärel luges Grimm teatava tagasihoitud erutusvärinaga poolteiseminutilist lugu ühe väikese linna kuulsatest klaasipuhujatest, kelle kaunis töövili pole hinnas mitte ainult meil, vaid ka mujal. Ta põlgus oli suur.

Seejärel tõi Grimm rahuliku ja arutleva tooniga kuulajani kahe

tehasedirektori dialoogi mingitest efektiivsetest näitajatest. See lugu kestis üle kolme minuti. Ta põlgas, põlgas...

Siis tuli olupilt sportlasest, kes vaatamata raskele jalaluumurrule naasis oma ühingu lipu alla. Mehine sportlane hüppas taas kaugust, ja kuigi see ei tulnud tal välja enam nii kenasti kui enne õnnetust, vääris tema teguviis autori arvates miljonite noorte tähelepanu. Kaks minutit kakskümmend seitse sekundit. Põlgus.

Taigasse rajatavast linnast, kus kõik majad on ainult klaasist ja betoonist, rääkis ta kõmiseva häälega tervelt kolm minutit. See jampslik linn tegi talle viha.

Viimasena tuli elurõõmus looke ühest rahvatantsuansamblist. Kella jälgides lühendas Grimm sõnumit viieteistkümmne sekundi võrra.

Nüüd jäi talle endale kolmkümmend kaheksa puhast sekundit. Mis pärast seda, olenes Adamsonist, aga ilmselt ei olnud tol kriminaalromaanide sõbral erilist kiiret. Ta kandiline kiillaspea kummardus osavõtmatult laua või põlvedele tõstetud raamatu kohale.

Ja äkki avastas Grimm, et oli juba viis sekundit vait olnud. Tal oli täiesti seletamatu ja ebamaine tunne, mida oli tundnud vaid üks kord varem, noorukieas, kui ta jumaldatud tütarlapse silma all ja kõvasti hoobeldes oli esimest korda elus suusahüppetrampliinile roninud ja sealt äkki alla vaadanud. Noh, noh, ütles Grimm endale, avas suu ja mõistis äkki külma ahastusega, et ta ei osanud midagi ütelda. Sajad fraasid, lõigud, rõhukohad, mis ta kunagi unetutel öödel oli läbi aju libistanud, olid kuhugi kadunud. Ta ei mäletanud neid enam. Ta taipas õudusega, et neil polnud tema jaoks mingit joovastavat tähendust. Ta oli oma viha ning kibestumisega harjunud, see polnud juba ammu veendumus... Veel jõudis ta selle lühikese aja jooksul mõelda, et kui nii võtta, siis polnud neli korterit, neli autot, kaks naist ja üks narkaelast poeg sugugi kõige halvem, mis ta oli suutnud saavutada ja üle elada... Ah, ta oli lihtsalt liiga kaua viivitanud. Ta oli õige aja mööda lasknud — kui seda üldse kunagi oli olnud. Ja mikrofon ta ees oli tõesti ainult mikrofon, ei mingi kõiki mobiliseeriv ruupor... Sekundisututi nõksatas edasi. Äkki tulvas talle veri pähe, Grimm taipas, et vaatamata kõigele ei saa ta enam taganeda, ta haaras kätega nagu tuge ja kinnitust otsides lauaservast ja karjatas:

«Teie... teie seal... mul on au teie peale sü-li-ta-da! Vih-kan! Kõik, kuulake nüüd kõik... Maha võim!»

Samas tuli ta otsekui jälle teadvusele, lõi enese sirgu ja jäi tuima rahuga istuma. Adamson vaatas korraks imestunud tema poole.

Viivu pärast läks Grimm stuudiost välja. Ta seisatas nimme väikeses esikus foonikaruumi ukse taga, aga sealt kostis juba reibast estraa-

dimuusikat, kostis fagoti ja trombooni tötakat kima, Adamson välja ei tulnud.

Irvakil ukse tagant oli kuulda näitlejate hüüatusi. Nende proov käis edasi.

Grimm astus koridori. See oli tühi. Ta läks diktorite tuppa, ka seal polnud veel kedagi.

Natuke väriseva käega süütas Grimm sigareti, mõtles kõik kiiresti ja üldjoontes läbi ning isegi rahunes pisut. Arusaamatu paanika enne otsustavat tegu valmistab nüüd vaid meelehärmi. Noh, aga ega selgi kujul kõige kehvemini välja kukkunud. Mõneks ajaks valdasid Grimmi meeldiv väsimus ja tühjustunne.

Ta jäi ootama.

Neid ooteminuteid, neidki oli ta palju kordi mõttes läbi teinud. Olu-kord tundus seetõttu üllatavalt tuttavana. Ta kontrollis peeglist lipsusõlme ja näoilmet. Polnud viga. Huvitav, kui kaua see neil peaks võtma?

Muide, kuidas ta hüüdiski? «Ma vihkan teid kõiki...» Natuke ebamäärane. Kahju. Aga küllap mõistetakse.

Jah. Siis tuleb see tuba, see laud, see küsimus. «Miks te seda tegite?»

Kedagi ei tulnud. Grimm haigutas endalegi ootamatult. See tulevat närvidest. Ta vaatas diktorite toas ringi. Seintel rippusid aegunud plakatid. Neli ühesugust lauda, igaüks kolme inimese peale mõeldud. Ei, Grimm ei kuulunud enam siia. Tal polnud siin enam mingit asja.

Ta astus koridori. Õige pea kiirustasid temast mööda kaks mustas kitlis neidu, vististi kusagilt foonikast. Nad ei märganud Grimmi. Muidugi, nemad ei võinud midagi teada.

Grimm tundis korraks, et tahab väga ära minna. Kas tuttavasse baari või siis järve äärde, oma harjunud kalapüügikohale. Aga seda ei saanud ta endale lubada. Seda oleks võetud põgenemisena. Tal tuli siiski jääda siia.

Selg jäik, näol läbitungimatu ja isegi kõrk ilme, astus Grimm paari minuti pärast sööklasse. Sel kellaajal istus seal väga vähe inimesi, needki enamikus tehnilise personali liikmed, insenerid ja tehnikud. Grimm seisis pisut aega söökla uksele. Keegi ei teinud temast välja. Nojah, ilmselt oli veel vara. Üksnes vähesed said asjaga kursis olla. Raadiohoone paradoks.

Grimm ostis puhvetist klaasi õunamahla. Asra selja taga mängis reproduktor. Grimm fikseeris ootamatu kergendusega, et see oli häälestatud kolmanda programmi peale.

Kümmekonna minuti pärast muutus Grimm nõutuks, siis hakkas aga väga närveerima. Inimesi tuli ja läks, ja kõik suhtusid temasse

niimoodi, nagu poleks mingit hüüatust olnudki. Nagu poleks siitsamast hoonest poole tunni eest eetrisse lennanud terav väljakutse. Grimm oli nüüd juba peaaegu veendunud, et ta esinemine oli ainult ühtmoodi mõistetav olnud.

Kahekümne minuti pärast muutus istumine piinlikuks. Kui nii edasi kujuneb, siis pidi ta minema poole ühest ilmatedet lugema — peenike nali küll.

Asra oli natuke imestunud, kui Grimm temalt ärritatult klaasi konjakit nõudis. Sel kellaajal baaris alkoholi veel ei müüdüd, pealegi oli just Grimm olnud üks nõudlikumaid, kui arutati raadiomaja sööklas kangemate jookide müügiprobleemi. Ta sai nüüd oma sada grammi kohvitassis kätte.

Grimm läks lauda tagasi, süütas sigareti ja valmistus konjakit ühesõmuga alla viskama. Aga siis nägi ta Pealikut ennast.

Pealik seisis uktsel, otsis kedagi silmadega, märkas Grimmi ja tuli tema juurde.

Grimm oli oodanud millegipärast teistsuguseid ametimehi, aga kui nii, siis nii. Võib-olla oli niimoodi paremgi. Kuigi tal oli Pealiku ees natuke piinlik... Just nimelt tema ise oli omal ajal, ta oli siis alles Asepealik, Grimmi kandidatuuri toetanud. Just nimelt tema oli pikka aega lausa jonnakalt Grimmi igati esile tõstnud, just nimelt tema soovitusel läbi sai Grimmist üheks aastaks ametiühingutegelane. Kui nii võtta, oli Pealik suurepärane inimene. Mõnes teises olukorras oleks Grimm teda endale sõbrakski soovinud. (Talle torkas selle lühikese aja jooksul, mil Pealik ta lauale lähenes, pähe asjakohane fraas: «Ka vastasleeris võib meeldivaid inimesi olla, ja ma ei sooviks, et meie esimehel minu pärast ebameeldivusi võiks tekkida. Ta on omamoodi väga aus ja tunneb üsna hästi inimesi. Kahjuks...»)

«Päevast, Eugen,» ütles Pealik, vaatas korraks tähelepanelikult ta kohvitassi ja võttis istet.

«Tere päevast,» ütles Grimm ja tundis ennast süüdlasena.

«Kuule, kas sina lugesid neljandas programmis või?»

Nii, nentis Grimm ja tahtmatult tõmbus tal rinde alt jahedaks.

«Mina,» ütles Grimm ja sirutas ennast. Kael oli millegipärast kange.

Pealik vaatas talle mõtlikult otsa. Tal oli läbitungiv ja jahe pilk, alati jäi mulje, et peale öeldu peab ta silmas midagi palju tähtsat. Arvatavasti see mõnikord niimoodi oligi, enamasti aga oli tegemist lihtsalt Pealiku kutseoskusega. See praegu üle kuuekümnene mees oli väga kaua aastaid juhtiv töötaja olnud.

«Näe, helimehed kaebasid, et jälle on neljandasse programmi kõrvaline müra tunginud.»

Grimm tundis taas vastikut nõrkust, tundis alandavat soovi kõik

ära rääkida ja andeks paluda. Pealik näis teda omal karedal ja kalgil kombel narritavat.

«See oli vist mingi kuuldemängukatkend, nagu helitehnik arvas,» ütles Pealik talle otsa vaadates.

«K u u l d e m ä n g?» küsis Grimm võpatades.

«Seal kõrval käis parajasti proov,» ütles Pealik ja mügas keeleotsaga põsekoopas. Veel kord vaatas ta terava pilguga Grimmile otsa, lõi siis kergelt käega ja sõnas: «Omavahel öeldes pole see eriline tragöödia. Seda meie neljandat ei kuula sel kellaajal vist mitte keegi. Ei tea, midagi tuleks ette võtta, et ka sellele programmile oma kuulaja leida. Peaks laskma sotsioloogidel küsitluslehe koostada... Enamasti kuulatakse kas kolmanda soovikontserti või siis esimese lühiuudiseid, kuulatakse ka teist... Muide, praegu ei kuula meid juba kolmveerand tundi mitte keegi, võin selle peale kihla vedada. Kõik, kes saavad, istuvad praegu televiisori ees. Telemeestel on meie ees kõva eelis — nad näitavad meie ja ameerika kosmoselaevade kohtumist avakosmoses. Nii et... Ah jaa, nii et sina ei pannud midagi saate ajal tähele?»

Ja siis mõistis Grimm, et kõik oli luhta läinud, kõik oli täielikult igasuguse mõtte kaotanud.

«Ei kuulnud,» ütles ta, kõhatas, ajas ennast veelgi enam sirgu ja lausus:

«Ma pean teile midagi tunnistama.»

Pealik silmitses teda, muigas ja tõusis.

«Näen isegi, et jood konjakit. Noh, sinu pärast ma ei muretse.»

Kui Pealik oli läinud, jõi Grimm konjaki ära, läks tänavale, istus autosse, sõitis koju, seisis hulk aega millegipärast köögis, tõstis kapsarullid pliidilt külmkappi, valas kassi tassi piima, kutsus mitu korda Ramsest, kuni meenus, et kõuts oli ära jooksnud.

Grimm läks aeglaselt magamistuppa, heitis voodisse, pööras näo seina poole ja suri.

Kersti Merilaas

18. OKTOOBER, 1969. a.

Pärani on altmaa alatare üks
uue tulija ootel.
Raske madala lae all
puhkavad isa ja ema,
pruunid lähedad sõrmed
rinna peal risti;
teisiti pargib päike,
teisiti muld.
Liugleb leekkollaseid vahtra lehti
pimedusse.
Kodustel randadel
udutab.
Sinu juuste valgus
puude latvadel,
sinu pilgu nukrus
mere lainetel.

*

Jälle seisab see poiss
Inglisillal. Seisab
narmendavais teksastes,
kolossaalsed kollased lokid
täis lumelitreid.
Kullaketrajad, kullaketrajad
muistseis Pärnumaa põlisaantes,
veel pole katkenud,
veel kestab teie kedrus!

KERSTI MERILAAS

SUVI

Oi, suve lõhn! Oi, heina lõhn!
Ärge tuletage mulle meelde,
et järv on kaladest tühi,
et kapsaliblikas lendab
ja et ma enam kusagilt
kirju ei saa.
Oi, heina lõhn! Oi, suve lõhn!

*

Minna midagi nõudmata
udu hõbedast kingis,
käära kuhugi jõudmata
rohu rohevas ringis,
mesilindele jagada
viimsed lenduvad leinad,
mooniväljadel magada,
ümber sinised seinad.

*

Sellest suvest
ma lahkusin longates.
Tühjade silmakoobastega
vahib mulle vastu
talveüksindus.
Põgeneda
kuhu küll kuhu
universumi kohutava kurbuse eest?

VARESED

1

Juba lehti libiseb puudelt.
Suvi kõik oma sinihõllud
ja kakrad viis kaasa. Nüüd ruugelt
sügises säravad põllud.

Seal tasasel tuuleohkel
kõrs õõtsutab tuumakat tera,
ja põldudel vilja on rohkem,
ja puudel lehti on rohkem,
ja üldse — kõike on rohkem,
ole ja ela!

Ja kõik on meil kenasti normis,
nii lõikus kui lehesadu.
Ainult varesed vallifornis
muudkui kraaksuvad,
kraaksuvad kadu.

2

Ei, roosid mind enam ei lohuta,
see kõik on puha peetus.
Tõtt-õelda, mind isegi kohutab
rooside südametis.

Kuum-kirglikult liiga nad õitsevad
ja mööduvad liiga ruttu.
Kõik minu uned
ja kõik minu ihad
suubuvad tõusvasse uttu.

Ja vihma eest
mind enam ei varja
ka see katkine kolisev katus.
Varesed kaksiti katuse harjal
kraaksuvad: paratamatus!

KAEV

Kõik kraanid läkastavad.
Klaasriiuleil seisavad reas
karahvinid destilleeritud veega.

Aga sina pead minema
ja otsima kaevu.

Läbi kõrvenõgeste, läbi angervaksade
viivad vanad vaevased jäljed:
kõlksuvad kaelkoogud, helgivad
ema heledad ämbrid. Kuid kaevu
ei ole enam. Suurelt, liikumatult
lõhnab seal valge sirel: surmaingel
vaatab sulle otsa.

Kõrvetised
sulaspõlve soolasilkudest.
Kõrvetised
verivihasest laagri leivast.
Kogu maailm sai äkki täis marssimist,
marssimist püsside all
ja marssimist püsside vahel.
Su sammud koidueelses kastes
on põgeniku sammud,
koertekartlikult
möödudes kaevudest, kus kettide otsas
rippusid rammusad piimad,
kuulikartlikult
möödudes kiljuvatest kaevudest,
kuhu heideti mõrvatute laipu,
möödudes rüvetatud kaevudest,
kus kääris ja kobrutas
sajandi sopp.

Aga seegi möödus
ja õhinal jahutasid sa oma suudlusi
Emajõe luhal. Iga hommik
veerefas su aknasse kuldse taalri.

KERSTI MERILAAS

Nüüd põlevad su huuled
teistsuguses tules, ja nüüd
pead sa fõestilõõminema ja otsima
kaevu, tõsist
rasket ja sügavat vett.

Loojangu hõõgukollasel taustal
liiguvad lillad karavanid.
Mine! Võib-olla seal kusagil
joodetakse ka sinu kaamelit.

LUMEIDÜLL

Üks asula Eestimaal
ja laupäev
ja lumesadu.
Kõik see elu siin
sirge ja selge
ja otsekui pihu peal.

Lume vaelevus varjab
varjuküljed,
lume valgus on varjudeta.
Ja sesse valgesse
ilmsüütusesse
lõrinal viskuvad värvilised autod,
käristades auke
talve tupsulisse tülili.
Kuid rivistunud kaubamaja ette,
nad rahunevad, seljas hullusärgid.

Praepeki põline ving mõnest praotatud aknast
nii mõnusalt seguneb lume lõhnaga.
Mõnest praotatud aknast
üks bariton mind saadab
majast majani — ikka üks ja seesama laul.
Sees üks ja seesama pilt igal teleekraanil,
ning üks ja seesama pilt iga teleri ees:

KERSTI MERILAAS

naised nõeluvad sukki,
mehed võtavad viina.
Kõik see elu siin
sirge ja selge
ja otsekui pihu peal.

Tuult tõstab, ilm seab tuisule. Ennäe,
tee veerel, kaelani kohevas hanges
istub Mägiste Mart
ja kangutab kolmanda pudeli korki: Hõissal!
Mis minul öelda? Ma olen mineja,
mul ärasõidupilet juba taskus.

Üks asula Eestimaal
ja laupäev
ja lumesadu. Peale lume
ma kaasa siit ei võta midagi.

KOHTUPÄEV

Mis nukker nuuksatus,
mis raske ohe?
On mere kohal pilv
kui hiigla lohe.
Ta poole pahisedes mõõnab voog.
Ta londi langetab,
ta mere tühjaks joob.

Ja merepõhjal lagedal,
veekasvest kaetul,
see kõik saab jälle nähtavaks,
mis mere põhja maetud:
su nuriteod,
su vaiksed mõrvad,
su sikusõrad,
su eeslikõrvad
on seal su ees...

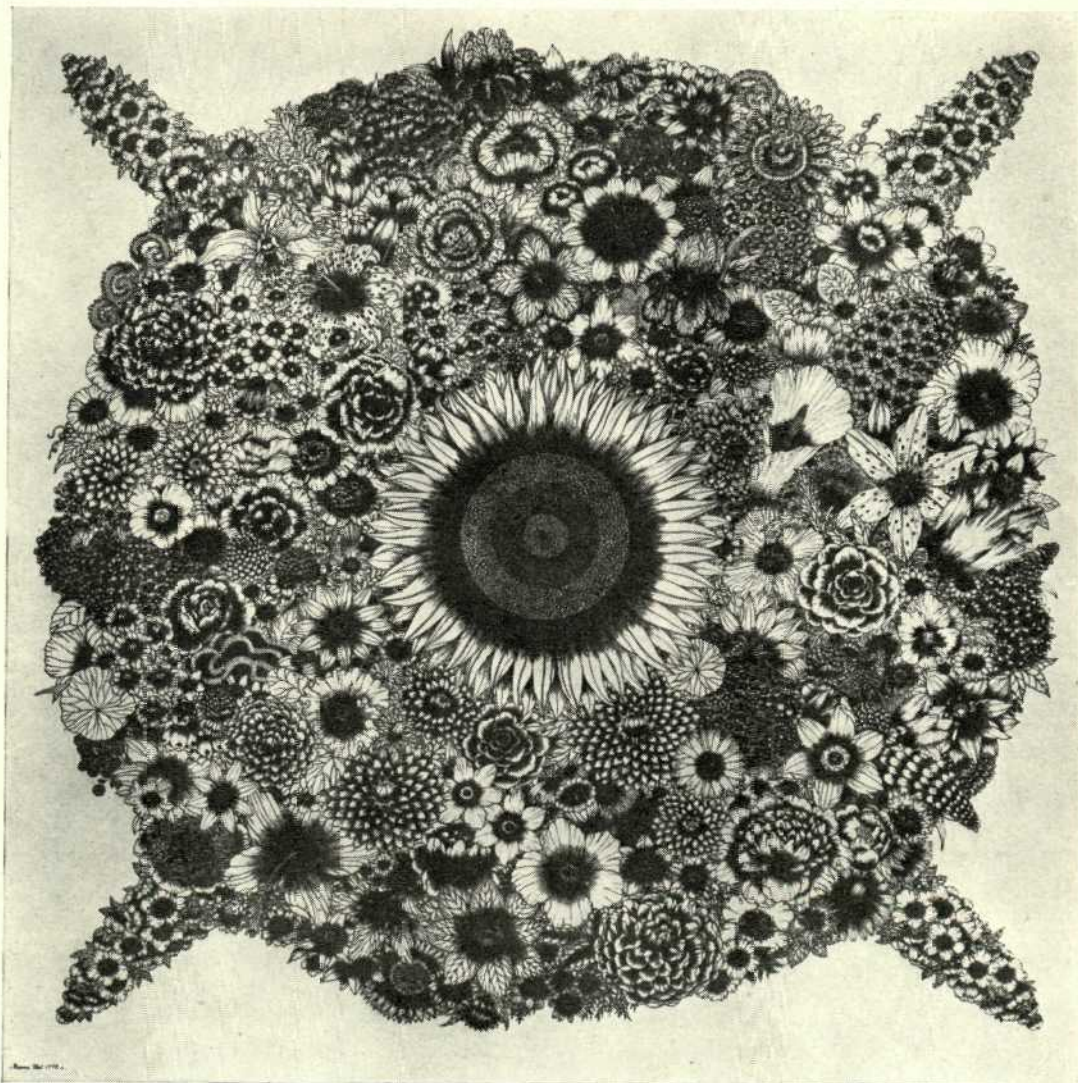
Ja uuesti kõik jälle kirja pandi.
Ei mingit unustust,
ei mingit andeksandit!

*

Oh poed ja moed!
Misasja!
Aukartust tunnen
üksnes veel leivapoodide ees.
Aga kuuskedega
mõistan ma juba kõnelda.

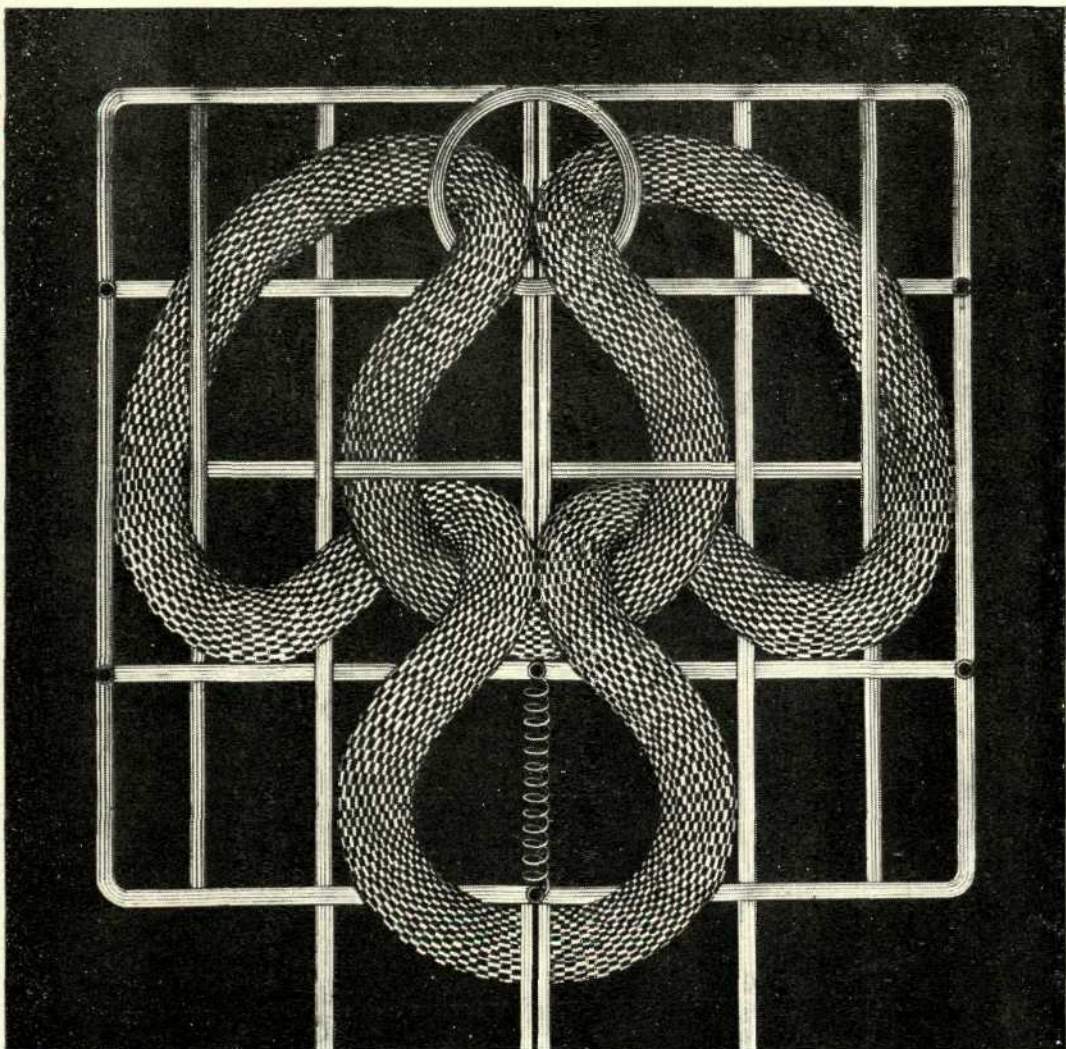
KAKS MISANTROOPI

- A. Vähe sa elust tead.
B. Tõsi, kuid niipalju siiski,
et ma tast midagi enam
teada ei taha.
A. Siis juba
liiga palju sa tead.

MAARA VINT

Lillering (Tušš) 1978

MARJE TASKA

Úhendus II (Tušš) 1978

Alvi Schmuul

SÕNAD JA TEOD

Ta oli Ruudu juures.

Ta läks koju ja leidis kümmekond kanamuna taskust.

Teise öö oli ta Ingli juures ja pähklikott pandi tasku.

Kolmandal ööl magatas teda Riste ja ta sai kirjud kindad.

Nad kõik tahtsid saada Laasu talu perenaiseks.

Aga ta võttis Kadri. Sealt viimsest metsatukast, sealt viimsest mere-sopist, väikesest vabadikukohast tõi ta naise.

Kadri oli pisike inimene ja kui ämm teda nägi, ütles ta: sa oled lapsehoidja koju toonud.

Aga kui päike oli loojas, sidus Kadri padjad puusade peale ja pani parema seeliku selga ja läks niitma.

Ta vihtus seal öö otsa ja teise päeva järjest.

Aga naabri Ingel viskas kruusakive ta arvale ja ta nüris vikati ära.

Ja Riste pidas Ruuduga nõu ja nad saatsid sõna: see naisterahvas on tapnud-valetanud-varastanud-emiseidpõrutanud-valerahateinud-ja-langetõbikäibtalpeal-katsukuidashakkamasaad.

Aga ta ütles: naine peab oskama kõike teha, vanatüdrukul pole muud kui käimarammu tarvis.

Ja ta pani naise noort hobust välja õpetama.

Ta rakendas hobuse vankri ette ja hobune tõusis aisade vahel püsti nagu küünal ja hüppas korsates ja vanker lendas pilbasteks.

Ta pani hobuse teise vankri ette ja hobune tõusis püsti ja vanker katkes ja kolmas jäi pidama.

Ta sõitis soola järele, mis salaja oli randa veetud.

Tee oli kivine ja vanker põrus. Ta oli päris nagu merehaige.

Ja soldat tuli vastu ja küsis: mis sul vankris varjul?

Ta võttis soldati kaela ümbert kinni ja andis suud ja soldat andis järele ja ta torkas täägi sinelikäisest läbi ja soldat jäi ristseliti teele ja Kadri sai koormaga kodu poole.

Ilm oli vaikne ja Kiviniidu mulgus tegid põõsad uhva-uhva, uhva-uhva, kokku-lahku, kokku-lahku, sest neljapäeva öö oli käes ja silma-moondajad tegid oma tööd ja Leete-taguselt põllult kuuludus lapse

ALVI SCHMUUL

nuttu: üks tüdruk oli seal tite ära tapnud ja nutuhääl oli põllu kohale jäänud.

Aga kui nad salakaupa otsima tulid, oli sool keldris ja piirituseankur toas ja Kadri istus selle otsas ja kodus vardaid ja seelikusaba oli vastu põrandat.

Ta läks sepp Vasseli juurde hobust rautama. Selle hobuse nimi oli Hinkuja, sest et ta takka üles lõi ja hinkus.

Ta oli hobuseks nõiutud inimene ja ta viskas külili maha ega lasknud rautada. See oli esimene kord, kus sedasi hobust rautati.

Ja koduteel lõi ta takka üles, nii et rauad all vingusid ja kust vastu silmnägu tuiskas ja naine vankril oli hirmul.

Ta liigutas leivalõimes hapendatud kartuleid ja keetis hapuroka valmis.

Harjuskid tulid uksest sisse ja nad kutsuti sööma.

Nad olid vennad ja neid kutsuti: Nirgid!

Noorem vend küsis leiba, sest rokk ei olnud mokkamööda.

Ta lõi kas viilukese nagu kaselehe.

Ta võttis selle kaselehe vastu ja sai aru, et ta valesti talitas.

Nad andsid roosat seepi ja said näpuotsatäie viletsaid kõhualuseid villu ja korjasid mõne naela kokku.

Nad tulid-läksid ja keetsid tsaiut.

Nad tulid ja ütlesid: Levalõpma külas sõime kolm päeva nahkamädi ja oksendasime.

Aga tema ütles: see ei olnud nahkamädi, see oli hapurokk.

Nad müüsid villad ära ja läksid kõrtsi ja jõid kõik maha ja hakkasid jälle otsast peale ja aasta pärast tuli vanem vend üksinda ja küsis teed Rootsivere külla.

Kuidas sa siis ei oska, sa oled seal ju käinud?

Noorem vend teadis, aga ta läks hobust otsima ja surihaigus tuli peale ja ta uppus vee-auku karjamaal.

Ta võttis Juula naiseks.

Seda imestasid kõik, et kena punase-valge näoga talutüdruk harjus-kile läks.

Ta ema küsis: kuidas sa ta kätte said?

Aga siis tuli välja, et ta oli haige inimene. See kõige hirmsam haigus oli ta kallal ja rohu hais oli ta taga, kui ta mööda läks, ja ta jalad olid pindega kinni seotud.

Ta ei saanud und silma. Ta raske elu tuli talle silme ette. Aga ta ei saanud nutta, sest silmavesi oli ära nutetud.

Kas on midagi, millest hea meel?

Ta ei leidnud mitte midagi ühestki päevast, mis möödas.

Ta läks palvetundi.

Ta nägi, kuidas nad seal käsi laotasid, ja kuulis, kuidas nad läbisegi hüüdsid. Üks mõrin, nagu oleks reht pekstud, oli kogu aeg toas ja nad ootasid, et ka tema käsi laotama ja hüüdma hakkab, aga ta kat-sus, et välja sai. Sest kui seesugune asi paljuks läheb, ei ole inimesel hea.

Oleks teine, parem jumal, aga seesama jumal! Ta ütles seda talle suhu.

Ta õde elas Kiideval ja oli raskesti haige ja hakkas surema.

Ta saatis talle sõna.

Aga temal oli oma elu ja viletsused ja ta ütles: ma peaksin õde vaa-tama minema.

Ta ei võtnud seda teekonda ette.

Nüüd sa näed, et sul Muhumaal sugulasi ei ole.

Ta suri ära ja terve elu ta kahetses:

Ma oleksin ikka pidanud minema sest surm kõnnib su kannul päevad kisutakse su käest ja sa küsid mis see oli mida oled teinud oma ihule-hingele vaata seda kirevat keisritõlla sarnast maailma nagu mulli vee-
aukudes karjamaal!

Ta tütar oli kolmeaastane.

Ta oli lävepakul maas.

Valu kiskus kokku ta väikese kõhu ja veri tuli välja.

Jumal hoidku ema last nii kanget vaeva nägemast!

Oli see kõhutõbi või mis nuhtlus, aga külas suri üle kolmekümne ini-mese.

Riste oli üheksane ja Liina kümnene ja nad olid sõbrad.

Ristel olid valged juuksed ja sinised silmad. Ta nägu oli ilus.

Nad istusid õues ja päike paistis. Ta oli mures ja kartis.

Surm võib tulla juba täna.

Aga surm tuli mõne päeva pärast.

Ja Liina valvas emaga teeristi. Nad hüüdsid teelistele: ärge tulge!

Nad valvasid ka öösel ja kuu paistis ja oli ilus, aga Riste oli surnud ja Liinal ei olnud enam sõpra.

Ta vaatas teiste seast ja otsis, aga ta ei leidnud temasarnast. Tal pol-nud sõpra tervel eluajal.

Ta hoidis õelapsi ja magas rehetoa nurgas põhukotil. Tekilina oli kol-kimata-pesemata takusest riidest ja kibekõva ja torkis läbi särgi.

Päike tõusis.

Ta sai üksteist aastat vanaks. Ta rippus külakaevul, kus vesi oli sügavas ja ämbri sisseajamine kange töö.

Ta venitas parema puusa kõrgemaks teisest.

Ta keetis niitjatele kartuleid ja tassis kaelkooguga mitu versta pala-val-lagedal karjamaal.

Ta jõudis niidumaale ja nad ütlesid: kõueke on tulemas, me peame varju otsima.

Aga väike Liina ütles: kõueke saab mind igal pool kätte.

Ja ta läks oma õelaste ja vanapapa juurde ja hoidis-kasis neid ja väl-gud sähvisid ja müristas kõvasti.

Kolm korda suve sees pääses ta koju.

Isa oli vagusi ja õed-vennad kohkunud nägudega. Ja Joosep oli päris hirmu täis, sest temaga ei oleks võinud kurja sõna tarvitada. Aga Liina oskas olla isa meele pärast. Ta vaatas-nuputas, kuidas töö kõige paremini edeneb, ja isa oli rahul. Aga Roosi kohta ta ütles: eluaegne rist. Sest ta oli vilets nõdrameelne.

Ta läks randa ja lained laksusid vastu kive. Ta vaatas-kuulas ja hakkas hüppama nagu jänes. Ta jooksis neljakäpukil kadakate vahel ja teised lapsed piilusid kivi varjust ja naersid salaja.

Nad olid ohjaajajaks sõnnikuveol ja seitse päeva järjest olid talgud seitsmes peres.

Isa ütles: kulla lapsed, te unustate koduse leivamaigu ära.

Aga nemad tahtsid lusti ja lasksid hobustel sõita, nii et vankrid põru-sid.

Nad ajasid võidu ja tema lepp hobune Jürka ei kannatanud mööda-sõitmist. Ta läks lõhkuma ja kargas vankriga üle värava ja poiss oli põllu peal maas, aga viga ei saanudki.

Lambakari läks ees ja naised-lapsed järel.

Nad läksid Pesimale.

Saja lamba lärin ja laste kisa oli kange.

Neil olid vitsad peos ja nad hoidsid lambaid kiviaia vastu ja naised rebisid nad merre ja nende kaelad venisid pikaks ja sõrad rüüstsid vastu kive ja pask ligunes lahti ja nad läksid valgeks.

Nad ajasid lambad karjamaale allikasoont pidi ja ta jalad külmeta-sid. Aga Tormi Maril olid jämedad jalad ja ta ei pannud seda tähele.

Ta ütles Liinale: mu süda ei anna enne rahu, kui ma teada saan. Sa mine kaardipanija juurde ja küsi, mis tuleb ja saab.

Ta sammud olid lühikesed ja tee pikk, aga ta jõudis õhtuks tagasi.

Olgu mureta, saab mehele! Aga mitte temale!

Ta oli tahetud tüdruk. Poisid rebisid ta öösel asemelt maha ja veda-sid lauda peale ja ümbrik ta seljas kärises lõhki, sest mitme vahel teda tiriti ja iga asi annab järele.

Pruudiaasta tuli kätte ja ta jäi viluhaigeks. Külmad ja palavad väri-nad panid ta ihu vabisema. Ja äkitselt oli tal hea olla. Ta tundis ära surma. Ja siis teda nagu lükati ja eluvaim tuli tagasi.

Ta rügas tööd teha.

Ta külvas-õsus. Ta kündis kivivarede vahel ja rindealune rappus ja noor varsaga mära leemendas.

Aga põld sai küntud ja üks mees läks mööda ja ütles:

Tahan näha seda naist, kes põllu kündnud. Seda tööd on ilus vaadata.

Ja naine ütles: Tahan näha seda meest, kes kivid lingutas ja turjal tassis.

Ja hobune jäi seisma ja norsatas.

Ta ronis vankrilt maha ja tõmbas suuraudadest, aga ta oli paigale naelutatud.

Ta vaatas-kuulas ega näinud kedagi. Aga kivikülvi juures paistsid pea, perse ja jalgade asemed: üks mehemürakas oli seal põõnanud.

Ta läks koju ja peremees ütles:

Võta puhanud hobune ja too mere äärest ära koorem muda.

Ta läks ja tõstis mudapeenrad vankrile ja ta jõud lõppes.

Ta seisis hanguvarre najal tuule käes ja ta ihu värises ja meri vahutas ja lained löid kõrgele ja ta nägu ja riided said märjaks ja ta süda löödi tundmisega: kõik inimesed on head. Su enese süü on see, kui nad halvaks arvad.

Ta läks, mudakoorem järel, ja ohjad olid vankri külge seotud ja puud kasvasid-paindusid pea kohal kokku ja läbi maru tuli imelik hääl. Ja koorma otsast löi hang ta jalge ette maha nagu välk selgest taevast.

Ta kangutas hangu maast lahti. Ta ei tundnud hirmu: ta oli uuesti sündinud.

Ja tuul mängis-rapsis riides ja südames puhus valgus.

Ta poeg saatis sõna: kas jään üleajateenijaks või mitte? Mulle hakatakse nüüd raha maksma.

Kui sulle hakatakse raha maksma, eks jää siis peale.

Ja vanapapa luges piiblit ja kaks võõrast meest istusid ta kõrval. Nad lugesid-laulsid koos ja mehed läksid ahju peale magama.

Ta sidus ukсед paelaga kinni. Eks siis hommikul näe, mis mehed need on.

Ta läks kambri ja nägi kadunukest ketramas.

Kes see kallil laupäevaööl ketrab?

Aga vana Ingel ketras ikka, kui ka kodus käis.

Ja hommikul olid mehed kadunud.

Tuli välja, et poeg Andrus, kes sõjaväes teenis, suri selsamal ööl, kui surmasaadikud majas käisid.

Ta oli ümmardajaks Jürna talus.

Ta sai palgaks vammuse ja kasuka ja jäi teenima aastaks-paariks.

Külapoisid karjutasid teda ja Jaan võttis viinapudeli välja. Aga Ruudu ei võtnud seda vastu ja Madise kosjad lükkas ta tagasi. Sest

neil polnud hobustki kirikusse sõita ja üks nägi ühe silmaga ja teine kuulis üheainsa kõrvaga.

Aga vana Jüri pani valge linase särgi selga ja tõmbas villsärgi peale ja kammis juuksed ära ja istus hobuse selga ja kaks lapilist koera jooksid kannul.

Ta andis Ruudule siidrätiku.

Ta võttis selle vastu ja ta andis kosjakindad ja kaup oli koos.

Ta lõikas paksu leivaviiluka ja läks hobust otsima.

Ta läks mööda karjarada ja pörkas kadakate vahel Jaaniga kokku.

Ta kahmas leivatüki ta käest ja ütles:

Sina võtsid Ruudu, mina võtan leiva.

Neil oli seitse tütart ja seitse poega. Ja titt oli ilma nimeta ja Jüri ütles hommikul:

Täna tulevad joodud.

Ja Ruudu vaidles vastu: saialeivad alles küpsetamata.

Aga ta läks külavahela ja kutsus joodulised kokku.

Ta oli soemüüri peal pikali ja puskaritoo oli laual.

Ta ütles: olgu ta nimi Salomon ja vadereid olgu kaksteist!

Naised panid saiad ahju ja võtsid välja. Need olid kenasti kerkinud.

Ja joodud said peetud. Aga titt karjus päeval ja öösel ja nänn ütles: see on tehtud asi.

Ta võttis ussikesta tüki. Ta suitsetas-lausus. Ja suits ja sõnad kõrvetasid nõiduse majast minema ja kärsaving jäi järele.

Nad istusid õues ja nänn pani tangupudrukausi nende keskele ja võisilm vaatas pudru seest.

Mare võttis oma kadakapuust lusika ja Mihkel võttis oma kasepuust ja Rista, Eed, Andrus, Kadri, Jüri, Juula, Ingel, Johannes ja Salomon võtsid oma koostad. See oli kõige armsam asi ja teise oma keegi ei võtnud. Nad panid käed kokku ja laulsid-lugesid oma salmid ära.

Meie igapäevast leiba anna meile igapäevast leiba anna-anna-anna andeks meie soovid leiba ja peotäis tangu katla panna ja me elame tõesti õnnelikult tänades ja kiites!

Nad hakkasid sööma.

Ja kaks suurt koera jooksid õue peal ja haned patrasid augus ja koerad said kätte Salomoni vati ja laperdasid-kaltsutasid seda ja lapsed naersid ja nende suud olid pudrused ja vanapapa tuli toast välja ja kõik jäid wait. Aga lind sirelipõõsa oksal laulis edasi.

Vanapapa ütles nännile: mine sa täna ööseks lauta magama, ma katsun painajast lahti saada.

Ta läks lauta magama.

Aga tema nägi unes, et pisike kollane koer tuli kambri. Ta võttis

jahipüssi ja laskis ja teda lükati põrandale ja küsiti: kas teed veel pauku? Ja painaja läks hobuse peale. Tema kõige parem hobune oli painajaga kimbus.

Nad õpetasid: seo linahari selja peale kinni.

Ta sidus linaharja hobusele selga.

Ta tuli öösel ja naeris: ihihii! Võib-olla keeran teispidi! Aga ta ei saanud keerata ja painajast saadi lahti.

Ja väike Juula jäi haigeks kenal suveajal.

Ta ei tõusnud asemelt.

Kust sul siis valutab?

Ta oli nõrk ja väsinud, aga valu ei olnud.

Üks vares istus katuseharjal ja kraaksus väga valjusti ja ema läks külast rohtu tooma.

Ta sai kangeid tilku ja ajas lapsele vägisi sisse ja lapsel kadus mõistus ja keha kiskus krampi. Ta ehmatas ja pani hobuse vankri ette ja viis ta arsti juurde.

Nad sõitsid maha üle kuuekümne versta ja päike põletas haiget last ja ta näole tulid villid. Aga arsti asi ei aidanud, sest surm oli teda märganud ja kutsunud.

Ta nuttis kibedasti kuumi pisaraid.

Ta võttis tudreheina loogu ja meretuul kuivatas ta silmad.

Ta palve oli teha oma tööd.

Üks vanaeit käis ringi ja masseeris vanu ja viletsaid ja vanapapa laskis oma konte mudida. Ta andis vaevatasuks kuldkopika.

Tal oli raha takuselõnga kerade sees ja öösel oli vali kõueilm ja vana varas läks vahelikku ja võttis kullakerad ja kadus nelja tuule poole. Ja vanapapa ütles: Jumal temaga!

Talv tuli kätte ja Kõinastu mees sõitis reega Muhu poole.

Ta nägi emist põrsastega tee peal minemas valge uduauru sees.

Kust see emis kesktalve aegu mere peale sai?

Ja emis kadus ära ja hobune kukkus praost sisse.

Ta tuli tuppa ja talle anti iste laua ääres.

Tuba oli kena soe ja kooritud kartulid ja haneliha aurasid laual ja talvepäike paistis aknaruudule.

Ta pani piibu põlema ja veeretas juttu ilmast-maast.

Vanapapa küsis: kuidas see meretee ka on?

Praod on sees. Mul hobune praegu praos ja surnu ree peal.

Mis sa veel ootad, lähme aitame hobuse välja!

Nad aitasid hobuse välja ja tõstsid kirstu reele tagasi.

Nad oskasid õigel ajal surra ja ükski ei jäänud matmata. Aga seda

juhtus küll, et nad surnud enda järel ree peal Muhu surnuaeda vedasid, kui jää hobust ei talunud.

Ta läks esimesele niidupäevale pärast päikesetõusu.

Agaga ütles tere asemel: tule varemini!

Teisel päeval läks ta päevatõusul ja ta ütles: tule varemini!

Kolmandal päeval läks ta enne päeva ja ta ei öelnud midagi.

Ta magas päikese käes ja vili varises põllul. Kärbsed olid näljased ja hammustasid ta jalgu.

Ta tõrvas oma sääred ära ja magas edasi.

Ja Tõnu ütles: rukis variseb ja sina magad!

Ärge siis kõigutage rukist!

Agaga ütles: oh seda väiksemat venda!

See pidi tähendama, et Seiu mõistus pole päris terane.

Ja vennanaine käratses ilmaasjata: ma võtan sõnast kinni, sa oled mu peale kaevanud!

Agaga pahandas ja läks asemele ja jäi mitmeks päevaks ja kui teised tööle läksid, tõusis ta üles ja sõi kõhu täis.

Ta pani leivad luku taha ja ta oli oma asemel mitu päeva söömata. Agaga öösel läks ta õue ja pani enda järel ukse pööra ja ta jäi särgiväel öö kätte ja kõhverdas hommikuni.

Ta läks suurele maale ja kukkus seal koorma otsast maha ja sai viga ja lõpetas oma elupäevad seegis. Kui ta oli surnud, sõid rotid ta nina peast ära. Ja kui teda mulda sängitati, luges kõster sõnu: mida olete teinud väiksematele vendadele, seda olete teinud minule.

Agaga kõstril oli kannatamatu ja kägin naine ja ta tegi kahele tüdrukule ühe ööga lapse valmis. Nad olid kirikumõisas tööl ja seal sai ta nendega toimetada.

Nad sündisid ühel-samal päeval ja Kirguvalla külas oli kaks musta peaga poissi.

Neil oli hais ninas, kus toidukraami hoiti, ja nad hakkasid varga tööd tegema.

Ta kuulis öösel ust kääksumas ja küsis: kes on?

Agaga nad läksid tasa välja ja mitte ei kuulnud nende samme.

Nende elu tehti kibedaks ja nad aeti suurele maale, kus lahkem ruum.

Ta võttis oma naise ja hõbeuuri ja tuli tagasi, sest oli kõrtsiga pankrotti jäänud.

Ta viskas rahakoti lauale ja neli jalga lendasid alt. Ja vanapapa ütles:

Kulla ja paberiga jalgu alt ei löö. Sul peavad seal vaskkopikad olema.

ALVI SCHMUUL

Nad sõid ja supikauss auras ja tilgarada tuli igaühe ette.

Vanapapa ütles: mis sa oma koostaga sedasi tuulad, jahutad supi ära!

Ja Anne-Marie tõi taldrikud, mis meelespealilledega kirjatud, ja sea-dis igaühe ette. Ja hõbelusikad pani ta lauale ja nad imestasid seda ilu ega teadnud, mida peale hakata. Nad lükkasid taldrikud tilgaraja peale ja naersid tilgataldrikuid.

Ja vanapapa võttis hõbelusika ja mekkis suppi ja kõrvetas keele ära ja viskas lusika lauale ja see kukkus kõliseses paepõrandale.

Va plekilitakas nagu kassikeel!

Ta sõi oma puukoostaga edasi ja luristas ja ütles:

Suu tunneb ära oma!

Aga siis tuli välja, et Anne-Mariel on seeliku all püksid.

Ta tütreid hakkasid neid tahtma ja ta keelas sellesarnase tembutamise ära.

Ja Villem võttis kätte ja läks Ameerikasse ja naine-lapsed jäid ootama.

Ta kirjutas: tulge siia!

Nad ütlesid naisele: tal seal teine võetud. Ärge minge! Ta tapab teid maha. Sest ükskord läks üks mees Ameerikasse ja võttis seal teise naise ja kutsus oma naised-lapsed sinna ja tappis salaja maha. Nõnda oli kord juhtunud, sest sellest oli laul tehtud.

Aga vanem poeg mõtles isa peale ja hakkas võõrast keelt õppima ja läks peast segaseks ja Ameerika jäi nägemata.

Ta noor naine puhastas lambajalgu ja tahtis neid katla panna, aga Mihkel ütles: lambajalad tuleb kuivatada ja heinaajaks hoida.

Ta küpsetas leiba ja ta küsis:

Kust sa jahu võtsid?

Ikka neid paremaid!

Ja ta keelas seda ja teist ja naine lasi jalga sellesama sööma pärast.

Ta võttis kolmkümmend aastat vanema naise ja nad ütlesid: mis sa selle vana naisega jandad, vaata ikka mõni noorem!

Ja Mihkel lasi sõnad kõrvust mööda ja Mare lüpsis lehma ja kass-lakkus lüpsiku seest piima ja saba vönksus. Ta andis rõõska koort veel peale. Ta ütles: loomad on armsamad kui inimesed. Ja toitit kassi kõige paremini, sest kass palus head ilma ja ta ei jäänud kurja ilma kätte ja Mihkel jäi rahule. Ja Mare ütles:

Seda meest minu käest keegi kätte ei saa!

Aga ta ei sallinud kassi ja torkis teda ahjuroobiga ja loomal oli kitsas käes ja ta jooksis õue. Ja öösel hiilis ta salaja tuppa tagasi ja hüppas partele ja sittus Mihkli mütsi täis.

Mare jäi vanaks-põduraks ja Mihkel võttis noorema, aga ta käis teda

vaatamas ja murdis saia pooleks ja vana ja noor said oma osa. Ja Mare suri ära ja Mihkel mattis ta maha.

Juula pidas endast lugu.

Ainuke õige inimene on muhulane. Va kalasaarlane või hobuhiidlane või Suuremaa karvakael ei kõlba meheks.

Ja Aabramile ütles ta jah, sest ta oli Muhus ilmale tulnud.

Teda tanutati ja löödi:

Pea tanu peas, pea tanu peas, ära jäta mehe külje alla!

Ta istus pulmalauda ja titt anti sülle ja see hakkas karjuma.

Ta ei saanud oma Aabramiga hakkama ja nad tülitsevad iga päev.

Mees jooksis ümber maja, naine kannul. Ja nad tegid valmis üheainsa tütre Leena.

Aga naabri Madis hakkas Leena juures käima, sest et ta oma naine oli raske kopsuhaige.

Ja ta pani nende tee kinni.

Mul on jäme õigus: sinu kelder ja kaev on minu maa peal!

Nad ei saanud vett toidu valmistamiseks ega vihtlemiseks ja ta ütles:

Üks inimene on teise kurat, muud kuradit pole olemas.

Nad jõid õlut ja Aabrami naine Juula jõi nendega. Ta suterdas-laterdas ja istus meeste süles. Ta vandus. Ta palus. Ta teotas riigikorda. Ja ta mees istus toolil ja imestas, missuguse naise ta oli saanud.

Ta süda jäi seisma ja ta suri ära.

Juula sai seitsmekümne aastaseks ja läks oma pisikese musta hobusega Kõinastusse.

Mehed rüüpasid õlut ja Juulale anti toop kätte.

Nad kused kojanurga vastu ja Juula ärples ja näitas, kuidas peab.

Ta läks mäerinnakule ja lasi üle katuseharja ja mehed vaatasid pealt ja naersid vanaeide tempu.

Ta ütles: ma pean nüüd minema hakkama.

Kaua sa siit üle mere lähed! Nagu loodetuul! Nagu taevaluud!

Aga kevadel rabati ta jalust. Ta oli kaheksateist aastat voodi peal.

See oli ränk aeg.

Ja ühel õhtul, kui päike oli loojas, vaatas Leena aknast välja ja ütles: ma ei saa ilma Madiseta elada.

Ja Madise naine sünnitas poja Osvaldi ja ise suri maha ja Leena võttis lapse kasvatada.

Ta luiskas vikatit ja sõrm läks vastu tera ja veri ehmatas naist ja ta sõnad läksid segi:

Ai otsast, ai otsast! Kes lüpsab lapse, kes katab lehma!

Ta jooksis, titt süles, ja nad kukkusid maha ja poiss jäi küürakaks.

Ta parem jalg oli lühem vasakust ja ta käis kahe karguga oma lühikese elu.

Ja Madis tüdines viletsusest ja läks Saaremaale elama. Ja Osvald jäi kasuema juurde.

Ta talitas loomi ja kukkus laudilt alla ja suri ära ja lehm lakkus ta nägu.

Ja poiss suri kurvastusest ja murest. Sest surm oli valest otsast peale hakanud ja kõige nõdrema voodi peale jätnud.

Aga vana Juula ütles: kus laguneb vanker, sinna jääb ründ maha.

Tema Aabram oli taevas ja ta tahtis tema juurde minna, aga mees ütles: me pole enam Muhumaal!

Ja Juula ei saanud taeva. Tema hing ja põrm jäid Kapi liivule.

Külas oli viisteist Inglit. Aga Andruse Inglil oli kõige rohkem lapsi.

Ta sünnitas liivaaugus ja tahtis mõnestki lahti saada. Aga kõik lapsed jäid elama ja ta andis kolm poissi kasulasteks.

Laasu vanaeit võttis Aleksandri.

Vanamees ütles poisile: vaata misuke su müts on!

Sass rabas mütsi peast ja pani paku peale ja raius kirvega peeneks. See müts ei meeldi ka minule!

Ta sai seitseteist aastat vanaks ja õppis pillimängu ära.

Nad tantsisid ja Sass mängis pilli ja vaatas tüdrukuid.

Ta jättis poole loo pealt katki ja ütles:

Kui ma Lauri Riinaga magada ei saa, ei mängi ma enam ühtki lugu!

Ja Riina võttis ta vastu ja Sass mängis pilli edasi.

Ta läks merele kala püüdma ja kaks joodikut olid temaga. Need hirmsad musta näoga vanad mehed hakkasid viina peale ajama ja poisil ei olnud anda ja nad viskasid ta üle parda.

Ta uppus ära ja kõigil oli tast kahju.

Aga ta vendadest said vägevad mehed.

Nad olid paadimeistrid.

Nad tulid üle mere Hiiumaalt ja Karla võttis särgi seljast ja noppis-viskas täid merre.

Mine sina Sõmeri,

mine sina Kumari,

mine sina Liiva laidu,

mine sina Muhusse!

Aga Mihkel ütles: jäta järele! Neil särgi sees kena soe olemine.

Ja kui ta paati meisterdas, käisid ta käed nobedasti. Aga Karla ei tahtnud temaga ühes-samas peres tööd teha. Ta kartis, et neid panakse kokku magama ja Mihkli täid ronivad ta kallale.

Ta tegi paati Peetri peremehele.

Seal oli kaks meheleminekueas tüdrukut. Nad olid väga suurepäraseid ja Karla lootis koduväi kohta.

Aga peretütred ütlesid: ootame-vaatame.

Nad ootasid-vaatasid ja jäid vanaks ja surid maha.

Ja üks paar rahvast ehitas Peetri aeda uue maja ja nad võtsid nimeks Jaagu, sest vanatüdrukud olid talu nime ära rikkunud.

Ja Jaagu tütreid pidasid end teistest paremaks ja pereit ütles: meie lapsed ja küla vanatüdrukud!

Aga nad jäid vanaks ja istusid Peetri aia ääres ja naabri Liisi jooksis üle õue ja üks suur poiss ajas teda taga. Ta ronis kiviaia otsa ja seal sai poiss ta kätte ja tõstis kõrgele ja pani maha ja lasi lahti ja kuri kukk tuli, tiivad laiaili, ja väike tüdruk jooksis, kukk kannul, ja poiss vaatas ja naeris.

Velly Verev

PORTREESID VALMIB ALATI KAKS

Iga söetõmme
on avanemine,
üks käidamatule maale.
Iga valgusevälu, vari ja joon
toob sind mulle lähemale,
teeb äratuntavaks, omaks.
Mõelgu su söesõrmine käsi
mind kujutades
pealegi vastupidist.

Olla seotud
ateljeeseinte lummuse lõõga,
olla valge paberi vang
sõejoonte köidikuis,
sõnupidi ja vaikustpidi olla
silmitsi sinuga,
siis pilkude pingevälja
sähvatav lühis —
ja vabaks sain!
Kõik teiseses, kõik
looja ja loodava vahel —

nüüd on minu kord mõõta
su laubalt viskuvat
tahte ja võimise sillakaart,
olla su jõuvarude giid
ja kohtumõist kaotustele.
Nüüd kütkestan mina
oma silmadesõe iga tõmbega
varju ja valgust
selle portreel, kes
mind peab modelliks.
Teisel pool molbertisaare polaarsust,
teisel pool sinu maailmaloomist
loon oma.

VELLY VEREV

2045

Kunsti pingeäljad
ei taandu ent ühele poole
ja nii valmib portreesid
alati kaks —
looja ja loodava oma.
Mõlemat võivad piltidel näha
tuhanded silmapaarid kui
kaksikpähklituuma, mis valminud koos,
kui medalipooli, mis surutud ühte,
nagu ööpäeva, mis teiseneb.

Portreedel võib näha alati kaht.
Näha neist üht vaid
fahendaks mõõna
vaataja maailmameres.

*

Õõ joonistas meid
teinefeise verre.
Üks pilt jääb mulle.
Kinkimata kingiks.
Joont sõnast enam usun.
Joonte õrnust, joonte lubadusi
su muutlik meelelaad
mult tagasi ei tingi.

Ent varjusid
ei vähenda ka miski;
su pilt, mis minus,
puudutuste joonis,
see põskede ja huulte
sume seepia
öövalges on mu päralt.
Päev ta viib.

See muutlik meelelaad;
ao hirm, ao risk sind kaotada
lööb iga koidu
kõhklevasse verre.
Kuid vetekevadena
suubud salasoohtelt
mu pulsilööki
nagu kodumerre.

VELLY VEREV

*

Ma ei mahu sinu päevadesse.
Õõdesse ma mahun veelgi vähem.
Päikesetu maailm külm ja kitsas.
Hoopis teise olelusse lähen.

Astun asjade ja esemete ellu,
kes sind süütult ümbritseda võivad.
Veri segab siingi. Rikutus seab piirid;
mineviku endismaailm löi nad.

Ükskord, kui mul raamat oli ihuks
selles makroilmas kiretus ja sootus,
võpafusin tükslema su pihus,
antielu sfääre ületades sootuks,

miks mind hüüdsid siis? Mind pagendati.
Teerada olin kaua, oiates su astest.
Sa pidasid mind lumekrudinaks.
See võimaldas meid ligineda vastself.

Su sall siis olin, õnnelik ja pehme.
Eks embustes ma puistanud su kõrvu
lembekootud sõnu nagu võilill ehmeid?
Hääl oli tuttav, kuid sa vaikisid.

Veel võõrandun ma auto tuuleklaasiks,
et sind maanteepikalt saaksin saata.
Et me lahusolu asjastatud maastik
koduneks, kui minu kaudu vaatad.

Ent mu muundumiste pöördehetkeks
saab, kui taipan asuda su töösse.
Alles siis su päevadesse mahun.
Alles siis saan kuuluda su öösse.

*

Lahusolek on
jäämägi millest minu
osa on vee all
Sinu oma veepealne
silмага mõõdetav rünk

*

Tähtjatu vang
puurilind ei laula ju
rõõmust Ta laul peab
mõistu ja vihjamisi
puudutama üht südant

*

Mulle vist kergem
oleks loobuda lootmast
Sinult ma õpin
loobumist nii paljust et
lootus neist tühiseim näib

*

Avameelsusel
on võilille kurb saatus
Kuidas ta levib
Kuidas kõik teda endast
tõrjuvad Umbrohi ju

Saulius Šaltenis

IGAVESTI HALJENDAV VAHER

Oleksin tahtnud sündida Korsikal, sest siis kannaksin ma pikki, vööni langevaid juukseid. Aga, jah, meil ei ole peeglitki... Kuid kinos on kõik nii ilus, porilombidki näivad teistsugused kui tõeliselt... Praegu ei saa küll kurta, talvel, kui isa oma palitu maha jõi, oli palju viletsam. Aga ega mu isa kunagi meelt heida, ta on ülepea hästi tore. Pole midagi, mu tüdruk, ütles ta, varsti ei lähe enam pintsakutki vaja, Leedumaale tulevad jälle subtroopika ilmad. Mu isa oskab prantsuse keelt, mu isa läheb alati välja, lips kaelas ja kaabu peas. Mu isa ei joo kuskil nurga taga nagu teised, või kui joo, siis laotab enne põlvedele taskuräti ja lõikab tomati alati kenasti viiludeks... Ja teeb teistele märkusi, öeldes, et kas leedu keel siis tõesti nii vaeseks on jäänud, et ainult söimusõnadega räägite? Mu isa ei joo üldse nii nagu teised. Ta ei joo mitte sellepärast, et viin talle väga maitseb, ei, ta joo, et hinge kogunenud mäda välja lasta... Ja minu isal on hing. Ega me mõned kehvikud ole, vaid peremehed, ütleb mu isa, siin on meie maja, meie puukuur, meie kapsaaed, meie kemmerg ja kuivama hakanud vahergi on meie oma. Aga Üüriline ei kannata meie vahtrapuud. Algul maksis ta meile üüri, kuid pärast jättis järele. Võttis endale meie memme, siis suure toa ja isegi koridori, aiamaa ja puukuuri. Vahtra tahtis ta maha raiuda, et kartuleid ei varjaks... Ka minu võttis ta endale, kuid ma põgenesin talvel koos oma savist hoiukarbiga isa poolele tagasi. Ei saa ju ainult lähenevale subtroopikale lootma jääda... Minu isa ei tööta enam ajalehe juures, ta on nüüd öövalvur.

Me ei karda Üürilist põrmugi. Vastupidi, naerame avalikult talle otse näkku. Ha-haa, naeris mu isa, siin olen mina peremees, ja mis see mul ära ei ole ajutiselt kolm tuba ja köök välja üürida, üürin kas või terve maja, ja kemmergu koos lukuga, või isegi oma naise, kui te nii kangesti soovite, kuid vahtrat, meie vahtrat ei anna ma küll kellelegi, mitte kunagi!... Siis kahmas ta Üürilise käest kirve ja viskas üle katuse. Nüüd tuli Üüriline isale kallale ja surus ta vahtra alla põlvili.

Meie Üüriline kannab ööd ja päevad rinnas rombikujulist kõrgkooli lõpumärki, kuid minu isa sülitab selle peale ja naerab veel: ha-haa — mats ta on ja matsiks jääb!

Võiks öelda, et praegu elame päris toredalt. Raske talv on seljataha jäänud. Talvel müüs isa enda teadusele — pärast ta surma õpivad üli-

SAULIUS ŠALTENIS

õpilased tema pealt inimese keha ehitust. Mu ainus, ütles mulle isa, kuni meile on jäänud hinged, pole asi üldsegi hull... Kas ma siis ei ela?... Ma olen nagu see vaher — kuni maha pole raiutud, haljendan minagi.

... Meil on raha. Ostame uue koolivormi ja talvepalitu, juba panime üles uued kardinad ja nüüd ei tõsta ükski komisjon mind Üürilise poolele. Ma valvan küll vahtrapuud, kuid mis sa teed, kui ta lausa kesksuvel kolletama ja kuivama hakkas. Vahtrast aiani on tõmmatud nõör, seal kuivavad Üürilise ja mu ema lapse mähkmed. Maitsen vahtra alt võetud mulda, kuid isale ei lausu ma sõnagi. Siis, kui meid kodus ei ole, valab Üüriline meie vahtra juurtele väävelhapet... Ära kuiva vahtrake, kui saad, ära kuiva!

Täna lähen ma värvilist ameerika filmi vaatama. Inimesel peab ju mingi nõrkus olema... nagu minu isalgi... Kino on mulle lausa nõrkuseks, aga mõnus on mõelda, et ka mul on oma nõrkused. Kino peale läheb hulk raha, takkaotsa näen veel igasuguseid unenägusid. Kõige rohkem tahan unes näha Korsikat ja pikki kuldseid juukseid... Sõda ma unes näha ei taha, seal pole kellelgi juustest kahju... Täna lähen värvilist filmi vaatama, kuid isale rublat ei andnud, sest palgapäev on alles nädala pärast. Ja isa ootab mind jälle kino ees, ma keelasin tal tema tuttavatega kokku saada, sest nood on alati ilma lipsuta.

Kui kinost välja tulin, olin ikka veel nõretamiseni armunud heasse ja ilusasse šerifisse.

«Korsikast?» küsis isa.

«Ei,» vastasin, «aga šerif oleks ka sulle meeldinud...»

«Aa,» ütles isa, «mis ta nimi oli?»

Nimi ei tulnud mulle kuidagi meelde, ei ees-, ei perekonnanimi, või ei olnudki tal nime, kuid igaks juhuks mõtlesin välja: «Jefferson oli ta nimi...»

Isa silmitses vitriini, kus seisid reas talle kättesaamatud konjaki-pudelid.

«Kas mitte tema ei leiutanud vedurit?»

«Ei,» ütlesin, «keegi teine... Polzunov...»

Nägin, kuidas isa naaldus vastu vitriini ja ta laubale ilmusid tillukesed higipiisad.

«Isa,» ütlesin, «tahad rublat?»

«Ei, ei,» tõmbas ta mind küünarnukist, «peame veel vastu, kannatame veel!»

Läksime aeglaselt kodu poole, kuid mitte otse, vaid Maria Melnikaite tänava kaudu. Ja kaugelt nägime järsku, kui paljas on meie vaher, kolletav nagu öö jooksul halliks läinud inimene.

«Tegid otsa peale,» lausus isa ja nuuskas mitu korda ninarätikusse.

SAULIUS SALTENIS

«Leelist valasid . . .»

«Ei, väävelhapet . . .» ütlesin mina.

«Mis vahet seal enam . . . kas leelise või happega . . .»

Me ei läinud enne õhtut koju. Isa viskas end surnuaia taga jõeäärsele niidule, kattis näo kaabuga, mina hulkusin mööda jõekallast, kuni läksin koju õhtusööki tegema. Isa tuli alles pimedas, oli purjus, ronis vahtra otsa ja tõmbas enda järel nööriaga üles plekkpärjad, mida olin näinud vedelemas surnuaia müüri taga.

«Ahaa, me haljendame jälle! . . .»

Öösel tõusis tuul, meie vaher ärkas ellu, kuupaistel särasid traatidega kuuseokste külge seotud fantastilised palmi- ja tammelehed ning mulle tundmatute puude lehed, mõned alles rohelised, mõned juba roostetanud. Hakkasid kohisema, kolisema ja plärisema need pärjad, tagudes plekki vastu plekki. Teispool seina ja tara, teiste poolel, kuulsime hääli, ukse kolksatust, ema nuuksumist, ja justkui teibaga tagumist vastu seina: «Vana neetud joodik!»

Seisime akna juures, mina pikas öösärgis, isa — pintsak õlgadel, ja vaatasime mõlemad meie vahtrat, ise imelisest õnnest särades.

«Jah, olen küll vana joodik!» karjus isa, «ei vaidle vastu, kõik olen maha joonud, isegi oma luud-kondid . . . Aga Üüriline ma veel ei ole! Midagi on siiski alles jäänud . . . Hing on veel olemas . . . mis sest, et narmendav ja palavikus . . . Üürilised! Jumal küll, missugused täid roomavad mu hinge altarile!»

Siis hakkas isa nutma ja rusikaga rinda hõõruma. Heitsime vooditesse, aga meie vaher kohises öös kriuksudes ja kolisedes. Kui silmad kõvasti-kõvasti kinni pigistan ja kui väga-väga tahan, lööb särama lõunamaa päike ja mulle kasvavad pikad kuldsed juuksed . . . Siis, kui ma passi saan, on kõik teisiti. Siis võtan isa endaga lõunasse, Krimmi või Kaukaasiasse . . . Nopime seal viinamarju, päevitame end pruuniks, teenime hunniku raha, saame tagasi isa palitu, kirjutusmasina, entsüklopeediad ja meditsiinile müüdnud keha. Siis ilmub ka mu hea ja ainus šerif, keda pärast seda filmi hullumoodi armastama hakkasin. Siis toob ta meid lahtisel võidusõiduautol läbi Kaukaasia mäekurude ja preeriate tagasi põhja. Ja ma jään magama ta öla najal . . . Aga siis lendab kõdunenud plankaed laiali ning ma ärkan meie vahtra varjus. Mu päevitunud isa joob kookospähklipiima, me vahva šerif hüppab autost, suitsev sigar hambus. Visanud õhku kaks püstolit, laseb ta neil nahktaskutesse tagasi kukkuda. Siis ristab ta käed rinnale, vaatab silmi pilutades oma ebatavalise kaabu alt vastikult higistavat ja värisevat mehikest, sülitab tolle jalge ette ning mühatab läbi hammaste: «Üü-üüriline . . .»

Leedu keelest ILMAR VANANURM

SAULIUS SALTENIS

Peeter Tulviste

MÕTLEMISE AJALOOLISE ARENGU TEOORIADEST

Teooriad, millest käesolevas artiklis juttu tuleb, on püüdnud anda vastuseid järgmistele küsimustele: kas erisugustes kultuurides elavad inimesed, näiteks Austraalia pärismaalased ja eurooplased, indiaanlased ja soomeugrilased, mõtlevad ühtemoodi või erinevalt? kas eri ajastutel elanud inimeste mõtlemine on olnud ühesugune või mitte? kui eri kultuuride ja ajastute inimeste mõtlemises on erinevusi, siis millest on need tingitud ja milles seisnevad? kas mõtlemine muutub, kui muutub ühiskond, kultuur? Asjad, millest eri kultuuride inimesed mõtlevad, on mõistagi erinevad, aga psühholoogiat ei huvita mitte niipalju mõtlemise sisu kui mõtlemisprotsess ise. Kas mõtlemisprotsess on ajaloos muutuv suurus? Miks see peaks muutuma ja mis selles peaks muutuma?

Need probleemid on iseenesest küllalt huvitavad, nagu muugi, mis puudutab eri kooslustesse kuuluvate inimeste erinevusi, aga psühholoogiale ja teistele humanitaarteadustele pakuvad need huvi eelkõige mitme olulise üldisema probleemi lahendamise seisukohast. Nimetan üksnes ühte. Tervet inimpsühholoogiat läbib nn. sotsiaalse ja bioloogilise vahekorra probleem. Mõtlemise kohta võib selle sõnastada näiteks nii: kas mõtlemine ja selle eri tüübid, nende seadused ja nende areng lapsel on pärilikult või kultuuriliselt determineeritud? Teiste sõnadega, mida oma mõtlemises peame tuletama inimese eellaste tegevusest ja oludest, milles nad elasid, ja mida inimajaloost, sealhulgas kultuuriloost? Kui mõnda mõtlemistüüpi antakse edasi pärilikult, siis peaks see olema universaalne, oludest suhteliselt sõltumatu, ilmsemate kultuurierinevusteta. Kui niisuguseid erinevusi leitakse, siis räägib see kultuurilise determineerituse kasuks. See on üks küsimustest, millele vastamiseks on viimase viieteistkümne aasta jooksul kogutud katseandmeid inimeste mõtlemise kohta erisugustes kultuurides. Võiks arvata, et saamegi vastuse kätte lihtsalt empiirilise uurimise teel, aga paraku sunnib just kiiresti kogunev empiiriline materjal, mis räägib nii erinevuste kui ka universaalide olemasolust, tegelema teoreetiliste probleemidega. Võib käia ühest kultuurist teise ja teha katseid mõtlemispsühholoogias tavaliselt kasutatavate meetodikatega — nii ongi neid uurimusi enamasti tehtud —, aga pärast ei osata saadud andmetega suurt midagi peale hakata. Kultuurid erinevad üksteisest paljude raskesti eristatavate faktorite poolest ja tähtis on leida need, mis peaksid mõjutama või võiksid mõjutada mõtlemist. On vaja hüpoteese, mida katseandmed kas kinnitaksid või ümber lükaksid. Hüpoteeside tegemiseks on aga vaja teoreetilisi käsitusi. Sellest huvi uuenemine klassikaliste teooriate vastu.

PEETER TULVISTE

Suurem osa nüüdisaegsetest empiirilistest uurimustest on tehtud nii, et eurooplaste või ameeriklaste katseandmeid võrreldakse traditsionaalsetesse kultuuridesse kuuluvate inimeste tulemustega samades mõtlemispsühholoogilistes katsetes. Tihtipeale võrreldakse ühe kultuuri piires traditsionaalsete ja sotsiaalses arengus osalevate katseisikute tulemusi, nii saab vahetult uurida mõtlemise muutumist kultuuri muutumise käigus. Traditsionaalseteks nimetatakse üldjoontes kõiki neid kultuure, kus ei ole tööstust, kooliharidust, kirjaoskust, vastandades neid «tänapäeva» kultuuridele. Varem öeldi «primitiivsed rahvad», aga seda hinnangulist nimetust nüüd välditakse. Saksa keeles kasutati varem sõna *Naturvölker*, aga praegu on kombeks kultuuri tervikuna loodusele vastandada, sellepärast ei öelda enam ka nii. Nimetusi on olnud mitmesuguseid, kahekümnendail aastail ilmus vene keeles koguni raamat «Культура бескультурных народов». Seni kuni paremini põhjendatud tüpoloogiat ei ole, jääme üldlevinud vastanduse «traditsionaalsed kultuurid/tänapäeva kultuurid» juurde, mida igal vähegi konkreetset juhul on vaja täpsustada. Üldiselt võrreldakse nii klassikalistes kui ka tänapäevastes uurimustes nende kahe kultuuritüübi kohta kogutud andmeid, sest nõnda on lootust leida inimeste mõtlemises võimalikult suuri kontraste.

Esimene autor, kes hakkas sihikindlalt koguma andmeid primitiivrahvaste (nagu neid tollal nimetati) mõtlemisest, oli läinud sajandi teisel poolel populaarne inglise filosoof ja sotsioloog

HERBERT SPENCER (1820—1903), kellele kuulub mõtlemise evolutsiooni kontseptsioon. Terve Spenceri looming on üles ehitatud arenguideole, evolutsiooniideole, mida ta rakendas järjekindlalt kogu eluta ja elusa looduse ning ka ühiskonna ja kultuuri selgitamisel, moraal ja inim mõtlemine kaasa arvatud. Spencer tõi arenguideole psühholoogiasse sisse juba enne seda, kui Darwin oma teooria sõnastas, ning lõi tekke-eeldused arengupsühholoogia kolmele harule — loomapsühholoogiale, lapsepsühholoogiale ja ajaloolisele psühholoogiale.

Spencer arvas, et kuna kõik on maailmas pidevas arenemises ja muutumises, siis peab arenema ka mõtlemine, et inimene saaks muutuva maailmaga kohaneda. Inimmõtlemise arenemise teesi tõestuseks kogus ta misjonäride, maadeavastajate, koloniaalametnike mälestustest ja reisikirjadest andmeid primitiivrahvaste mõtlemisest ning katsumis nende põhjal kirjeldada, rekonstrueerida mõtlemise ajaloolist arengukäiku. Mõtlemise arengu põhjuseks pidas Spencer ühiskonna liikmete kogemuse kasvu. Kui mõne ühiskonna kogemus on ruumis ja ajas piiratud, s. t. kui selle liikmed liiguvad suhteliselt piiratud maa-alal ega tea kirjalike allikate puudumise tõttu oma ajaloost kuigi palju ning kui selle ühiskonna poolt loodud kunstlik ehk superorgaaniline keskkond ei ole eriti rikkalik, siis piisab neile suhteliselt vähesel mahuga mõistetest, et oma kogemust sõnastada ja selle üle mõelda. Kui mõni kultuur tunneb näiteks suhteliselt vähesel puulike, siis on igal neist oma nimi, aga üldmõistet «puu» ei ole, rääkimata kõrgema taseme üldmõistet «taim». Kogemuse kasvades — kui vahetatakse asupaika või tehakse pikemaid reise, kui tekib kiri, kui superorgaaniline keskkond rikastub — ilmub vajadus suurema mahuga mõistete

järele, maailma üldisema liigituse järele. Niisiis on mõtlemise areng Spenceri meelest seotud ühiskonna arenguga, kusjuures vahendajaks on ühiskonnaliikmete kogemus. Superorganilise keskkonna keerustumine — kirja teke, liiklusvahendite areng — viivad kogemuse kasvamisele. Kasvanud kogemuse korrastamiseks ning käepäraseks kasutamiseks tekivad ajapikku aina suurema mahuga mõisted.

Mis muutub mõtlemises endas selle evolutsiooni käigus? Mõistete maht. Mida arenenum on kultuur, mida suurem on kogemus, seda suurema mahuga mõisteid kasutavad tolle kultuuri liikmed. Näiteks selleks, et mingis kultuuris tekiks põhjuslikkuse mõiste, on vaja, et tolle kultuuri liikmed oleksid reaalsuses jälginud «küllalt» suurt hulka põhjuslikke seoseid. Niisiis on mõtlemise evolutsioonis muutuvaks suuruseks mõtlemise ühikud — mõisted. Mõtlemise operatsioonilist külge pidas Spencer muutumatuks — ta oli assotsiatsioonist ja arvas, et assotsiatsiooniseadused on universaalsed mõtlemisseadused, millele ühtviisi allub nii loomade kui ka inimeste mõtlemine. Kui primitiivil oleksid samasugused mõisted ja teadmised nagu tsiviliseeritud inimesel, siis opereeriks ta nendega otsekohe õigesti, sest mõtlemisseadused on universaalsed. Ka mõistete kujunemine käib assotsiatsiooniseaduste järgi, nii et seegi protsess on universaalne. Kultuurierinevused puudutavad ainult mõistete mahtu, mitte nende kujunemise ja nendega opereerimise seadusi. Erinevus primitiivi ja tsiviliseeritud inimese vahel on puhtkvantitatiivne, kusjuures mõistete maht kasvab ühiskonna evolutsioonis pikkamisi, väikeste muutuste haaval.

Teadmisi ja mõisteid saab inimene omandada ainult oma isiklikku meelelist kogemust üldistades, muud võimalust Spencer ei näinud. Ent Spencer arvas, et teatud mahuga mõistete moodustamiseks on vaja ka teatud pärilikke eeldusi. Inimeste adaptatsioon ühiskonna arengu käigus rikastuva keskkonnaga toimub sel teel, et kasvav kogemus sünnitab suurema mahuga mõisteid, keerulisemaid ideid ning kõrgemaid vaimseid võimeid. Nendega kaasnevad Spenceri arvates «väikesed muutused närvistruktuurides», mis antakse järgmisele põlvkonnale pärilikult edasi. Niiviisi on järgmisel põlvkonnal paremad pärilikud eeldused keerustuva keskkonnaga kohanemiseks. Sel kombel rakendades Lamarcki ideid inimõtlemise arengu selgitamisel, on Spencer andnud põhjust end tagantjärele rassistiks nimetada. Spenceri vaadetest järeldub tõepoolest, et kui inimene on pärit vähese kogemustehulgaga kultuurist, siis tal puuduvad pärilikud eeldused keerulisema kultuurikogemuse omandamiseks. See seisukoht on nüüdseks ammu teoreetiliselt ümber lükatud; kogemuslikult räägib sellele vastu traditsioonilistest kultuuridest pärit ning «tänapäeva» kultuuridesse sattunud laste ja täiskasvanute haridus- ja elukäik. Spenceri vaateid arvestades ei maksa unustada, et läinud sajandi teine pool oli loodusteaduste kiire arengu ajastu, mil peaaegu kõik uurijad nägid teaduse paatost muu hulgas inimese looduslikkuse ja loomalikkuse rõhutamises, looma ja inimese vahel püsinud müüri lammutamises, inimese eripära eitamises. Inimene sai süstemaatilise teadusliku uurimise objektiks, ja et teadus oli tollal eeskätt loodusteadus, siis rakendati elusa looduse seaduspärasusi ja loodusteaduslikke meetodeid vaimustusega ka inimpsüühika selgitamisel.

PEETER TULVISTE

Mis puutub Spenceri väitesse, et mõtlemise evolutsioon seisneb mõistete mahu suurenemises, siis on see hiljem kahtluse alla sattunud koguni kahest aspektist. Esiteks tõestas juba Lévy-Bruhl, nagu allpool näeme, et primitiivse ja tsiviliseeritud mõtlemise erinevusi ei saa selgitada üksnes mõistete mahu kaudu. Erinevused puudutavad ka mõtlemise operatsioonaalset külge, mõistete kujunemise ja kasutamise seaduspärasusi. Nii tehti käesoleva sajandi algul edukas katse kummutada kaks ja pool tuhat aastat püsinud ettekujutust mõtlemisseaduste universaalsusest. Teisest küljest teame nüüd seda, et mõistete maht ei muutu ajaloos hoopiski mitte aina suuremaks — vastupidine tendents on samuti olemas. Traditsioonaaletes kultuurides on suure mahuga mõisteid ja ajaloolises arengus tekib peale suure mahuga mõistete ka väikesemahulisi, nii et Spenceri seisukoht ei pea paika. Tagantjärele tark olles on ka kerge näha, et Spenceril ei õnnestunud veenvalt põhjendada mõtlemise evolutsiooni vajalikkust keskkonna keerustumise kaudu. Pole kindlat kriteeriumi, mille alusel võiks väita, et superorgaaniline keskkond on looduskeskkonnast keerulisem. Ilmselt ei ole asi mitte selles, et superorgaaniline ehk kultuurikeskkond võib looduskeskkonnast keerulisem olla, vaid selles, et inimese suhe mõlema keskkonnaga on erinev — superorgaanikat loob inimene ise ja on tõenäoline, et tema psüühika areneb just selle loomise käigus, mitte keskkonnaga kohanemisel nagu loomadel. Teiste sõnadega, tunnetus sõltub ehk enam sellest, mida inimene keskkonnas teeb, kui sellest, missugune see keskkond iseenesest on. Nii ajaloolised kui ka praegused andmed kultuuri muutumisega kaasnevatest muutustest mõtlemises kõnelevad sellest, et need ei ole aeglase evolutsiooni vili, nagu arvas Spencer, vaid toimuvad üsna kiiresti — näiteks üleminek mütoloogiliselt mõtlemiselt filosoofilisele mõtlemisele Vana-Kreekas või tänapäeval Aafrikas.

Praegu ei jagata enam Spenceri seisukohti mõtlemise ajaloolise arengu põhjuste, sisu, seaduspärasuste ja mehhanismi kohta. Püsima on tema kontseptsioonist jäänud kaks asja ja neidki ei tunnista mitte kõik autorid: esiteks, ajalooline lähenemine inim mõtlemisele, ja teiseks, meetod. Selleks et uurida meie praeguse mõtlemise kujunemist ajaloos, peab uurima mitmesuguseid nüüdiskultuure ja võrdlema neid meie kultuuri varasemate arenguastmetega.

Spenceri kujutluse inimesest, kes oma pärilikele eeldustele toetudes üksipäini liigendab maailma oma meelelise kogemuse üldistamise teel, lammutas prantsuse sotsioloogiline koolkond. See koolkond, kelle juhiks oli Émile Durkheim, nägi inimeses kultuurikandjat, kes saab oma mõtlemiskategooriad õppimise teel eelnevate põlvkondadelt. Mõisted ja mõistesüsteemid, mida me oma mõtlemises kasutame, ei sõltu mitte niipalju meie isiklikust kogemusest ja vaimsetest võimetest kuipalju kultuurist, mille omandame. Nii ei pea iga inimene selleks, et tal tekiks põhjuslikkuse mõiste, jälgima looduses ja ühiskonnas valitsevaid põhjuslikke seoseid ning oma kogemusest üldistust tegema, vaid ta saab selle mõiste teistelt, kui see on vastavas kultuuris olemas (me ei saa seda küll mitte valmiskujul, vaid peame seda õppima). Mõtlemise ajaloolise arengu probleemidega tegeles prantsuse sotsioloogilises koolkonnas eeskätt

LUCIEN LÉVY-BRUHL (1857—1939), kellele kuulub hüpotees eelloogilisest mõtlemisest. Lévy-Bruhli hüpotees on vaba Spenceri eksitustest, mis tulenesid bioloogia seaduspärasuste rakedamisest inimõtlemise ajaloolise arengu selgitamisel. Kultuuri, sealhulgas mõtlemiskategooriaid ei anta prantsuse sotsioloogide meelest edasi mitte pärilikkuse, vaid õpetamise ja õppimise teel. Erinevalt loomadest on inimesel päriliku ja isikliku mälu kõrval olemas veel sotsiaalne mälu, milles on sõnastatud eelnenud põlvkondade kogemus. Siit järeldub muuseas inimõtlemise kiire muutumise võimalus: ei ole vaja oodata, et ühes põlvkonnas tekkinud mõtlemise muutused pärilikult kinnistuksid — neid võib teistele inimestele õpetamise teel otsekohe edasi anda. Spenceri ja teiste evolutsionistide hüpotees inimõtlemise pärilikust edasiandmisest osutus ülearuseks.

Sotsiaalne mälu koosneb prantsuse sotsioloogide järgi nn. kollektiivsetest kujutelmadest, mis on kultuuriti erinevad. Põhierinevus «tänapäeva» kultuuride ja traditsionaalsete kultuuride kollektiivsete kujutelmade vahel on Lévy-Bruhli hüpoteesi järgi selles, et esimesed alluvad loogikaseadustele, teised mitte. Nagu Spencer, nii lähtus ka Lévy-Bruhl kaudsetest andmetest primitiivrahvaste mõtlemise kohta. On loomulik, et mõlemad autorid püüdsid oma oletusi kinnitada eeskätt primitiivrahvaste meile kummalistena tunduvate uskumuste varal, sest just need olid kõigepealt köitnud eurooplaste tähelepanu ja just siin oli põhjust otsida erinevuste võtit. Lévy-Bruhli lähteandmetest eelloogilise mõtlemise hüpoteesi püstitamisel on kõige kuulsam sakslase von den Steineni teade, et bororo hõimu indiaanlased Brasiilias peavad end araaradeks, punasteks papagoideks. Nad väitsid von den Steineni selge sõnaga, et nemad, bororod, on araarad. See väide on euroopa teaduses tänini vaidluse all, paljud autorid on pakkunud loogilisi, sotsioloogilisi ja psühholoogilisi tõlgendusi ning katsunud selgitada niisuguse väite võimalikkust, tähendust ja päritolu. (Ühena viimastest kirjutas bororode ja araarade samastamise loogikast ja etnoloogiast Jaan Kaplinski paari aasta eest ülikooli orientalistikakogumikus.) Lévy-Bruhl oletas selle ja hulga sarnaste ütluste põhjal, et primitiivne mõtlemine ei allu loogikaseadustele, ei püüa vältida vasturääkivusi. Üks ja seesama asi võib primitiivses mõtlemises olla ühtaegu tema ise ja miski muu — inimene võib ühtlasi olla papagoi. Mõned Lévy-Bruhli poolt toodavad näited tõendavad, et primitiivse mõtlemise puhul ei nähta vastuolu selles, kui mõni asi väidetakse olevat kahes kohas ühtaegu. Eelloogilise mõtlemise avastamisega seadis Lévy-Bruhl kahtluse alla mõtlemisseaduste universaalsuse, mida seni oli peetud endastmõistetavaks. Temalt pärineb idee kvalitatiivselt erinevate mõtlemistüüpide olemasolust inimesel, temalt võttis selle idee Jean Piaget ja rajas sellele nüüdse lapsepsühholoogia. Spencer väitis ainult seda, et ajaloos muutub mõistete maht. Lévy-Bruhl väitis, et mõistete kujunemise ja mõistetega opereerimise seadused on eri kultuurides kvalitatiivselt erinevad. Ajalooline areng seisneb Lévy-Bruhli järgi selles, et mõtlemine vabaneb üha enam eelloogiliste kollektiivsete kujutelmade mõju alt ja allutatakse üha enam loogikaseadustele. Seda arengut Lévy-Bruhl küll jälginud ei ole, ta piirdus sellega, et kogus ja üldistas andmeid primitiivmõtlemise kohta ning

PEETER TULVISTE

vastandas selle «meie» mõtlemisega (mille uurimisega ta muuseas ei tegelnud).

Niisiis muutuvad Lévy-Bruhli järgi mõtlemise ajaloolise arengu käigus mõtlemisseadused, mõtlemine muutub loogiliseks. Kui esitame nüüd Lévy-Bruhli teise meid huvitava küsimuse — miks mõtlemine ajaloo käigus muutub —, siis leiame temalt järgmise üldise vastuse: mõtlemine peegeldab ühiskonna struktuuri ja muutub ühes viimase muutumisega. Peegeldamisest peab siin nii aru saama, et kui näiteks mõni kultuur jaguneb neljaks üksteisele vastanduvaks alagrupiks, millel on tavaliselt oma nimetused ja mille suhtlemine allub teatud reeglitele, siis on ka terve selle kultuuri liikmete mõttemaailm neljaks jaotatud. Mis tahes reaalsust liigendavad inimesed selle järgi, kuidas nende kultuur alagruppideks jaguneb. Lévy-Bruhl ise ei ole otseselt uurinud klassifikatsioonisüsteemide struktuuri vastavust ühiskonna struktuurile, ta toetus siin oma koolkonnakaaslastele Durkheimile ja Maussile. Üsna raske on ette kujutada, kuidas ühiskonna struktuuri muutumine mõtlemist loogilise m a k s muudab. Durkheimi ja Maussi idee, et ühiskonna struktuuri ja klassifikatsioonisüsteemide struktuuri vahel valitseb üksühene vastavus, on nüüdseks empiiriliselt ümber lükatud: ühiskonnastruktuurid osutusid palju mitmekesisemateks kui klassifikatsioonisüsteemide struktuurid. Ka teoreetilise lähenemise korral tundub niisugune vastavus põhjendamatu — miks peaks mõtlemise struktuur ühiskonna struktuurile vastama ja ühes viimasega muutuma? Sellel ei näi mingit funktsiooni olevat. Ei Spenceril ega Lévi-Bruhli õnnestunud mõtlemise arengut küllalt veenvalt ühiskonna arenguga seostada.

Lévy-Bruhli eelloogilise mõtlemise hüpotees kutsus kahe maailmasõja vahel ja kutsub viimasel ajal jälle esile vaidlusi, kusjuures seda kritiseeritakse vastandlikelt seisukohtadelt. Jätame kõrvale etteheited, et Lévy-Bruhli poolt kasutatud andmed primitiivrahvaste mõtlemisest ei olnud usaldusväärsed — tänapäeva tõepoolest usaldusväärsemate andmete hulgas leidub hulgaliselt analoogilisi väiteid traditsionaalsete kultuuride inimeste suust. Üks osa Lévy-Bruhli kriitikuid väidab, et loogikaseadustele mittevastavat mõtlemist ei saa põhimõtteliselt olemas olla, sest niisugune mõtlemine ei aitaks inimesel maailmas orienteeruda ja kõikvõimalikke ülesandeid lahendada, vaid oleks talle lausa kahjulik. Üks ameerika kultuuriantropoloog arutleb nii. Kujutage ette, et meie esivanem, kes mõtleb eelloogiliselt, läheb jahile. Temale tuleb vastu loom, keda ta näeb esmakordselt. Jahimees mõtleb: jänesel on neli jalga, sellel loomal on ka neli jalga, järelikult on see jänes. Kui meie esivanemad oleksid niiviisi loogika vastu patustanud, siis oleksid tundmatud loomad nad ära söönud. Mõtlemine peab tahes-tahtmata vastama loogikareeglitele. Seda laadi kriitika paneb arutlema mõtlemise funktsioonide üle: kas igasuguse verbaalse mõtlemise otstarve on maailma nii selgitada ja liigendada, et inimesel sellest praktilises tegevuses otsest kasu oleks? Võib-olla on kollektiivsetel kujutelmadel ja indiviidi vastaval mõtlemisel muid funktsioone, mida ei saa tunnetusele või üksnes tunnetusele taandada? Antud juhul ei taba see kriitika märki, sest Lévy-Bruhl ei pidanud eelloogiliseks mitte primitiivsete inimeste kogu mõtlemist, vaid just kollektiivseid

kujutelmi. Prantsuse sotsioloogid arvasid nimelt, et sotsiaalse päritoluga mõtlemise kõrval on olemas teine, individuaalne mõtlemine, mida inimene kasutab oma praktilises tegevuses ja mille rakendusfäär ajaloolise arengu käigus suureneb. (Seda võiks nimetada terveks mõistuseks, ja Lévy-Bruhl katsus loogikaseadustele vastavat mõtlemist, sealhulgas teaduslikku mõtlemist just sellest tuletada, samal ajal kui Durkheim leidis, et teaduslikku mõtlemist ei saa tuletada mitte tervest mõistusest, vaid mütoloogilisest mõtlemisest, milles esmarkordselt tekivad abstraktsed kategooriad.) Praktilises tegevuses kasutatav mõtlemine on Lévy-Bruhli meelest primitiivrahvastel niisama «mõistlik» ehk loogiline kui meil. Aga selle mõtlemise uurimisega prantsuse sotsioloogid ei tegelnud. Lévy-Bruhl ütleb, et see on pigem intuitsioon kui mõtlemine. Mis on intuitsioon, seda ei teadnud Lévy-Bruhl ega tea teisedki autorid, kes asju veelgi segasemaks tehes püüavad oma poolikuid mõtlemisteooriaid päästa. Nii või teisiti, eelloogilist mõtlemist ja selle võimalikkust eitav kriitika jäi nõrgaks, sest väited, millest Lévy-Bruhl lähtus, olid ju tõesti primitiivsete kultuuride inimeste suust üles kirjutatud ja loogilised need väited igatahes ei olnud. Nendel kriitikutel ei jäänud muud kui ütelda, et uskumuste ja üldse kollektiivsete kujutelmade järgi ei saa otsustada mõne kultuuri inimeste mõtlemise üle. Ent kust me siis üldse saame midagi teada verbaalse mõtlemise kohta (kui mitte sellest, mis inimesed räägivad? Ja kuidas tõmmata joont kollektiivsete kujutelmade ja individuaalse mõtlemise vahele ning millest tuletada individuaalset verbaalset mõtlemist kui mitte kollektiivsetest kujutelmadest?

Teine osa kriitikuist väitis, et primitiivide mõtlemine ei ole tõepoolest loogiline, aga niisama vähe on seda ka meie mõtlemine ja järelikult ei ole kvalitatiivseid erinevusi erisuguste kultuuride inimeste mõtlemises. Meie kultuur on täis väiteid, mida on võimatu loogiliseks pidada. Inglise kultuuriantropoloog Leach arvab, et me suhtume teiste kultuuride inimeste mõtlemisse eelarvamusega, enda omasse mitte. Kui meie, kristlased, usume neitsist sündimise võimalikkusesse, siis see tähendab, et oleme vagad kristlased, aga kui mõni aafrika suguharu midagi sellist usub, siis paremal juhul peame nende mõtlemist eelloogiliseks. Niisugunegi kriitika ei võta Lévy-Bruhli kontseptsioonil tükki küljest ära. Lévy-Bruhl arvas, et igas kultuuris on mitu mõtlemistüüpi, kusjuures Euroopas on Kreekast peale juhtivas asendis teaduslik, loogiline mõtlemine, primitiivrahvastel aga alusest tänini eelloogiline mõtlemine. See Lévy-Bruhli idee mõtlemise heterogeensusest, mitme erisuguse mõtlemistüübi koosseis- teerimisest igas kultuuris ja igal inimesel on väärtuslik ja perspektiivne. Sellest lähemalt edaspidi.

Elu lõpul jõudis Lévy-Bruhl seisukohale, et tal ei õnnestunud kirjeldada ega selgitada kvalitatiivselt erinevaid mõtlemistüüpe eri kultuurides. Jällegi tagantjärele tark olles võib ebaõnnestumise peamisi põhjusi näha selles, et Lévy-Bruhli poolt kasutatud kategooriad «loogiline mõtlemine / eelloogiline mõtlemine» ei sobinud verbaalse mõtlemise tüüpide kirjeldamiseks ja prantsuse sotsioloogilise koolkonna üldine ekslik ettekujutus kultuuri ja mõtlemise vahel valitsevate põhjuslike seoste laadist ei võimaldanud tal neid mõtlemistüüpe kul-

tuurile taandamise teel selgitada, niisamuti nagu nende arengutki. Aga Lévy-Bruhl on seesugune teadlane, kelle valed seisukohad ja ebaõnnestumised on kaugemas perspektiivis väärtuslikumad kui mõnede teiste meeste õiged seisukohad ja edu. Viimastel aastatel kirjutatakse taas palju Lévy-Bruhli hüpoteesist, tõlgitakse ja trükitakse tema töid, sealhulgas aafrika keeltes. Nii Lévy-Bruhli kui ka Spenceri raamatuid lugedes on tark silmas pidada, et mõlema mehe poolt loodud kujutlused traditsionaalse kultuuri inimesest on mõnevõrra ühekülgsed. Spenceri primitiiv on järjepanu ametis võitlusega olemasolu eest ja kogub omal käel tarkust, mida annab järglastele päri-likult edasi, et needki eluvõitluses püsima jääksid. Lévy-Bruhli primitiiv on müstik (jutumärkides), keda tema kultuuri kollektiivsed kujutelmad takistavad maailma õigesti tunnetamast ja kes teeb midagi mõistlikku üksnes siis, kui jätab need kujutelmad veidiks ajaks kõrvale. Vahel poetab ta mõnele eurooplasele paar lauset, mille üle siinsed teadlased sada aastat vaidlevad ja mida teised siinsed vaimuinimesed sügavmõttelisuse tipuks kalduvad pidama.

Nii palju kahe suure teadusliku koolkonna — inglise antropoloogia ja prantsuse sotsioloogia — kahest esindajast, kes püüdsid luua mõtlemise ajaloolise arengu teooriat ja selgitada kultuurierinevusi mõtlemises. Mitte kumbki ei teinud väliuurimusi, eksperimentaalsetest uurimustest rääkimata. Mõlemad lähtusid kaudsetest andmetest, valides muidugi välja need, mis nende teooriaid toetasid. Ei Spencer ega Lévy-Bruhl uurinud mõtlemise muutumist ühe kultuuri ajaloolise muutumise käigus. Selleks polnud võimalust — tollaste kolooniate kiire areng algas hiljem. Et kumbki autor ei uurinud otseselt erinevusi mõtlemisprotsessides, siis võisid kriitikud rahumeeli väita, nagu tegi näiteks Franz Boas, et eri kultuuride inimeste uskumustes ja teadmistes on küll erinevusi, aga mõtlemisprotsessides ei tarvitse sellepärast veel erinevusi olla. Võib-olla on olemas universaalne, kaasasündinud mõtlemine, mis kuulub «inimloomuse» hulka ja loob uskumusi ning teadmisi vastavalt oludele. Selleks et tõestada erinevuste olemasolu mõtlemisprotsessides, oli vaja teha eksperimentaaluurimusi.

Kui mõtlemine sõltub kultuurist, siis peaks kultuuri kiirel muutumisel ka mõtlemine kiiresti muutuma ja neid muutusi peaks saama eksperimentaalselt uurida. Sellest ideest lähtus

LEV VÖGOTSKI (1896—1934), kelle algatusel 1930-ndate aastate algul Nõukogude Liidus korraldati psühholoogiline ekspeditsioon Kesk-Aasiasse, kus parajasti olid teoksil suured muudatused majanduses ja kultuuris. Vögotski kultuuriajaloolise psühholoogia põhiidee on selles, et nn. kõrgemaid psüühilisi funktsioone, mis erinevalt nn. madalamatest funktsioonidest on märkidega vahendatud (see kehtib nii mõtlemise, mälu kui ka taju kohta), saab selgitada üksnes kultuurist ja kultuuriloost lähtudes. Kui madalamad funktsioonid on kaasa sündinud ja universaalsed, siis kõrgemad funktsioonid tekivad üksnes tänu inimese eksisteerimisele kultuuris ja sõltuvad sellest, missuguste märkidega need on vahendatud ja kuidas märke seejuures kasutatakse. Vögotski leidis, et niisamuti nagu tööriistad võimendavad kätt, nii võimendavad märgid psüühilisi

PEETER TULVISTE

funktsioone, allutades need inimese tahte ja teadvuslikule juhtimisele ning kontrollile. Märgisüsteemid ja nende kasutamise viisid on inimajaloos tekkinud ja arenenud, sellepärast ei ole lootust kõrgemaid psüühilisi funktsioone — näiteks verbaalset mõtlemist — loodusest tuletada, nende päritolu ja arengut loodusteaduslikult selgitada. Kultuuriajaloolises koolkonnas, mille tähtsamad esindajad on Vögotski kõrval Aleksander Luria (1902—1977) ja Aleksei Leontjev, uuriti eeskätt kõrgemate psüühiliste funktsioonide — verbaalse mõtlemise ja vahendatud mälu — teket lapsel. Lapse verbaalset mõtlemist eksperimentaalselt uurides rajas Vögotski verbaalse mõtlemise tüpoloogiat, millest ta arvas, et seda saab rakendada ka mõtlemise ajaloolise arengu käsitlemisel. See on õieti mõtlemise ühikute tüpoloogiat, milles eristatakse kolme tüüpi sõnalise mõtlemise ühikuid: sünkreete, komplekse (neil on hulk alaliike, arenenuim neist pseudo-ehk tavamõiste, mida kasutatakse igapäevases elus eriti laialt) ja nn. teaduslikke mõisteid. Need tüübid leiti klassifikatsioonikatsetes Vögotski—Sahharovi meetodikaga, mis lühidalt seisneb selles, et lapsel öeldakse mingi mõttetüüpi sõna ja antakse talle ette hulk üksteisest erinevaid värvi ja suuruse poolest erinevaid klotsse ja palutakse üles leida kõik need klotsid, mille nimeks on see sõna (näiteks «bat»). See katse loob analoogi keele omandamisele lapse poolt — laps kuuleb sõna ja näeb reaalsust ja peab üles leidma sõna õige denotaadi, avastama ja meelde jätma asjade need tunnused, mis määravad nende kuulamise antud sõna denotaadi hulka. (Denotaadi all on siin mõeldud asju, mida sõna tähistab.) See ülesanne ei ole lapsel lihtne ei elus ega katses, sest ta näeb paljusid asju korraga ja pole lihtne selgusele jõuda, missuguseid neist nii ühiste kui ka erinevate omadustega asjadest sõna tähistab, missugused asjade omadused on ühel või teisel juhul olulised. Katses uuritaksegi seda, kuidas eri vanuses lapsed seostavad sõnu reaalsusega, missuguse denotaadi nad neile kunstlikele sõnadele omistavad, missuguseid esemete omadusi nad seejuures arvesse võtavad jne. Sünkreeti puhul paneb laps kahele asjale ühise nime sellepärast, et need lihtsalt sattusid talle koos ette või need mõlemad hakkasid talle näiteks meeldima. Ühenduse põhjuseks ei ole siin mitte veel asjade ühised omadused, vaid nende juhuslik koosesinemine või lapse suva. Kompleksi puhul lähtub laps sõna asjadega seostades asjade ühistest omadustest (ühest või mitmest), kusjuures väiksemad lapsed katse käigus tihtipeale lähevad üle ühelt kriteeriumilt teisele. (Laps valib alguses punase kuubi juurde punase püramiidi ja nimetab neid ühise sõnaga, sest mõlemad on punased, siis paneb punase püramiidi juurde roheline püramiidi ja annab sellelegi sama nime, sest need kaks on ühesuguse kujuga, jne.) Suuremad lapsed jäävad kindlaks ühele kriteeriumile, olgu selleks siis üks tunnus või mitu. Teaduslik mõiste erineb kompleksi kõrgeimast alatüübist tavamõistest selle poolest, et tavamõiste puhul laps ei oska ütelda, miks ta just need asjad kokku pani, s. t. ei oska kriteeriumi sõnastada, teadvustada, aga teadusliku mõiste puhul oskab. Kummalgi juhul valib ta välja ühesugused asjad, nii et denotaat on tavamõistel ja teaduslikul mõistel ühesugune, aga tavamõiste jääb teadvustamata ehk defineerimata — teisisõnu, psüühikas on kumbki mõtlemisühik seos-

PEETER TULVISTE

tud erinevate protsessidega. Iga nimetatud mõistetüübi jaoks on Vögotski meelest võimalikud teatud mõtlemisoperatsioonid, mida sooritada ei ole madalamates ühikutes võimalik ja kõrgemates ühikutes otstarbekas. Lapsel tekivad esmalt sünkreedid, seejärel kompleksi alaliigid ja lõpuks teaduslikud mõisted.

See tüpoloogia vajas siinkohal tutvustamist sellepärast, et pole ühtki teist tüpoloogiat, mida oleks otstarbekas kasutada erisugustes kultuurides levinud verbaalse mõtlemise tüüpide kirjeldamisel ja uurimisel. Mitmed etnoloogid on traditsionaalsete kultuuride tekste, eriti klassifikatsioonisüsteeme uurides viidanud Vögotski tüpoloogiale, ehkki see kuulub hoopis lapsepsühholoogiasse. Teiste sõnadega võiks seda tüpoloogiat iseloomustada nii, et verbaalse mõtlemise tüübid erinevad üksteisest selle poolest, kuidas neis sõnu reaalsusega seostatakse ja mõtlemises kasutatakse (missuguseid seoseid nad psüühikas võimaldavad). Vögotski oletas, et primitiivse mõtlemise eripära on selles, et see toimub teistsugustes ühikutes kui tsiviliseeritud mõtlemine ja seega erinevate operatsioonide kaudu. Sõnad võivad seejuures olla ühed ja needsamad, aga mõtlemises kasutatakse neid kord kompleksi, kord teadusliku mõiste tähenduses. Ka väike laps kasutab täiskasvanutega ühtesid sõnu, aga nende tähendus on tema jaoks tih-tipeale sootuks erinev.

Lévy-Bruhli puhul oli juttu sellest, et kategooriad «loogiline mõtlemine / eelloogiline mõtlemine», mille abil ta mõtlemistüüpe kirjeldas, ei olnud õnnestunud. Nende abil saab kirjeldada ainult kahte mõtlemistüüpi, ja loogilisust võib mõista mitmeti: mõtlemine ei ole vastuolus reaalsusega; üksikud väited ei ole omavahel vastuolus; mõtlemist saab teadlikult allutada loogikareeglitele, jne. Vögotski tüpoloogia on ehk parem selles suhtes, et see lähtub mõtlemises endas kasutatavatest vahenditest — märkidest — ja nende kasutamise viisidest, mis on eksperimentaalselt ühetähenduslikult kindlakstehtavad. Ka ei piira siin tüpoloogia enda võimalused võimalike tüüpide arvu.

Spencerist peale on primitiivset mõtlemist veel konkreetseks ja tsiviliseeritud mõtlemist abstraktseks nimetatud, aga need on suhtelised kategooriad. Ühetähenduslikku kriteeriumi ei ole. Sellepärast on mõistlik eelistada Vögotski tüpoloogiat. Pealegi tähendab «abstraktne mõiste» kaht erinevat asja: kord mõistet, mille denotaati on raske või võimatu ette kujutada, kord mõistet, millel on palju alluvaid mõisteid — ja vastavad katsed on näidanud, et need kaks tähendust ei ole korrelatsioonis. Pole ka kahtlust selles, et traditsionaalsetes kultuurides on olemas abstraktseid mõisteid nii ühes kui ka teises tähenduses.

Vögotski järgi on komplekside ja teaduslike mõistete erinevus selles, et viimased on teadvustatud ja moodustavad kindla süsteemi, esimesed mitte. Mõiste teadvustatus tähendab Vögotskil õieti kahte asja — esiteks seda, et mõistet saab defineerida teiste mõistete kaudu, teiseks seda, et tehakse vahet denotaadi ja seda tähistava mõiste kui omaette reaalsuse vahel. Kui kasutame sõna «laud» kompleksi märgina, siis teadvustame selle kaudu laudu; kui kasutame sedasama sõna teadusliku mõiste märgina, siis teadvustame lisaks ka laua mõistet. Teiste sõnadega, teaduslikes mõistetes mõtlemise puhul

teadvustame mõisteid, ideid, mõtteid omaette reaalsusena, eraldi välistest reaalsusest ehk denotaatidest. Vögotski arvas, et primitiivne mõtlemine kasutab komplekse, mitte teaduslikke mõisteid. Otsi kokku viies võib siit järeldada, et primitiivses mõtlemises teadvustatakse nähtavasti üksnes välist reaalsust, aga mitte mõtteid sellest.

Kõrgemate psüühiliste funktsioonidega seotud hüpoteeside kontrollimiseks kavandasidki Vögotski ja Luria suurema uurimuse, mille viis Kesk-Aasias läbi Luria. Võrreldi gruppe, mis olid toimuvate sotsiaalsete ja kultuuriliste muutustega enamal või vähemal määral kokku puutunud, et fikseerida tunnetusprotsesside, sealhulgas mõtlemise muutumist ühiskonna kiire muutumise käigus.

Vögotski osa mõtlemise ajaloolise arengu uurimisosas kokku võttes võib loetleda järgmist: esiteks, kõrgemate, märkidega vahendatud ja inimajaloo jooksul tekkinud ning arenenud ja üksnes selle kaudu selgitatavate psüühiliste funktsioonide idee; teiseks, sellele ideele rajatud verbaalse mõtlemise tüpologia, mida on otstarbekas rakendada kultuurierinevuste uurimisel; kolmandaks, idee uurida mõtlemise arengut ühe kultuuri raames ajal, mil kultuur on kiiresti muutumas. Et neid Vögotski ideid on mõtlemise ajaloolise arengu empiirilisel uurimisel seni vähe rakendatud, siis ei ole nende võimalikud nõrgad kohad veel ilmsiks tulnud. Kui esitame nüüd Vögotskile need kaks küsimust, millele Spencerilt ja Lévy-Bruhlilt vastuseid otsisime, siis muutuvaks suuruseks mõtlemise ajaloolises arengus pidas ta sõnade kasutamise viisi mõtlemises, mõtlemise ajaloolise arengu põhjuste probleemiga ta aga ei tegelnud. Psüühika arengupõhjustega on kultuuriajaloolise koolkonna psühholoogidest tegelnud Leontjev, kelle seisukohtade poole on põhjust pöörduda mõnes järgmises artiklis. Siiski peab ütleva, et ühte verbaalse mõtlemise tüüpi, nimelt teaduslikes mõistetes mõtlemist, seostas Vögotski teadusega kui ühe kindla tegevussfääriga. Vögotski arvas, et see mõtlemistüüp tekib lapsel koolis, teaduslike teadmiste omandamise käigus. Ülejäänud mõtlemistüüpe Vögotski mõne kindla tegevus- või teadmislüügiiga seostanud ei ole.

Meie sajandi teisel poolel ei ole arenguideo humanitaarteadustes enam kuigi populaarne. Viimane traditsionaalse mõtlemise teooria, mida vaatleme, erineb eelmistest just mõtlemise ajaloolise arengu eitamise või vähemasti selle tühjaks-tähjaks pidamise poolest. Selle teooria rajajaks on strukturalismi rajaja etnoloogias, prantsuse etnoloog

CLAUDE LÉVI-STRAUSS. Nagu tema kaasmaalane Lévy-Bruhl, nii ei ole ka Lévi-Strauss psühholoog ega ole teinud mõtlemispsühholoogilisi katseid traditsionaalsetes kultuurides. Lévi-Strauss jõudis traditsionaalsete ühiskondade vaimukultuuri, kõigepealt nende sugulussüsteeme uurides järeldusele, et vaimukultuuris võib tähele panna üldisi struktuuriprintsiipe, mille järgi kõik kultuurid maailma korras-tavad. Sugulussüsteemid on sobiv objekt selle uurimiseks, kuidas maailma liigendatakse. Registreeritakse, missuguseid kõikidest bioloogiliselt võimalikest sugulusvahekordadest üks või teine kultuur oluliseks peab, sõnadega tähistab, keelab või lubab. Kui üldiselt on uuritud just kultuurierinevusi sugulussüsteemides ja nende põhjusi, siis Lévi-

PEETER TULVISTE

Strauss rõhutab põhiliste liigendusprintsipiide universaalsust. Kõikides kultuuritekstides, nii sugulussüsteemides, müütides kui ka mujal leidis ta kahest liikmest koosnevat vastandusi ehk binaarseid opositsioone, millest mitmed on praeguste andmete kohaselt levinud kõikides kultuurides (vastandatakse näiteks vasakut ja paremat, ülemist ja alumist, meesalget ja naisalget jne.). Loomulikult tekib küsimus, miks peab kõikidest tekstidest otsima vastandusi ja nimelt binaarseid vastandusi ja mitte midagi muud. Lévi-Strauss on püüdnud vastandustele erilist kaalu anda sel teel, et kuulutab need inimaju tööst tulenevateks universaalideks. Selle väite tõestuseks on ta viidanud füsioloogia ja psühholoogia andmetele, aga paraku ei ole need viited veenvad. On üsna võimatu mõista, mida see tähendab, et aju töötab kahendsüsteemis. Mõned kriitikud arvavad Lévi-Straussi olevat mõjutatud tõsiasiast, et raalid töötavad kahendsüsteemis. Binaarsele opositsioonidele erilise tähtsuse omistamine mõtlemisuniversaalide hulgas jääb igatahes küllaldaselt põhjendamata. Ja isegi kui tõestatakse, et aju töötab kahendsüsteemis, tähendagu see mida tahes, siis ei järelduks siit veel, nagu peaksid binaarsed opositsioonid sellepärast ka psüühilise tegevuse põhiprintsiibiiks olema.

Postuleerinud binaarsete opositsioonide tähtsuse kultuuris ja mõtlemises, uurib Lévi-Strauss seda, kuidas need müütides ning kultuuris tervikuna funktsioneerivad. Tema vaieldamatuks teeneks on, et ta juhtis tähelepanu traditsionaalsete ühiskondade vaimukultuuri keerukusele. Lévi-Strauss on ehk rohkem kui keegi teine ära teinud selleks, et lõhkuda ettekujutust traditsionaalsete kultuuride ja nende liikmete primitiivsusest selle sõna ebameeldivas tähenduses. Sellega seostub kõikide kultuuride omanäoliseks, aga ka võrdseks, üheväärtuslikuks pidamine, mis ühendab Lévi-Straussi ameerika kultuuri-antropoloogide kultuurirelativismiga. Ühtlasi eitab Lévi-Strauss järjekindlalt kultuuri ning ühes sellega ka mõtlemise ajaloolist arengut, kuigi teoreetilistes arutlustes peab ajaloolist lähenemist oluliseks. Alateadlik opereerimine binaarsete opositsioonidega tuleneb ajast ja on sellepärast kõikidele inimestele ühine, kultuuriist sõltumatu ja mis tahes arengus muutumatu. Mõtlemise arengu järjekindla eitamise või ignoreerimise paatos on jäänud arusaamatuks paljudele muidu strukturalismist mõjutatud autoritele, näiteks Piaget'le. Osalt peab selle eitamise põhjusi nähtavasti otsima strukturalismi metodoloogias, aga osalt kindlasti ka väljastpoolt teadust. Need viimased põhjused on arusaadavad vist igaühele, kes on näinud hiljuti veel elujõuliste traditsionaalsete kultuuride hääbumist. Järjekindlalt ignoreerib Lévi-Strauss oma töödes ka teadvust, taandades mõtlemise alateadlikule binaarsete opositsioonidega opereerimisele. Sellele viimasele asjaolule on tähelepanu juhtinud Uku Masing.

Vaimustatud inim mõtlemise universaalsuse ideest, teeb Lévi-Strauss samal ajal vahet nn. metsiku mõtlemise (*pensée sauvage*; selle nimetuse tõlkimisega on raskusi) ja nn. kodustatud mõtlemise vahel. Arenguideed eitades ei tunnista ta neid kaht mõtlemistüüpi küll kaheks eri staadiumiks mõtlemise arengus, millest üks teisele ajaloos eelneks. Erinevus tüüpide vahel on nende ühikutes. Kodustatud mõtlemisel on iga reaalsusesfääri jaoks omaette mõisted, samal

ajal kui metsiku mõtlemise puhul kasutatakse üht ja sedasama mõistet mitmes sfääris. Uues sfääris kasutamisel säilitab mõiste osa sellest tähendusest, mis tal oli eelnevates sfäärides. Lévi-Strauss võrdleb kodustatud mõtlemist inseneriga, kellel on iga töö tarvis vastavad tööriistad ja materjalid, kuna metsik mõtlemine ajab nagu kodumeisterdaja läbi asjadega, mis on parajasti käepärast ja kunagi tehtud hoopis muuks otstarbeks. Kui kodustatud mõtlemise mõisteid võib täpselt seostada mis tahes muude mõistetega, kuivõrd nende seoste jaoks need ongi mõeldud ja loodud, siis metsiku mõtlemise ühikud — Lévi-Strauss nimetab neid märkideks — on seotud kindlate kujutluste ja seostega, mida need igal uuel kasutamisel esile kutsuvad, ja sellepärast on nende kasutamise, teiste märkidega seostamise võimalused piiratud. Siiski saab neist ehitada võrdlusi ja analoogiaid ning sel teel maailma nende abil edukalt klassifitseerida. Metsikut mõtlemist ei kasuta mitte üksnes traditsionaalsete kultuuride inimesed, vaid kõik. Kunst, käsitöö, põllupidamine jne. põhinevad metsikul mõtlemisel, kuna kodustatud mõtlemist kasutab eeskätt kaasaegne teadus. Siit võiks välja lugeda, et kodustatud mõtlemine on hilisema tekkega kui metsik mõtlemine, aga Lévi-Strauss väldib ajalist järjestamist. Põhierinevus kahe mõtlemistüübi vahel taandub sellele, et kodustatud mõtlemine lähtub abstraksioonidest, kuna metsik mõtlemine on kujundlik. Esimene klassifitseerib maailma asjade abstraktsete, teine nende nähtavate kvaliteetide alusel. Ei maksa vist lisada, et üks ei ole Lévi-Straussi meelest teisest «parem» ega «arenenum».

Lévi-Straussi üldiselt, keerukalt ja ettevaatlikult sõnastatud ideid ei ole kõrge ühetähenduslikult mõista, saati siis empiirilisel kontrollida. Mõned Lévi-Straussi ameeriklastest kriitikud on väljendanud arvamust, et ta sõnastab oma seisukohti meelega segaselt, et neid ei saaks ümber lükata. Igatahes ei ole neid ka korralikult tõestatud. Lévi-Straussi kontseptsioon toetub otseselt psühholoogiale ja füsioloogiale või õieti küll realsustele, mida need teadused uurivad, aga tema vastavad väited ei ole verifitseeritavad. Nagu öeldud, arusamatut on binaarsete opositsioonide paigutamine ajusse ja sealtkaudu mõtlemis- ning kultuuriuniversaalide tuletamine. Kui neist eeldustest loobuda, siis jääb Lévi-Straussi kontseptsioon koos sellele tuginevate müüdianalüüsidega õhku rippuma. Võime ju otsida müütidest vastandusi, aga miks just neid ja mitte muud? See oleks õigustatud üksnes siis, kui niisugused mõtlemisstruktuurid oleksid tõepoolest olemas ja olulised, aga seda ei ole tõestatud. (Toetun siin Simon Clarke'i Lévi-Straussi kriitikale.) Ka ei ole õige teadvust mõtlemise ja selle tüüpide käsitlesest välja jätta. Nüüdseks on selgunud, et just selle kategooria abil saab kirjeldada ja seletada mõningaid kultuuri-erinevusi mõtlemises. Ei tahaks nõustuda väitega, et metsik ja kodustatud mõtlemine, nagu Lévi-Strauss neid nimetab, erinevad teineteisest ainult selle poolest, missugustele asjade omadustele need on suunatud, ja vastavalt siis üksnes ühikute poolest, millega kumbki mõtlemistüüp opereerib. Empiiriline materjal räägib selle kasuks, et ka mõtlemisoperatsioonid on mõlema tüübi puhul erinevad.

Tunnustust väärrib Lévi-Straussi ideedest tulenev meetod: teha

kultuuritekstidest järeldusi neid loonud mõtlemise kohta. Siin läheb Lévi-Strauss radikaalselt lahku neist Lévy-Bruhli kriitikuist, kes leidsid, et uskumuste põhjal ei saa otsustada mõtlemise üle. Lévi-Strauss lähtub just sellest, et tekstide ja mõtlemise vahel valitseb vastavus. Tõsi, oma arutlusega satub ta omamoodi nõiaringi: ta analüüsib tekste mõtlemisest (binaarsetest opositsioonidest) lähtudes ja mõtlemist tekstidest lähtudes. Nii või teisiti, vastavust peab ta endast-mõistetavaks.

Mõtlemises leitud kultuurierinevuste selgitamisel ei ole Lévi-Straussi seisukohtadega suurt midagi peale hakata. Kõikide kultuuride tekstides ühiseid, universaalseid struktuuriprintsiipe otsides on ta andnud mitmele autorile põhjust väita, et kõikide kultuuride tekstide keerulisuse aste on ühesugune. Siit tuletatakse mõtlemiserinevuste puudumist ja vastandatakse Lévi-Straussi Lévy-Bruhlile. Väide ühesugusest keerulisuse astmest vajaks kõigepealt tõestust ja isegi kui keerulisuses vahet ei oleks, ei tähendaks see veel seda, et kultuuritekstide vahel ei ole üldse mingisugust vahet. Analoogiat rakendades võib küsida, kas luuletus on keerulisem kui teaduslik artikkel või mitte. Erinevad on nad kindlasti, ja niisama erinev on mõtlemine, mida vajatakse nende loomiseks, mõistmiseks ja kasutamiseks.

*

Püüdsime väljapaistvamalt mõtlemise ja kultuuri seoste ning mõtlemise ajaloolise arengu teoreetikutelt vastuseid saada kahele küsimusele: millest on tingitud kultuurierinevused ja ajaloolised muutused mõtlemises ning milles need seisnevad. Esimest küsimust võiks vastatuks pidada siis, kui oskaksime kultuuri või kultuuris toimuvate muutuste kirjelduste põhjal hüpoteese teha selle kohta, kuidas selles kultuuris mõteldakse või missugused muutused toimuvad mõtlemises. Siis oleks käes kultuuri ja mõtlemise seoste rahuldav käsitus. Paraku niisugust käsitust praegu ei ole. Spencer püüdis mõtlemist kultuuriga funktsionaalselt seostada, aga nägi kultuuris üksnes keskkonna osa, mille keerustumine sunnib mõtlemist arenema, et inimene suudaks keskkonnaga kohaneda. Spencer ei paku välja kriteeriumi, mille järgi võiksime hinnata ühe või teise kultuuri keerukust ja ütelda, et kuna kultuuril on nii ja nii keeruline kogemus, siis on seal kasutusel nii ja nii suure mahuga mõisted. Ka üldisel kujul ei ole veenev idee, et mõtlemist sunnib arenema keskkonna keerustumine. Lévy-Bruhl ei püüdnud mõtlemist kultuuriga funktsionaalselt seostada, vaid lähtus seisukohast, et mõtlemise struktuur peegeldab ühiskonna struktuuri. Jääb arusaamatuks, miks see peaks nii olema, ja empiirilised uurimused kinnitavadki, et see ei ole nii. Vögotski ei tegelnud mõtlemise ajaloolise arengu põhjustega. Lévi-Strauss eitab sootuks mõtlemise muutumist ajaloos. Kultuurifaktorid, mis tingivad erinevusi ja muutusi mõtlemises, on tänini leidmata.

Teiseks tahtsime teada, mis muutub mõtlemises ajaloolise arengu käigus, milles seisnevad kultuurierinevused mõtlemises. Spenceri vastus polnud piisav: mõistete mahu kasvuga, mis pealegi pole ainuke

PEETER TULVISTE

tendents mõistete ajaloos, ei saa selgitada näiteks neid mõtlemiserinevusi, mida Lévy-Bruhl oma raamatutes kirjeldab, või neid, mis on avastatud uuemate eksperimentaalsete uurimistega. Võib-olla on õigus Lévy-Bruhlil ja muutuvaks suuruseks on mõtlemise ja loogikaseaduste vahekord, aga tal ei õnnestunud vahekorda ennast, selle võimalikke tüüpe ja nende vaheldumist ajaloos rahuldavalt kirjeldada. Lévi-Straussil võib samuti õigus olla, kui ta väidab, et metsiku mõtlemise märgid kutsuvad esile kujutlusi, kodustatud mõtlemise mõisted aga teisi mõisteid, ent see väide on tõestamata ja ühikute erinevustele peaksid vastama erinevused operatsioonides, sest miks oleks vaja mitut tüüpi mõtlemisühikuid, kui kõiki mõtlemisoperatsioone saaks teha üht tüüpi ühikutega. Teistega võrreldes tundub Vögotski tüpoloogial olevat mitmeid eeliseid. Et aga seda tüpoloogiat ei ole kultuuridevahelistes võrdlevates uurimistes rakendatud, ei ole teada, kas see sobib kultuurierinevuste kirjeldamiseks niisama hästi nagu lapse verbaalse mõtlemise arengustaadiumide kirjeldamiseks.

Mõlemad probleemid jäävad lahendust ootama. Seetõttu on lähitulevikus taas põhjust nende poole «Loomingu» veergudel tagasi pöörduda.

KIRJANDUST

Spencer esitab oma kontseptsiooni raamatus «Principles of Sociology» (1876—1896), mis on ilmunud mitmes trükis ja keeles. Lévy-Bruhli raamatuist on tähtsaim «Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures» (1910), sama märkus. Vögotski asjakohased vaated on laiali pillatud kogumikes «Избранные психологические исследования» (1956) ja «Развитие высших психических функций» (1961) ilmunud töodes. Lévi-Straussi vaated on samuti mitmes töös laiali, olulisim on «La pensée sauvage» (1962), mis on ilmunud ka teistes keeltes. Luria Kesk-Aasia-ekspeditsiooni tulemused on avaldatud tema raamatus «Об историческом развитии познавательных процессов. Экспериментально-психологическое исследование» (1974, ingl. k. 1976). Uuematest kultuuridevahelistest võrdlevatest uurimustest annavad ülevaate M. Cole ja S. Scribner raamatus «Culture and Thought. A Psychological Introduction» (1974, v. k. 1977), milles käsitletakse ka kultuurierinevuste ja nende uurimise teoreetilisi probleeme.

Rudolf Põldmäe

KREUTZWALD JA «PETERBURI PATRIOODID»

Peterburi patriootideks nimetati neid Venemaa pealinnas elavaid eesti rahvusest haritlasi, kes koondusid seal 1850. aastate lõpul ja 1860. aastate esimesel poolel, astusid kontakti kodumaa juhtivate tegelastega ning püüdsid kaasa aidata algava rahvusliku liikumise mitmetele üritustele. Seda teemat on Kreutzwaldi-uurimustes ja mujal korduvalt käsitletud ning ka käesolev, üksnes mõningaid aspekte hõlmav juubelikirjutis toetub tuntud allikaile ega pretendeeri esmasavastustele.

*

Kreutzwaldi on mõnevõrra põhjendatult nimetatud Võru erakuks, ent tema üksinduse peapõhjust pole alati küllalt arvestatud; tal polnud võrdväärset sõpra, kes oleks täie arusaamisega jaganud tema maailmavaatelisi, ühiskondlikke, rahvuslikke ja kunstilisi taotlusi. Ainult Fr. R. Faehlmann täitis enam-vähem ideaalse sõbra ja kaastöölise nõudeid, kuid varane surm (1850) röövis sellegi toe. Kaotusest oli raske toibuda ja 1850. aastatel ei leidnud Kreutzwald ühtki oma-meelset-keelset inimest. Tuli jätkata suhtlemist peamiselt Õpetatud Eesti Seltsi (ÖES-i) ümber koondunud baltisaksa liberaalsete haritlastega (E. Sachssendahl, W. Schultz, C. Reinthal, Th. Beise jt.), kellest ainult üksikutega ja osaliselt sai olla vaadete ühtsust. Nõuannet ja abi vajab Kreutzwald eriti «Kalevipoja» koostamisel, kuid baltisakslaste hulgas võis abimeeste asemel leida rohkesti takistajaid ja mõnitajaid.

Kui 1850. aastate keskel hakkas Tallinnas kujunema eestisõbralike haritlaste ring, siis tõusis selle etteotsa Peterburis juriidilise hariduse saanud ja Tallinnas kroonuametis töötav Fr. N. Russow, kes oli pooleldi eesti päritolu. Huvist regivärsilise rahvalaulu vastu püüdis ta ka enda luulekatsetustes selle vormi rakendada. Russowi «Sõalaul Eestima tüttarlastele» näib olnud eeskujuks Kreutzwaldi poemile «Sõda», ja Russowi värsivihikus «Ued Kandlekeled» on muidki rahvalaulu imitatsioone. Ilmselt meeldis Kreutzwaldile Russowi värsiharrastus, kuid vananenud kirjaviisi kasutamine äratas vastumeelsust. Poleemika mõjul võttiski Russow uue kirjaviisi omaks. Neil aastatel oli Kreutzwaldil Russowiga kirjavahetus, kuid see on tundmatuks jäänud. Võib ainult oletada kahe mehe mõtteühtsust, mis sidus Kreutzwaldi Tallinna eestisõbralike demokraatide gruppiga, kes asutas liberaalse «Revalsche Zeitung» ja koostas teose «Der Ehste und sein Herr» (1861).

Russow oli peamiseks vahetalitajaks ka Kreutzwaldi kontaktide kujunemisel «Peterburi patriootidega». Ta tundis ja hindas Kreutzwaldi teaduslikke ning kirjanduslikke saavutusi («Kalevipoeg» oli pooleldi ilmunud). 1859. a. alguses on ta Peterburi eestlaste ja eestisõbralikus ringkonnas kõnelnud Kreutzwaldi tegevusest ning äranud sellega keisri ihuarsti Ph. J. Karelli huvi Kreutzwaldi isiku ja «Kalevipoja» vastu, mille ajel too lubanud nende kasuks rohkem teha, «kui

teised on seni suutnud korda saata». (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus, edaspidi Kr. kv.; Kr. kv. III, lk. 86.) Kreutzwald reageeris sellele «Kalevipoja» vihiku saatmisega. Esialgu lootis ta positsioonikalt Karellilt abi oma kutsealase lisatöö eest tasu saamiseks. (Sealsamas, lk. 89.) Karell alustas asjaajamist, kuid see ei andnud tulemusi. Et Karellil oli käsil vapi tellimine ja ta soovis mingit eestilisele päritolule vihjavat motiivi, siis soovitas Kreutzwald kandle kujutist, mis Karellile ka meeldinud. (Sealsamas, lk. 90—91.)

Jõukas ja nõukas Karell leidis Kreutzwaldi teenete hindamiseks ja uutele tegudele virgutamiseks hoopis suurejoonelisema lahenduse. Ta saatis oma ülikoolikaaslastele ning kolleegile kutse tulla neljaks nädalaks külaskäigule pealinna ja lisas kutsele rahakirja, milles leidis «kõige olulisem, mille abil tiibadeta inimeselaps võib liikuma hakata». Kreutzwald oli rõõmus ja liigutatud: «Tema vana õiglane süda kõneleb igast reast säherduse soojusega, nagu poleks olnud veerandsaja-aastast vahemaad, kus me ei kuulnud teineteisest muud kui juhuslikult nime nimetamist.» (Sealsamas, lk. 93.) Pärast ülikooli lõpetamist ja Võrusse asumist polnud Kreutzwald Tartust kaugemale pääsenud. «Sellepärast on hädaliselt tarvis kord ka teistsugust õhku sisse hingata ja mõned päevad kuldset vabadust maitsta. Aastaid juba haudusin ma seda armsamat soovi ja mida lähemale murumättale, seda suurem igatsus, kuid loomulik raskusejõud ei lubanud seni asja teoks teha.» Küllakutse Peterburi tuli ootamatult, nii et Kreutzwald pidi endale kiiresti erakorralise puhkuse paluma. Peterburis oli Bolšaja Morskaja tänavas varutud korter, kus ta sai ööbida, päeval pidi aga mujal olema. (Kr. kv. II, lk. 522.)

Kreutzwald sõitis Peterburisse 8. III 1859 ja naasis 4. aprillil. Pealinnast leidis ta eest ühiste huvidega ja ülimalt heatahtliku sõprade ringi, kes kutsus teda pidevalt külla ja korraldas tema auks vastuvõtte. Kreutzwaldi üllatas asjaolu, «kuidas siin eesti keele ja kirjanduse vastu suurem huvi valitseb kui meil provintsis: kõige mitmesugusemates ringides on leida mehi, kes nimetatud asja vastu sooja osavõtmist näitavad. Nõnda sepietakse siin iga päev igasuguseid plaane, et meie «Kalevipoja» edasijõudmist kiirendada, kogutakse ettetellijaid ja plaanitsetakse teiste teede kasutamist, kuidas õpetatud Eesti Seltsile selle väljaandmise kulukoormat kergendada saaks.» Eriti agar oli noor eestlasest arst G. Hirsch, kes lootis vähemalt 50 ettetellijat saada; Karell oli endale tellinud kümme eksemplari. «Lühidalt, igal pool kõige elavam osavõtmine.» (Sealsamas, lk. 523.)

Pealinna vaimses seltskonnas viibimine tundus Võru tohtrile lausa ebareaalne. «Ma olen varsti juba kolm nädalat siin ega tea, kuhu aeg on jäänud, päevad lähevad tunniitiivul, aeg hommikust õhtuni on lühikene keskhommiku-vahe!» (Sealsamas, lk. 523—524.) «Pärnu Postimehe» kaastöölise dr. G. Hirschi võõrutas Kreutzwald vanast kirjaviisist ja ilmselt ka koostööst J. V. Jannseniga. Sõprade ringis tõusis austus keelemees Ed. Ahrensi vastu, kes oli uue kirjaviisi alusepanija, ja tema grammatikat telliti hulgaliselt. Kreutzwald õppis isiklikult tundma akadeemik F. J. Wiedemanni kui «kõige ehtsamat tüüpi aumeest, ta mõtleb rohkem kui räägib, klaasikese taga on ta väga lõbus, kuid seesmine mõnundumus tuleb nähtavale enam silma ja naeratava suu kui keele kaudu». Esmaordselt pääses Kreutzwald ka oma ammuse korrespondendi, A. Schiefneri kodusse seltskonda, kus «hulk siinseid väljapaistvaid literaate ja nimekaid sõpru koos käib». (Sealsamas, lk. 524.)

See neljänädalane huvireis sai Kreutzwaldile üheks elu kõrgpunktiks. «Vanade armsate noorusesõprade poolt ustavalt hoolitsetud ja toidetud, tulin palmipuude püha laupäeva õhtul jälle koju; sissehingatud värsked õhk oli minu peale igas mõttes headtegevalt mõjunud.» Kodus ootas teda kutsealane argipäev edasilükatud töödega. «Siin oli nõnda kiire, et ma peaaegu iga päev rattil istusin. [---] Nõnda kaua kui mälestus mõnusalt viidetud kõige ligemast minevikust veel nagu unepilt Elüüsiumi väljadelt alla vaatab, tunnen end kõigi tormide vastu tugeva olevat; mu keha kannatab vintsutusi noorusliku julgusega.» (Sealsamas, lk. 458—459.)

Võru rahvale tundunud Kreutzwaldi ootamatu lahkumine arusaamatu ja tekitanud kuulujutte, nagu oleks ta Peterburis uue töökoha leidnud ega tulekski enam tagasi. Kreutzwaldi arvates oleks see «kõige suurem ja andeksandmatum narritemp olnud, kui ma selle väikese puhkuseriisi tegemata oleksin jätnud. Ma kasutasin õnnelikku juhtumist ja mul on kõik põhjused oma reisi tagajärgedega rahul olla. Terve hulk vanu sõpru ja rõõmsaid noorepõlve kaaslasi tuli mulle igal pool sõbralikult vastu, sõlmiti uusi tutvusi, mis läbi aeg nii ruttu mööda läks, nagu oleksid nädalad ainult päevad olnud.» (Sealsamas, 456—457.) Teiste kõrval uuendas Kreutzwald tutvust baltisaksa literaadi dr. G. Schultz-Bertramiga, kellega oli koos Tartus arstiteadust õppinud. Kõikva meelelaadiga literaadi sõpruseavaldused osutusid siiski silmakirjalikeks, sest juba samal suvel kirjutas Schultz-Bertram poolelioleva «Kalevipoja» kohta ägeda ja sihiliku arvustuse, mis tõi teosele suuresti kahju. Hiljem sügenes Kreutzwaldil ja Schultz-Bertramil pikaajaline kirjavahetus, millest on säilinud ainult Kreutzwaldi-poolne osa.

G. Hirsch jätkas «Kalevipoja» tellimiste kogumist, nõnda et võis loota 100 eksemplari realiseerimist. Arvestades Karelli kõrget positsiooni ja sõbralikku suhtumist oma rahva püüdlustesse, soovitas Kreutzwald teda OES-i auliikmeks valida, teisi Peterburi eesti tegelasi aga võtta lihtliikmeiks. (Sealsamas, lk. 526.) Kreutzwald lootis Karelli auliikmeks valimisest eesti rahvusliku tiiva tugevnenemist OES-is, kus ülekaalu saanud baltisakslased muutusid eestlaste vastu järjest vaenulikumaks. Peterburi eestlased OES-is siiski mõjule ei pääsenud, sest seltsi tegevusest ei saanud nad praktiliselt osa võtta. Kõrgelt hindas Kreutzwald Karelli, kellel näis olevat rohkesti head tahet, kuigi mitte samavõrdsest aktiivsust. «Praegu on tema võib-olla ainus nii kõrgel kohal olev eestlane, kelle süda oma rahva vastu on endiselt soojaks jäänud, samal ajal kui peaaegu kõik teised rahvusest lahti ütlevad, niipea kui nad saksa kuue selga tõmbavad.» (Kr. kv. III, lk. 103.) Karelli abi ja mõju kõrgemates ringkondades hakkasid kodumaa eestlased 1860. aastail pidevalt ära kasutama ja saavutasid sel teel mõndagi.

«Kalevipoja» ettetellimised aitasid pisut katta trükikulusid, teised läbirääkimised tulid kasuks teose keerukas väljaandmisprotsessis. Ettetellimiste plaanist innustunud sangviinikud Schiefner ja Taubenheim arvasid koguni, et Kreutzwald võiks eepose kirjastamise täiesti enda kätte võtta ja suurt puhaskasu teenida, kuid elukogenud kirjamees naeris nende utoopilise plaani välja. (Kr. kv. II, lk. 530.) Kerkis veel teinegi probleem — oodatud eepose ilmumist viivitas C. Reinthali aeglane tõlkimistöö. Teda oli valmis abistama vilunud kirjamees G. Schultz-Bertram, kes oli Peterburis peaaegu ilma tööta. Kui Kreutzwald sellest nõust Reinthalile teatas, pidas tõlkija seda oma senise töö alahindamiseks ja tahtis loobuda. Kreutzwaldil oli tegemist solvunu rahustamisega: Schiefnerist

ega Schultz-Bertramist polevat kummastki lootustandvat tõlkijat, pealegi ei usaldavat tema oma käsikirja Peterburisse saata. (Sealsamas, lk. 529—531.) Reinthali solvumine möödus ja tõlkimine jätkus, ent Kreutzwald hakkas pettuma Peterburi meeste esialgses tuhinas, mille reaalsed tagajärjed olid visad tulema. «Lõpuks laseb see kõik ilma vaevata kassi saba peal ära vedada.» (Sealsamas, lk. 533.)

Kreutzwald sai Peterburist pisut õhutust ka oma eriala jaoks: «Dr. Karelli nõuandel alustasin täna piimaravi, mis mind järjekindla näljutamiseega kas jalule paneb või Võru liiva matab!» (Kr. kv. III, lk. 176.) Tõhusus pole teada, igatahes jäi Võru liiv saagita. «Peterburi patrioodid» kutsusid Kreutzwaldi jällegi pealinna, kuid ta ütles ära. Siiski aitasid sealsed sõbrad kaasa Kreutzwaldi poja Aleksise õpingute alustamisele Peterburis ja andsid nõu tema tütrele, kes korraldas seal oma perekondlikke asju.

Peterburis tutvustatud akadeemik Wiedemanniga kujunes koostöö viljakaks. Kreutzwald kuulis Schiefneri kaudu, et Wiedemann hakkab eesti-saksa sõnaraamatut koostama. (Sealsamas, lk. 202.) Abi paluti ka Kreutzwaldilt, keda akadeemik pidas üheks parimaks eesti keele tundjaks. Juba 1861. a. suvel käis Wiedemann Võrus ja sai Kreutzwaldilt keelematerjali ning käsikirju kasutada. 1870. aastail vajas Wiedemann Kreutzwaldi teadmisi teose «Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten» koostamisel. Peterburi-sõprade, peamiselt akadeemikute A. Schiefneri ja F. J. Wiedemanni algatusel sai Kreutzwald «Kalevi-poja» eest Demidovi auhinna, 2500 rubla, millest ta aumehelikult andis 300 rubla eepose saksa keelde tõlkijale C. Reinthalile. (Sealsamas, lk. 177.)

*

Kreutzwaldi viibimine Peterburis virgutas sealsaid patrioote mitmelegi teole, kuigi pärastpoole kippusid kooskäimised ja ühised ettevõtmised raugema. Uus virgumine oli 1863. aastal, kui asusid tegevusse Fr. N. Russow ja kunstnik Johann Köler. Tallinlane Fr. N. Russow ei leidnud kodumaalt sobivat töökohta ja siirdus 1863. a. Peterburisse. Peatselt sai tema kodust «patriootide» kooskäimise keskus. Seal hakkas liikuma ka kunstnik Köler, kes oli 1862. a. välismaalt tagasi jõudnud. Järgmise aasta jõulupühadel oli Karelli juures lõunasöök, kus viibisid R. Taubenheim ühes väimehe Russowiga, sõjaväearst O. W. Dannenberg (Kreutzwaldi tuttav üliõpilaspõlvest), dr. G. Hirsch, sõjaväearst F. Enghoff, arst A. E. Witte, saksa ja ladina keele õpetaja C. L. Schnering, akadeemikud F. J. Wiedemann ja A. Schiefner. (Sealsamas, lk. 304.)

Kodumaa haritlaste ja «Peterburi patriootide» koostöös toimus ettevalmistus Eesti Aleksandrikooli asutamiseks. Kõrgema emakeelse kooli idee tekkis teatavasti Viljandimaal (1860) ja hingitses mõne aasta kohalikes eeltöodes, kuni talupoegade ja koolmeistrite neljaliikmeline saatkond läks 1863. a. kevadel Tartusse OES-ilt nõuannet saama. Seal kohtasid nad üliõpilast J. Hurta ja pedagoog G. Blumbergi, kellega sügenes kestev kontakt. (H. Kruus, Eesti Aleksandrikool, 1939.) Eriti aktiivseks abiliseks sai J. Hurt, kes hakkas sidet pidama Kreutzwaldiga ja «Peterburi patriootidega». Hurt teatas kavatsusest Kreutzwaldile, kellest Viljandimaa mehed mõneti kõrvale hoidusid. Muidugi kiitis Kreutzwald kooli idee ja algatajate agaruse heaks, kuid pidas kavatsust liiga suurejooneliseks, eeskätt saja tuhande rublase põhikapitali kogumist. Omapoolseid samme ta asja kasuks siiski astus: «Igatahes lasen ma varsti Peterburis kohaste isikute kaudu pinda sondeerida, mis niisugusest sammust loota võiks.» (Kreutzwald

Hurdale 6. V 1863.) Arvatavasti pöördus Kreutzwald Kareli ja Russowi poole ning leidis soodsat vastukaja: «Külvatud seeme on viljakandvale pinnale langedud ja hakkab idanema. Kaks mõjurikast meest, kel vajalikku energiat, on ettevõttele võidetud.» Nad lubanud «kõige agaramalt rahaannetusi koguda» ja soovitusi anda «mehe juures, kellest peatsus ära ripub». Kreutzwald palus mõne Viljandimaa mehe enda juurde nõupidamisele saata ja konkreetset materjali kaasa tuua. (Kreutzwald Hurdale 26. VIII 1863.)

Juba hakati mõtlema ka tulevase direktori isikule, sest Peterburi mehed olid rõhutanud (kirjad pole säilinud): «Kõige enam ripub aga ära tulevase direktori tublidusest, et see mees — asutuse hing — erapooletult, kristlikus armastuses ja kindlalt programmis näidatud plaani järgi käiks; — et ta eestlane ja studeerinud mees peab olema, see on peatingimus. [- - -] Et aga see asutus aja jooksul määratu suurt heategevat mõju tervele rahvale avaldab ja seda tegema peab, selles ei ole mingit kahtlust.» Kreutzwald luges Peterburi meeste kirjast välja kõige soojemat poolehoidu viljandimaalaste algatusele. (Kreutzwald Hurdale 26. VIII 1863.) Tegelikult hakkas Kreutzwald nõu andma ka Viljandimaa meestele, hoiatades neid omakasupüüdlike kirikutegelaste eest. Kui aga asjaajamised Peterburisse jõuaksid, «siis teadustage mulle sellest jalamaid, et minu kutsuda olevaid vägesid saaks tegevusse panna. Selle peale võite Teie juba praegu kindel olla, et nende meeste mõju, kes mulle oma toetust on töötanud, ei jää ilma õnnistatud tagajärgedeta.» (Kreutzwald H. Wühnerile 16. X 1863.)

Aleksandrikooli asutamise kavatsus pani lained liikuma mitmes suunas. Kreutzwald kirjutas Kõlerile: pastorid arvavad, et eestlasele jätkub kihelkonnakooli-haridusest, rohkem oleks kurjast. Konservatiivid, eesotsas Tartu professori C. v. Schirreniga, näevad aga rahvuslikus eneseteadvuses ohtlikku ajamärki, mis võib tekitada «pahupidiseid taotlusi». Nende arust peab rahva «nõnda ruttu kui võimalik ainult saksastama, et sellega kõik eestipärane maa pealt hävitatud saaks!». Baltisakslaste säärane seisukoht hirmutanud ka viljandimaalased ära, nii et nad jätnud vene keele kooli õppekavast välja. Kreutzwald pidas seda sammu väga eluvõõraks: «Ah, kui need targad, sisseimetud eelarvamustest pimestatud inimesed selge pilgu ja kaasatundva südamega näeksid neid tuhandeid, kes siin nekrutiteks võetakse, siis peaksid nad aru saama, kui tarvilik on vene keele oskus eestlastele, kes peavad oma väeteenistuse teostama mitte Preisi sõjaväes, vaid Venemaal.» Balti rüütelkond tegevat ainult siis midagi Aleksandrikooli heaks, kui kool «tublisid majandusametnikke, kupjaid, kiltreid ja aidamehi kasvataks». (Kreutzwald Kõlerile 12. XI 1863.)

Hurdalt saadud materjalid saatis Kreutzwald Peterburi eestlastele ja sai sealt julgustava vastuse: «...meie ei pea endid raskustest ära hirmutada laskma, vaid alustatud teed rahulikult edasi astuma; kui aga sammud provintsiaalülemuste juures soovitud eesmärgile ei vii, siis peame asja nii ruttu kui võimalik pealinna toimetama.» (Kreutzwald Hurdale 26. I 1864.) «Peterburi patrioodid» olid optimistlikumad kui Kreutzwald, kes kurtis Kõlerile: «Te olete noor ja entusiastlik oma lootustes, mind on pikad elukogemused ära jahutanud; ma arvan meie rahvast mõnevõrra tundvat, seetõttu ei või ma sellelt generatsioonilt, kes meiega koos elab, mitte kedagi oodata.» Kreutzwaldil oli esialgu vähe usku Aleksandrikooli teokssaamise: «Aleksandri-kooli asutamist ei saa me näha, sest kogu ehitusplaan on liiga palju õhulossistiili omaks võtnud, midagi, mis meie ilmastikuoludele ei sobi.» (Kreutzwald Kõlerile 17. III 1864.)

Üheks põhiprobleemiks oli kooli administratiivne alluvus: kiriklikud ringkonnad soovisid kooli allutada kohalikule maakoolivalitsusele, kus domineerisid

pastorid, ent mõtte algatajad ja demokraatlikud eesti haritlased pooldasid haridusministeeriumile allumist, millega oleks välditud kirikumeeste juhtiv osa. Viimast seisukohta pooldasid ka «Peterburi patrioodid»: «Üldiselt on ometi koolile, selle õpetajatele ja kasvandikkudele palju parem, kui kool õigused saab, mida ainult ministeerium anda võib ja mida sakslased näha ei taha.» (Köleri ja Hurda kirjavahetus avaldati ajakirjas «Eesti Kirjandus» 1911 — edaspidi EK —, käesolev tsitaat lk. 29.) Köler hindas kõrgelt rahva enda algatust ja iseseisvat rahakorjamise-aktsiooni: «...sest tema on rahva enese poolt välja läinud ja sellepärast peame temale täie au osaks saada laskma, et see rahvale äratuseks oleks tulevikus midagi uut ette võtma, ainult selleläbi kasvab rahva usaldus enese vastu. Vastupidiselt mõjub see aga siis, kui rahvale valmis kook lauale kantakse.» (EK 1911, lk. 28.)

1863. a. lõpul ja järgmise algul kippusid eeltööd takerduma peamiselt kodumaiste ametiasutuste vastuseismise tõttu. Võru tohter muutus pessimistlikuks: «Siin valitseb Aleksandri-kooli asjus üsna levinud arvamus, et laps olevat enne sündimist õndsalt uinunud. Meie mustkuued näivad olevat rahulolemisega surmateate vastu võtnud. [- - -] Üks on kindel: materiaalne heaolu on igal pool kasvamas! Kahjuks ei ole võimalik väita, et vaimne kultuur materiaalse heaoluga võrdselt edasi sammuks. [- - -] Kui saaks puskarivaimu pagendada, siis võiksid kõik paremat lendu teha, aga nõnda kaua kui põrgulik deemon — viinaks nimetatud — rahvast koormab, pole mingit rõõmustavat arengut oodata.» Üleminek rendilepingule olevat talurahva majanduslikku olukorda mõne aasta jooksul põhjalikult parandanud, «aga moraalsus jätab palju soovida. Kes on pilku heitnud nõndanimetatud laatadele, see peab kahetsusega tunnistama, kuidas säärase loomaliku liigjoomise juures pole võimalik mingisuguseid edusamme paremuse poole teha.» Ka Soomes joovat alamrahvas palju, ometi olevat seal edu suurem. Vana valgustusmehena lootis Kreutzwald olude muutumist peamiselt ilmaliku hariduse parandamisest. (Kreutzwald Kölerile 12. I 1865).

Talurahva seas 1864. a. kevadel alanud palvekirjade-aktsioon ja selle mahasurumine tekitas seisaku ka Aleksandrikooli eeltöodes. Kreutzwald palus Köleril 1865. a. augustis, et ta kirjavahetuses ei mainiks Aleksandrikooli nime, vaid kõneleks ainult koolist. Märtsis käisid kaks Tarvastu talupoega Kreutzwaldi juures Võrus ja töid pisut informatsiooni, kuid palusid sellest mitte kellelegi kirjutada, «sest et kõik kirjad võetakse lahti ja harilikult kõrvaldatakse». Ka Kreutzwald seisis valve all. «Sellest ajast peale, kui praost Carlblom heaks arvas mind kui Viljandimaa talupoegade ülesäsitajat esitada, seisan ma loomulikult mustas nimekirjas.» H. Wühner oli Kreutzwaldile mõne rea kirjutanud, ja talupojad peitnud selle kirja saapasäärde, sest teel korraldatud läbiotsimisi, et just kirju tabada. (Kreutzwald Kölerile 29. VIII 1865.) Loomulikult ei saadud selles olukorras Aleksandrikooli asjaajamist jätkata ja see jäi mõneks aastaks ametiasutustes seisma. Senine tegevus oli mitmed eesti haritlased sidunud talurahva algatatud suure üritusega ja nende kaudu koostööd laiendanud «Peterburi patriootidega», kelle ülesandeks järgmistel aastatel jäigi keerukas asjaajamine pealinna ametiasutustes. Sündmuste käigus oli kõigil osalistel rohkesti võimalust mõelda ja selgeks rääkida nii eesti rahva hariduse kui ka üldisemaid probleeme.

*

Kreutzwaldi ja «Peterburi patriootide» kõige tihedama suhtlemise ajal, 1864. a. kevadel, algas Viljandimaal talurahva massiline palvekirjade esitamise aktsioon, mis puudutas ka sellest eemal seisvaid eesti haritlasi või sundis neid vähemalt

RUDOLF PÖLDMÄE

seisukohta võtma. Rahvaliidumise mõtte algatajaks on H. Kruus pidanud J. Kölerit (H. Kruus, Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, 1957, lk. 15), kelle mõtteid Viljandimaa talupojad hakkasid vendade A. ja P. Petersoni juhtimisel ellu rakendama. Otseselt keisrile esitamiseks koostati hulgaliselt palvekirju, milles nõuti majanduslikke, õiguslikke ja hariduslikke reforme; materjalide üleandmiseks keisrile sõitsid Peterburisse mitmed talupoegade saatkonnad. Sellest oli Liivimaa rüütelkond häiritud, nõnda et ühe saatkonnaga pealinnas käinud üliõpilane P. Peterson 1864. a. augustis vangistati. Peterburis aitasid talupoegadele kõigiti kaasa eesti haritlased, eriti F. Dankmann ja Köler. Viimane veetis kogu suve Eestis ja pidas talupoegadega salakoosoleku maha oma kodutalus, Vastemõisa Lubjasaarel, arvatavasti augusti keskel. Selle tulemusel sai samal sügisel teoks uus saatkondade reis Peterburisse. Politseivõimud püüdsid seda takistada ja seadsid teedele valved välja. Tartu sadamas hoiatas minejaid isegi J. V. Jannsen. Peterburis aitasid eesti haritlased ühise märgukirja teksti lõplikult redigeerida. Umbes 25-liikmeline saatkond pääses ligi poolteist kuud kestnud ootamise järel keisri audientsile, kust neid aga juhatati siseministri juurde, mille tagajärjeks oli Adam Petersoni vangistamine. Kodumaal pandi Viljandimaa valdadesse kasakad korda looma.

Palvekirjade-aktsiooni mahasurumine kohalike ametivõimude poolt seadis kahtluse alla eestlaste muudki algatused ja neid kandvad tegelased. Köler kavatses uuesti Itaaliasse sõita, ja asjade seis arvestades pidas Kreutzwald seda talle kasulikuks. «Meie juures, s. o. Võru ja Tartu maakonnas näib seni kõik vaikne olevat, seda enam lobisetakse rahutustest Viljandi ja Pärnu kreisis, kust palju tuulutatud saatkond pealinna siirdus. [- - -] Seda rohkem näib selle üle rõõmustatama [aadli hulgas — R. P.], et mõlemad peaagitaatorid, vennad Petersonid, on õnnelikult vahi alla võetud, sandarmitega Riiga saadetud, sealt saavad lähemal ajal Viljandi—Pärnu maakohtusse ülekuulamiseks ja otsusetegemiseks saadetud.» (Kreutzwald Kölerile 12. I 1865.)

1865. a. algupoolel elati suures ärevuses, sest ametivõimude repressioonid võisid iga ärksamat eesti tegelast tabada. Kreutzwald kirjutas Kölerile 6. aprillil: «Te ei suuda sellest mingit ettekujutust saada, millises hirmus ja mures me Teie pärast oleme olnud — põhjust olete Te tõenäoliselt hr. R[ussowi] kaudu teada saanud. Kujunesid valelikud kuuldused, arvatavasti pahatahtlikkusest väljahautud, milles ka Teie olite mees peetud oma osaga, mida Te polnud mänginud ega kunagi mängima hakka.» Kõigest sellest lootis ta alles isiklikult kokku saades rääkida võivat. Köleri saatuse pärast muretsesid ka teised sõbrad kodumaal ja läkitasid kaks saadikut Kreutzwaldi juurde lähemaid teateid hankima, kuid sealtki polnud midagi kuulda. Ei teadnud ka Russow. Köler andis Kreutzwaldile endast elumärki alles 2. aprillil. Saadud informatsiooni oleks Kreutzwald tahtnud ka kodumaistele sõpradele teatavaks teha, ent... «kui ma ainult teaksin teed, mille kaudu nad kirja kindlasti kätte saaksid!». (Kreutzwald Kölerile 6. IV 1865.) Pärnu maakohtus mõisteti P. Peterson Siberisse asumisele, kuid senat tühistas otsuse ja vabastas vangi. A. Peterson istus trellide taga mõned kuud. 1866. aasta lõpul mõisteti P. Peterson siiski asumisele Vjatka kubermangu. Samal ajal korraldati J. Köleri ja Th. Dankmanni korterites läbiotsimine, mis tähendas nende suurt kahtlustamist. A. Peterson järgnes hiljem oma vennale vabatahtlikult. Rahvaliidumisele andis tõhusat abi J. Köler, samuti Th. Dankmann ja Fr. Russow, kuid andmed nende osavõtust on puudulikud, samuti ei saa me täit selgust nende vastu teostatud repressioonidest.

Kreutzwaldile avaldas 1864. a. keskel virgutavat mõju Peterburi eestlaste kavatsus hakata välja andma uut eestikeelset ajalehte, mis pidi looma vajaliku vastukaalu kodumaal ilmuvale mõisa- ja kirikumeelsele ajakirjandusele. Kui 1864. a. alguses alustas teed Jannseni uus ajaleht «Eesti Postimees», siis olid «Peterburi patrioodid» sellest ülimalt huvitatud. Vaevalt aga oli ajaleht paar kuud ilmunud, kui juba Köler kirjutas J. Hurdale: «Hädapärast oleks vaja siin ühte lehte välja anda, sest me leiame, et oleme oma lootustes «Eesti Postimehe» kohta väga petetud.» Jannsen käsitlevat välismaailma sündmusi ainult «fanaatiliselt saksa seisukohalt» ja tal puudub õige arusaamine teistest rahvastest. «Kas tal ei ole kedagi, kes teda hea nõuga võiks aidata? Oma annetega võiks ta palju paremat pakkuda, nõnda näituseks pean ma tema «Jututuba» suurepäraseks. Ma võin tulivihaseks saada, kui igas ajalehe kirjutises vähemasti kolmveerand on usulist, vaene eesti kõht on sellest juba ammu täis; kui ta ainult sellest elada võiks ja midagi materiaalset ei tarvitaks!» Kavatsetava ajalehe toimetajaks olevat nad leidnud sobiva mehe, kooliõpetaja Dankmanni, «kes pidavat keeles osav olema ning peatöö enda peale võtta tahab, ja Russow aitab heameelega». (EK 1910, lk. 454.)

Eesti ajalehe asutamist Peterburis pooldas ka J. Hurt: «Et Teie «Eesti Postimehega» rahul ei ole, ei võõrista mind sugugi. Ka mina kahetsen, et hr. Jannsen kõiki neid märguandmisi ja korralekutsumisi, mis temale on antud, tähele ei ole pannud ja oma vanades roobastes edasi sõidab.» Hurdale ei meeldinud Jannseni silmakirjalik vagatsemine, millega ta teenivat teatavate ringkondade soosingut ja oma taskuhuve. Viimase pärast ei loobuvat ta ka vanast kirjaviisist. «Leht saab kindlasti ka meie maal kaastöölisi leidma. Vähemasti dr. Kreutzwald, kellele ma plaanist teatasin, lubas heameelega omalt poolt lehte toetada. Augusti kuust alates olen mina samuti valmis kaastööd jõudu ja võimalust mööda saatma.» (EK 1910, lk. 455.) Kölerile meeldis Hurda valmisolek teha uuele ajalehele kaastööd, sest nagu paistvat, «puudub Jannsenil hea tahtmine meie rahvale mees olla». (EK 1911, lk. 28.) Pisut hiljem kirjutas ta Hurdale: «Jannsenile teatage võimaluse järgi meie põlgust tema äraandliku tegevuse eest. [- - -] Oh, et ometi siin nii palju kasulikke patrioote oleks, et meie soovitud leht ilmuda võiks!» (EK 1911, lk. 31.)

J. Hurt informeeris Kreutzwaldi Peterburi eesti ajalehe asutamise kavatsusest. Vana kirjamees lootis, et uus leht «mõlemale hädaorganile Tartus ja Pärnus» (s. o. «Eesti Postimehele» ja «Pärnu Postimehele») vastumõju avaldaks ja rahvast valgustaks. «Kui mina ka oma vanaduses otse iseseisvalt sellele ettevõttele palju kaasa töötada ei suuda, peab siiski minu siiraks püüdeks olema ühelt poolt virgutavalt noorematele jõududele mõju avaldada, et kaastöölisi võita, teiselt poolt tellijate eest hoolitseda. Viimane ei tarvitse alguses kergeks ülesandeks saada, sest härra Jannsen ja konsordid kui pimedusejüngrite ninamehed valitsevad alaealiste masse, aga vaimulikkond — alates pastoritest kuni koolmeistrite ja kellalööjateni välja — alustatud laulu ühel häälel koorina kaasa laulavad.» Kreutzwald pahasid Tervastu rahva üle, kes koguvat Jannsenile majaostuks raha. «Minu korrespondentsi juures saksa ja eesti keelt kõnelevate rahvuskaaslastega on mul alati ainult üks eesmärk silmas, nõnda palju kui mul selleks jõudu on: vastu töötada uinutavale suunale (rumalakstegemise meetodile). Laiakülvatud seemneteradest võib õnnelikul juhul üks idaneda jõuda, ka see oleks võit. Kui meil saaks uue ajalehe asutamisega üksainus tükk maad viljakand-

vaks tehtud, kuhu kõik samameelsed tõelised rahvasõbrad ühisel käel seemneri võivad tulevase lõikuse jaoks ohustamata maha visata, siis ei või kasu aja jooksul tulemata jääda. Me peame rahvast mõtlemisele virgutama, talle selgeks tegema, milleks Looja talle meelegaorganid — eriti silma — ja mõistuse on andnud. Papid ja palvemajasulased lähevad selle peale välja, et inimest loomaks teha ja seega eesti rahvas kui nende poolt käima pandud masin ainult nende kasuks töötaks, neile rikkalikult varandusi valmistaks, mille eest suuremeelselt välja antakse korraldused igaviku jaoks, kus vaevatud loom pidavat oma maiste kannatuste eest unustamatut tasu saama.» Kreutzwaldi arvates pidavat keegi tulevase ajalehe vähemalt üheks aastaks enda kulule võtma: «Vaarao rikkad piimalehmad ei tule meie juurde, nagu Jannsenil on.» Vennastekoguduse tõttu levivat peamiselt vaimulik kirjandus, ent ilmalike raamatute levik tõusvat vaevalt üle nullpunkti. Tema teada polevat Tartu tšensor nii karm, et Jannsen ei saaks parematki kirjutada. Ent nõnda meeldivat ta rüütelkonnale ja vaimulikele meestele ning paljud mõisnikud tellivat oma inimestele «head rahvalehte» omal kulul. Teised mõisnikud käskivat ajalehte valla kassa arvel tellida, ja pastorid soovivat seda kantlist. Jannsen maksvat trükkijale vähe ja tegevat head äri, pealegi saavat ta rahvalt kinke. Kreutzwald lisas kirjale mõned värssmõistatuseid kaastööks uuele ajalehele. (Kreutzwald Kõlerile 17. III 1864.)

Mõni päev hiljem kirjutas ta uue ajalehe asutamise kohta ka Fr. Russowile: «...nagu ei võiks minu vana silm kustuda, enne kui ta on seda uut auhiilgust näinud. Lubjasetted minu tuiksoonte seintel ei suutnud vere väledamale liikumisele vastu panna, tõusis säherdune kloppimine ja tuikamine, nagu oleks 40 aastat ühe ropsuga maha veeretatud ja ärkaksid jälle järeלקולד ammu kadunud kevadest.» Ajalehe võimalikeks kaastöölisteks sobivaid isikuid leidis ta Peterburi eesti haritlaste hulgast vähe ja pani rohkem lootust kodumaisele nooremale põlvkonnale: «Kõiki kirjutamisevõimelisi noori tuleb väga usinasti püüda Teie vastsündinu vaderiteks võita, ja nad ei pea ainult oma usutunnistust kirikuõpetaja ees jaatama, vaid ka lapsukesele toiduainet tooma, et papa ainukeseks ülalpidajaks ei jääks. Hälli ja esimeste mähkmete soetamise peate Teie kui isa enda peale võtma.» Russowil soovitas ta sealset «laupäevaseltsi» kohustada ajalehte silmaringi laiendava kaastööga toetama ja koosolekutel iga artikkel kollektiivselt läbi arutada. Tuleks ka ajalehele nimi leida «ja tema tendentsi kohta programm kindlaks määrata». (Kreutzwald Russowile 20. III 1864.)

Ka dr. G. Schultz-Bertramit Peterburis informeeris Kreutzwald uuest eesti ajalehest, mis pidavat 1. juulist 1864 ilmuma hakkama ja «kui valguselaps mõlemale pimedana sündinud «Postimehele» vastu tohiks astuda. Selleks ettevõtmiseks on ühinenud üsna tublid jõud ja õige palju head tahet. Tungivalt kutsuti ka mind tühipaljast kaasa töötama. Minule teeks küll rõõmu veel nii hilja õhtuehal vahetevahel mõne veeringuga üldsuse kasuks kaasa aidata.» (Kr. kv. IV, lk. 164.) Järgnevad repressioonid talurahva palvekirjade-aktsiooni mahasurumiseks võtsid võimaluse ajalehe ilmumisoa saamiseks.

*

«Peterburi patrioodid» pidasid üheks tähtsaks ülesandeks tutvustada eesti rahvale tema ajalugu õiges valguses. Kõler kirjutas 31. XII 1863 Hurdale: «Et rahva vaimu natuke äratada, on neli meest (Karell, Russow, Berendhof ja mina) arvamisele jõudnud, et isamaa ajalugu kõige rohkem tarvis läheb. Kui Teie nüüd teatada võiksite, kes võiks vaeva oma peale võtta igapäevase arusaadavat, ja kui võimalik, üsna lühikest ajalugu kirjutada, siis andke seda mulle ometi

teada. Trükikulude eest kanname juba meie hoolt, ainult peaks see varsti valmis kirjutatud saama, siisest tsensuurist viime meie selle juba läbi. Kas oleks Jannsen hädakorral valmis stiili rahvalikuks siluma, kui keegi teine eeltöö ära teeb? Mul on nõu Russowit selleks sundida, kui kedagi teist ei leidu. Teie peaksite aga meie jõudusid paremini tundma kui mina! Üldse palun ma meid, peterburilasi, mitte unustada, kui isamaalised kirjatööd trükikulude katmist kardavad.» (EK 1911, lk. 185—186.)

Hurdale oli pealinna meeste kavatsus otsekohe vastuvõetav ja ta ruttas Kölerile vastama: «Kodumaa ajalugu on eestlastele tõepoolest hädavajalik, kuid tublit kirjutajat ei või ma silmapilgul Teile nimetada. Dr. Kreutzwald on oma arstikutsetööga liiga koormatud; tal võiks ehk kodumaa ajaloo detailne tundmine puududa. Jannsen — kui tal ka jätkuks kirjutamiseks ajalooteadmisi — võiks, ma kardan, teose liiga aralt kirjutada.» Kui Köler mõne rahvasõbra leiab, kes eeltöö teeks, siis püüavad nemad Tartus teose rahvalikuks silumise eest hoolitseda. Hurt soovitas Russowit. Ta pidas teose mahuks umbes 300 trükilehekülge, sest «liiga suur lühedus toob harilikult ebameeldiva kuivuse kaasa». Kirja lõpetas ta tunnustusega: «Teie nimetatud Peterburi härrade patriootiline meelsus ja soe süda on väga rõõmustav ning julgustab meid tühimata oma rahva kasuks edasi töötama.» (EK 1910, lk. 453.) Mõnevõrra üllatav tundub, et Hurt pidas Jannseni ajalootundmist paremaks Kreutzwaldi omast. Paar kuud hiljem (13. III 1864) küsis ta Kölerilt: «Kuidas on lood kavatsatud teosega kodumaa ajalooost? Kas Russow või mõni teine on töö oma peale võtnud?» Köleri vastus oli lakooniline: «Ajaloo jaoks ei ole veel kedagi leitud.» (EK 1911, lk. 29.)

Tõenäoliselt oli Eesti ajaloo kirjutamine arutlusel ka kolme mehe kokkutulekul 1864. aastal Võrus, kuid konstruktiivsete tulemusteni ei jõutud. Vist hakkasid seal ilmne lahkumineku Kreutzwaldi ja Köleri ajalookontseptsioonides. Algatuse soikumise peapõhjuseks võis olla vajalike võimete kirjamehe puudumine. Alles 1869. a. koostas J. Hurt ise küllaltki ulatusliku ülevaate «Pildid isamaa sündinud asjust» (trükiti 1879), ja C. R. Jakobson alustas 1868 oma ajaloo-seeriat «isamaakõnede» näol. Küllap olid mõlemad mehed tõuget saanud «Peterburi patriootide» algatusest.

J. Köleri ajaloohuvi leidis mõnevõrra rakendust tema loomingus. Nähtavasti küpses tal Võrus eesti rahva ajaloolist saatust arutades kavatsus seda teemat suures maalikompositsioonis käsitleda. Peatselt pärast Võrust lahkumist on ta seda maalima hakanud ja lootis novembris tööga valmis saada, kuid jõudis alles aasta lõpul. (EK 1911, lk. 134.) Maali «Ärkamine nõidusunest» keerukat allegoorilist mõtet pidi selgitama juurdelisatav tekst, mille esialgse kuju näib olevat Kreutzwald andnud. (Kreutzwald Kölerile 18. IX 1864.) Selle alusel on ka tol ajal Peterburis viibiv Adam Peterson koostanud pika saksakeelse luuletuse, mis saadeti Kreutzwaldile eestikeelse variandi loomiseks. Vanale luuletajale käis kas üle jõu või tundus ebameeldiv luua diletandi sepitsusele vastuvõetav eestikeelne sõnastus, pealegi pidas ta seletavat teksti üleauruseks, sest see pigem ähmastavat kui selgitavat maali komplitseeritud sisu. Kreutzwald õhutas kunstnikku maali siiski lõpule viima, «hoolimata sellest, millise mõtte vaatajad temasse panevad». Suurest maalikompositsioonist ei saanud tunnustatud teost kunstihuvilistele, veel vähem eesti rahvale. Ainult L. Koidulale on teos inspireerinud kaks patriootilist luuletust ja mõjutanud C. R. Jakobsoni «Kolme isamaa kõne» feodalismivastast kontseptsiooni. Hiljem Köler ajaloo-sisuliste maalidega palju ei tegelnud. «Ärkamine nõidusunest» läks ühel kunstinäitusel Viinis jäljetult kaotsi, milles võisid mängus olla baltisaksa võimumeeste käed.

RUDOLF PÖLDMÄE

Kahel suvel Võrus koosistunud kolmiku arutlustel otsustati ka uue kirjaviisi eest võitlema hakata. Köler arvas, et selle propaganda võiks «Eesti Postimehe» veergudele viia ja niiviisi heastada ajalehe poolt Kreutzwaldile tehtud ülekohut. Hiljem pidas ta vajalikuks avaldada samas ajalehes ülevaatiik artikkel Kreutzwaldi tegevuse kohta. Köler oli lõpetanud Kreutzwaldi portree maalimise ja selle alusel oli ta nõus muretsema kirjanikust puulõikelise näopildi ajalehekirjutise illustreerimiseks. (EK 1911, lk. 99.) Hurt nõustus kirjutama artikli «rahvalaulude ja iseäranis «Kalevipoja» väärtuse ja tähtsuse kohta», kuid ta ei teadnud esialgu, kas sellega sobib liita Kreutzwaldi pilti ja ülevaadet ta arstitööst. «Iseseisva eluloolise artikli kokkuseadmisel on oma raskused. Kr-i välisest elust ei tea ma mingisuguseid andmeid. Elavaid kaasaegseid kujutada on kõige raskem.» Ta soovitas puulõikes portree saata Kreutzwaldi kirjastajale Laakmannile. (EK 1911, lk. 100.) Hurt kõneles Kreutzwaldi kohta käivast artiklist Jannseniga ja sai kuidagi nõusoleku selle avaldamiseks. «Jõuluvahetajal kirjutan ma artikli meie rahvalaulude, iseäranis «Kalevipoja» kohta ja lasen selle «Postimehe» uue aastakäigu ühes esimeses numbris ära trükkida. Sel puhul võib väga hästi tarvilist meie Kr-i kohta ütelda. Muretsege Teie sellepärast puulõige veel sel aastal.» (EK 1911, lk. 103.)

Hurt ei leidnud siiski aega artikli kirjutamiseks ja ka puulõige polnud veel Tartusse saabunud. 8. jaanuaril 1865 lubas ta Kölerile: «Loodetavasti on mul ligemas tulevikus võimalik puulõike juurde tarvilikku teksti muretseda.» (EK 1911, lk. 133.) Kujunes nõnda, et üks lootis teisele. Köler vastas: «Meie lauliku puulõike heaks ei ole seni veel midagi tehtud. Ma loodan, et Teie usinam olete olnud.» (EK 1911, lk. 134.) Hurt asus 1865. a. alguses Tartumaale Hellenurme mõisa akadeemik A. Th. Middendorfi koduõpetajaks ja et see amet talle esialgu palju tööd peale pani, jäi ka artikkel Kreutzwaldist kirjutamata.

*

«Peterburi patrioote» huvitas võitlus uue ortograafia eest, mille eesotsas seisis küll Kreutzwald, kuid peaaegu ilma toetuseta ja väheste võidulootustega. Köler kirjutas 9. septembril 1864 Hurdale: «Kui Teil juba aega peaks olema, siis oleks väga tarvilik eesti lugejatele uue õigekirjutuse kohta artikkel kirjutada, mille Jannsen oma lehte on lubanud mahutada; selle läbi tasandaksite Teie enesele kui ka teistele uue, soome kirjaviisi jaoks rahva keskel teed.» (EK 1911, lk. 99.)

Hurt nõustus Köleri ettepanekuga: «Mõni artikkel või brošüür uue parandatud õigekirjutuse kohta on väga tarvilik. Niipea kui aega saan, asun selle kallale tööle.» (EK 1911, lk. 100.) Nõnda pöörduski ta Jannseni poole, et artiklit «Eesti Postimehes» avaldada. Konservatiivsele toimetajale ei paistnud kavatsus meeldivat, kuid ta lubas siiski artikli avaldada. (EK 1911, lk. 103.) Agar töömees Hurt võttis ülesannet tõsiselt ja teostas selle maksimaalselt, s. o. kavatsatud ajalehekirjutisest kasvas välja iseseisev brošüür «Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi», mis ilmus juba 1864. a. lõpul. Autor kirjutas Kölerile: ««Postimehele» lubatud artiklist on iseseisev õpperaamat saanud, sest niisugune on asjaarmastajatele käepärasem kui ajalehenumber.» Nõnda olevat ka Jannsen vabanenud ebameeldivast kohustusest ja kartusest oma lugejate võimaliku kahanemise pärast. Kölerile saatis Hurt kolm eksemplari, et see võiks neid tutvuskonnas levitada. (EK 1911, lk. 133.)

Hurda teose ilmumisele reageeris kiiresti ja väga positiivselt Kreutzwald, kes 17. I 1865 kirjutas autorile: «Oma väikese brošüüri eesti ortograafia kohta saat-

misega olete Te mulle suurt rõõmu teinud. Kui teerajaja olete Te vähemalt ühe vao tõmmanud, kuidas peab õiget teed läbi senise kõrbe viima, kuid seejuures ei tohi Te seisma jääda.» Kreutzwald soovis, et Hurt koolide jaoks põhjalikuma keeleõpetuse koostaks. Pikkadele arutlustele lisaks esitas ta ka mõne kriitilise märkuse, laites toetumist lõunaesti murretele ja vana rahvalaulu keelenditele, mis võib lihtsale keeletarvitajale eksitavalt mõjuda. Uuele kirjaviisile lootis ta toetust leida peamiselt nooremate koolmeistrite hulgast. (Kreutzwald Hurdale 17. I 1865.)

«Peterburi patriootide» poolt kirjutas Köler: «Teie brošüürid uuema õigekirjutuse kohta on meile suurt rõõmu teinud ja meid ühtlasi lootuses kinnitanud, et meil ka edaspidi töötajale sellel põllul leidub.» (EK 1911, lk. 135.) Ent kodumaine retseptioon polnud hoopiski soodne, nagu teatab Hurt: «Minu brošüür uue õigekirjutuse kohta näib mõnedes kihelkondades koolmeistrite ja teiste kirjameestjuures suurt tormi sünnitanud olevat.» Jannsen oli Hurdale andnud lugeda neli kirja Halliste kihelkonnast, nendest üks koolmeistrite ühiskiri. «Kõik kirjutajad seletavad endid kindlasti uuenduse vastasteks, ilma et nad ühtainustki mõjuvat põhjust õigekirjutuse enese vastu võiksid tuua.» Kirjas väidetakse, et ainult pastorid, köstrid ja koolmeistrid on selles asjas kompetentsed kohtunikud ja rahvast sõtkutakse jalgadega, kui ilma tema nõusolemiseta uut õigekirjutust katsetakse sisse seada. «Nüüd, armas sõber, saate Te teada, kus rahva türannid peituvad, ja kust nende eest kaitset otsitakse!» (EK 1911, lk. 135.)

Asjade käik äratas Köleril laiemaid mõttemõlgutusi: «Mis aga uue kirjaviisi maksmapanemisse puutub, siis peab see võimalust mööda varsti sündima, sest juba nüüd tähendatakse selle asjaolu kui suure takistuse peale, et vanas kirjaviisi kirjutatud eesti raamatuid olemas on, ja minu lootuse järgi peab kirjade arv lähemas tulevikus kahekordseks tõusma, mis asja hiljem ainult raskendab. Enne peab «Postimehes» selgeks tehtama, et vana kirjaviis halb on, ja pärast läbi räägitama, kuidas uus olema peab, et ta mitte ainult loomulikult õige ei ole, vaid ka kirjutamisel ja trükkimisel voolavaks saab.» (EK 1911, lk. 137.)

Hurdal oli ka paremaid teateid esitada: «Pärnu Postimehes» ja «Eesti Postimehes» on ilmunud mõned artiklid, mis keeleuuendust kaitsevad. See näitab, et isegi Jannseni ajalehe lugejad ei ole toimetajaga samal positsioonil ja ta peab neid arvestama. «Niikaugele kui mina olen käinud ja kuulnud, leidub igalpool mehi ja koolmeistreid, kes vana kirjaviisi suuri puudusi selgesti tunnevad ja kindlasti uue poole hoiavad. Ma tundsin rõõmu teada saades, et minu «Lühikene õpetus» viljatuks ei ole jäänud.» Keeleuuenduse vastu olevat peamiselt pastorid, kes kindlustavat ka koolmeistrite vastuseisu. Hurt lootis edasimeinekut peamiselt sellest, et pastoreteks saavad eestlased, kes keelekorraldamist oma ülesandeks peavad, samuti lootis ta abi akadeemik Wiedemanni keeleteaduslikust tegevusest. Isegi rahulolematust talurahvaseadusega aetavat uue kirjaviisi süüks, kuid Hurt pidas põhjuseks seaduse saksakeelse originaalteksti kantseleilikkude keelt, mis tõlkes veel kentsakamaks muutunud. Tema arvates oli talurahvaseaduse põhjaeestikeelne tõlge puudulik, sest käsu kohaselt oli Kreutzwald ümberpanekuuga sõnasõnalise teinud! «Hr. dr. Kreutzwald on küll suurepärase luuletaja, kuid mitte grammatik. Ka tema õigekirjutus ei ole korrektne ega järjekindel.» Hurt kavatses uuendatud kirjaviisi kaitseks veel teisegi brošüüri kirjutada (EK 1911, lk. 139—140), kuid see jäi tegemata.

«Peterburi patriootid» soovisid, et Kreutzwald kirjutaks «Eesti Postimehes» artikli uue kirjaviisi kaitseks, ent Kreutzwald oli selle vastu: Jannsen seadvat tingimuseks, et kirjutis ise oleks vanas kirjaviisis, mis tundus absurdne. Köler

pidas nõudmist siiski vastuvõetavaks, sest nii ei saaks opositsioonilised «köva-pead» liialt ärritatud. Köleri teada polevat viljandimaalased uue kirjaviisi vastu. Tagasihoidlikud sõnavõtnud uuenduse poolt tulenevat vähesest kirjaoskusest. Suurem osa olevat pastorite mõjul sunnitud vana kirjaviisi pooldama. (EK 1911, lk. 141.)

Vana ja uue ortograafia võitlus kandus isegi Aleksandrikooli asutamise eel-
töösse. Hurt kartis, et kui ta tõlgib kooli põhikirja eesti keelde uues kirja-
viisis, siis satub see vastuollu Peterburist saadetud tõlkega vanas ortograafias ja
viljandimaalased võivad öelda: ««Noh, nüüd on keelesolkija meile ka oma sepi-
suse saatnud... Peale dr. Kreutzwaldi ja veel mõne vähesema austajatest ei
taha keegi uut kirjaviisi!»» (EK 1911, lk. 142.) Hurt on kuulnud, et «Torma pool
olevat tõeline kihutustöö uue õigekirjutuse vastu käima pandud». Uue vastuskirja
avaldamisega ta viivitas, sest 1865. a. lõpupoole oli opositsiooni hoog lõppemas.
(EK 1911, lk. 143.) Käsikiri jäigi avaldamata, küllap vähesete kirjastamisvõima-
luste tõttu, pealegi kandusid Hurda huvid tollal paljudele teistele aladele. Aval-
datud brošüür aga oli uuele kirjaviisile teerajamisel siiski olulise tähtsusega.

*

Need on peamised aspektid Kreutzwaldi ja «Peterburi patriootide» suhetes. Nägime, kuidas «Võru erak» tõmmati välja tema üksinduseohust ja virgutati uutele ülesannetele, mida tõi kaasa 1860. aastatel võrsuv rahvuslik liikumine. Uued algatused vajasisid juhtideks võimekaid isiksusi, Kreutzwald laskis ennast uutest ideedest kaasa tõmmata ning andis kõigele progressiivsele tubli oma-
poolse teo- ja mõttepanuse. Tema autoriteet ja elutarkus julgustasid noori aina uuteks ettevõtmisteks. Peatselt tekkis olukord, et Peterburi kõrgelt haritud ja situeeritud ametimehed ei suutnud üha kiireneva elutempoga sammu pidada ja nende esialgseid ideid hakkasid ellu viima esilekerkivad noored eesotsas C. R. Jakobsoniga, kelle kindlaks seljatoeks jäi ainult J. Köler. Äärmuseni ägeda, peaaegu revolutsioonilis-demokraatliku liikumise tempoga aga ei suutnud ega tahtnud Kreutzwaldki kaasa minna, nõnda et tema tegevushoog ja kontaktid nõrgenesid jällegi 1860. aastate teisel poolel. Käesoleva artikli sooviks on tõuget anda järgnevale põhjalikumale ja uutele allikandmetele toetuvale uurimistööle.

Veijo Meri

(SÜND. 31. 12. 1928)

SOOMLASE RAHVUSLIK ISELOOM

Esimene tuntud soomlane oli Lalli, Satakunnast pärit suurtalunik, kes tappis Soome esimese piiskopi. Inimesena mõjub ta otse reaalse isikuna ja tema käitumise põhjustest võime nii täielikult aru saada, et näib koguni imelik — tegemist on ikkagi sündmusega, mis juhtus kaheksasada aastat tagasi! Piiskop ja selle sulane omavolitsenud pere-mehe äraolekul Lalli talus, võtnud ilma loata toitu ja hobusemoona. Rahvalaul toonitab, et võõrad siiski maksnud, jätnud raha sinna kohta, kust olid midagi võtnud. Lalli ei jõudnud koju tulles neid rahasid näha ja talle neist ka ei räägitud. Too raha oleks Lalli kõrvus kõlisenud üksnes pilkamisena ja suurendanud ta raevu.

Lalli oli ristitud soomlane, nii et tegemist polnud paganluse ja ristiusu kokkupõrkega, vaid kahest erinevast õigusekäsitusest sündinud vastuoluga. Läbi terve keskaja püüdis Soome kirik teha piiskop Henrikust kanoniseeritud pühakut. Rooma saadeti palvekirju ja kirjalikku tõestusmaterjali. Miski ei aidanud. Nii mõnelgi õpetatud mehel tuli Vatikanis seda lugu uurida, ent ilmselt ei osanud nemadki toimunut tõlgendada kui püha mehe märtrisurma või pühakulegendi.

Iga soomlane suutis sel ajal ja suudab praegugi seada ennast Lalli olukorda, suudab mõista teda ja võpatab mõttest, et võiks ise sattuda samasse seisusse. Iga soomlane tundis oma südamepõhjas, et ka tema on potentsiaalne jumalamehe tapja. Selletõttu õnnestus katoliiklikul kirikul soomlaste hing ja meel alateadvuseni välja nii kergesti oma võimusesse saada. Soomlastest said igati tublid katoliiklased. Seda kinnitab ka rahvaluule, mis võttis omaks katoliikliku koolituse leebe ja alandliku varjundi.

Lalli lugu näitab, et soomlane on juba algmisest peale olnud oma ahusuhtes hell ja kulli kombel valvas oma õigusi ning vara kaitsma.

Me oleme vägivaldsed. Meisse ladestunu vallandub väga väikesest puudutusest. See võib purskuda väljapoole või sissepoole. Lalligi tappis ise enda. Sellepärast olemegi vist aastakümneid hellitanud endast

MÖTTEID JA MÄRKMEID

topeliuslikku ettekujutust kui lõpmata kannatlikest ja rahulikest inimestest. Soome kirjanduses on meil oma karakterist kaks täiesti vastandlikku kujutust — Kivi meeletuseni ohjeldamatu ning Aho ja Silvanpää rahulik soomlane. Küllap on küsimus sama asja kahest küljest. Need äärmused on tavaliselt koos ühe ja sama isiku nahas. Rahulikkuse eelduseks ja hinnaks on äkkplahvatused ja vastupandamatu vajadus alluda anarhia meelevallale.

Soomlased peavad ennast individualistideks, mistõttu peavad mõnikord käituma ka ootamatult, enamasti kohutavalt rumalasti. Soomlased ei oska hoida saladusi. Soomlast võib ära osta üksnes sõbralikkusega — nii väga vajab ta südamlikkust ja usalduslikkust —, ta on selles suhtes nõnda alatoidetud ja näljane, et tasub piskugi eest kõigega, mis tal on. Soomlasele pole vaja pakkuda isegi lõunasööki, aitab sigaretist. Hõlpsasti on ta valmis teise heaks kõike tegema. Andnud sõna, leiab ta, et lubadus tuleb täita, mingi või elu. Soome keel on nii noor, et tegu ja sõna tähendavad veel enam-vähem sedasama. Imetabane teatrikeel, nagu on mulle kinnitanud rootslastest tuttavad.

Tunded ei tohi nähtaval olla, neid tuleb maha salata nagu säärekriimu. See põhjustab igapäevaseid agressiivseid plahvatusi. Soomlased vannuvad kohutavalt. Ka see võib mõnikord tähendada agressiivsuse purske maandamist. Üldiselt on see üksnes kõrgendunud ulja meeoleolu ja sõltumatusetunde veidike ennastimetlev avaldus. Lapsedki õpetatakse oma tundeid varjama. Paitatakse neid ainult siis, kui nad on väga väikesed. Hea, kui siiski. Seda aega nad hiljem enam ei mäleta, aga see on jätnud nende alateadvusse hellituste ja õrnuse vajaduse ning igatsuse.

Meie oleme fatalistid. Ei lähe me surmaga ähvardusel arstilt abi paluma. Tahame surra, saapad jalas. Me ei salli, et meid isegi arstitan-gidega puudutatakse.

Tänapäeva soomlane võib olla üsna kaunikesti erinev sellest ettekujutusest, mis tal endast on, ja ega see asjale kasuks ole. Kirjanduseski pole meil vaja otsida kaasaegset soomlast teose tegelaste hulgast, vaid pigem jälgida kirjanikku. On ju üpris ükskõik, millest raamat räägib, tähtis on, k u i d a s ta seda teeb, tema stiil ja vorm. Kui me seda ei unusta, ei saa meile märkamata jääda soome nüüdiskirjanike ajaerksus ja südikus. Seda on põhjust soovida neile ja meile kõigile veelgi suuremal määral.

Soome keelest tõlkinud
ENDEL MALLENE

HILINENUD RETSENSIOON

Enn Vetemaa: «Hõbedaketrajad».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1977, 156 lk.

Enn Vetemaa «Hõbedaketrajad» on romaan alaväärsuskompleksiga inimesest, kokutajast. Riivanud ka kinokunsti tegemist, mida kirjanik hõbedaketramiseks nimetab. Sest keemikuna ta teab, et filmilindil on hõbedat ja kloori, mille abiga luuakse ja jäädvustatakse «magusate valedes maailmas», kuigi filmiloojate elu ja elu üleüldse pole mingi meelakkumine, vaid täis vastuolusid.

1964. aastal ilmunud «Monumendist» peale on Enn Vetemaa oma romaani-des ja näidendites ajanud ühte selgestinähtavat joont — näidanud vastuolusid sisemuse ja välimuse, olemuse ja ilmingu, tegelikkuse ja näilikkuse vahel... meid ümbritsevates tänapäevastes inimestes ja nendega koos loomulikult ka ühiskonnas. Sest oli aeg, kui sotsialismi ideaaliga manipuleeriti kui tegelikkuse reaalse mudeliga, just nagu oleks ideaal ühiskondliku praktikaga täiesti ühtelangev — kõik inimesed kapitalistliku maailma inimestest peajagu pikemad, ühiskond valmis ja lõpetatud veel või ikka veel esinevate mõnede puudustega. Mispärast esteetika ja teooria ja kriitika lubasid üsna mõõdukalt ka satiiri ja üsna paraja jao negatiivseid tegelasi, ent enamasti käratasid: elus nii ei ole!

Viimane niisugune väga tüüpiline kriitika haugatus kõlaski ühenduses Enn Vetemaa «Monumendiga» ja selle svenvooreliku karjerisminähtuse lahkamisega eesti kriitikas 29. jaanuaril 1965. aastal. Seal oli öeldud, et «autori

võitlejahoiaik on tegelikult butafoorse pappmõõgaga vehkimine — tema vastaseks pole ju meie elu arengut tänapäeval realselt takistavad ning hukkamõistmist vajavad väärnähtused, vaid minevikuviirastused! Autori paljastusjulgeus osutub näiliseks.»

Enn Vetemaa julge osutus muidugi tõeliseks ja sealtpeale lõhuvad tema tegelased ikka sääraseid kriitika poolt soodustatud ja toetatud illusioone, esinevad mitte üksikute pahede esindajatena, vaid keeruliste hingeeluste probleemide kandjatena, kes ei seisa mitte üksipäini oma kannatava sisemaailmaga, vaid kannatavad maailma asjade pärast ja tahavad maailma parandada.

Hüpertrofeeritud kannataja ja kokutaja Mati Kunder «Hõbedaketrajates» tahab koguni nagu Jeesus Kristus olla ristile löödud ja entroopias, antud juhul filmigrupis, kaasakannatajad lunastada, nägijaks teha. Sest tema näeb enda arvates kõige selgemini, et «me orjame oma himusid ja väljamõeldud asju, aga oma ligimest ei näe me mitte».

Mati on sõjaaja leidlaps, ilma jäänud isa-ema ja ka ühiskonna hoolest. Vastupidi, lastekodukasvatataja Kambu on oma julmusega tekitanud lapsele ränga hingelise trauma, mis avaldub kokutamises, millest ta kõigist pingutustest hoolimata lahti ei saa ja mistõttu reageerib haiglaselt-hellalt iga sugusele ligimest ignoreerivale kohtlemisele hilisemas elus ja ümbruses. Seega on Enn Vetemaa võtnud vaatluse alla viimasel ajal küllalt aktuaalse

KRIITIKA

ja tähtsa teema — lapsepõlve, varase nooruse vastuvõtlikkuse ja tundlikkuse määrava mõju inimese väljakujunemisele. See probleem on kirjanduses ja kunstis ja kunstiteooriaski palju tähelepanu võitnud, kohati ekstreemsekski arendatud, nagu oleks lapsemeelsus (ja ka hullumeelsus) see ainuke tõeline, tõepärane, autentne kunstiloomingu läte ja loomingupsühholoogia a ja o.

Enn Vetemaa loomingu meetodid näib iseloomustavat see, et ta näeb osavasti ära kirjandusvälistes valdkondades juba märgatud, nähtud, töödeldud probleeme ja realiseerib neid eluliste tegelaste ja elulise tegevuse kunstilisse vormi. Sattumata illustratiivsusse. Ta loob idee kehastamiseks hästi individualiseeritud tüüpe, kuigi säärane meetod võib ka kõledate skeemideni viia. Vetemaaga seda pole juhtunud, küllap tal on ohtrasti inimese vaatlusmaterjali ja head oskust sellega mängida, nii et ka tillukesed episoodilised tegelased, nagu on «Höbedaketraajates» näiteks Kambu, tulevad elulised ja jäädvustavad täpselt vastavat nähtust.

Ja siiski on Mati Kunder karjerist Sven Voore, alatu Ruuben Illime, külaromantik Aarne, surmahirmu ärareageeriva keemiku Jaani ja paljude teiste kõrval nagu hõredam, fragmenteersem, väga nähtavas, käegakatsutavas igapäevasuses mõneti skeemi ja illustratiivsusse kiskuv. Siin-seal jääb vajaka psüühika peenest eritlusest ja Mati negentropiline enesetapakavatuse tundub üsnagi väheusutav, autori hääl ei võta nii kõrgeid dramaatika-noote välja.

Sealkõrval on teine leidlaps, filmirežissöör Madis Kartul, kellesse on «imelikul kombel sattunud Looja vaim, mis teda koledasti vaevab», saanud verd ja liha tublisti rohkem, kujunenud Enn Vetemaa üheks järjekordseks tüsedaks tüübiks. Ilmselt on siin Vetemaa kokkupuutumine filmitööga nihtanud talle ette elusa prototüübi ja

selle töö tegijate teisigi jooni ning detaile ja ahvatlenud teda mitte enam ideest lähtuma, vaid elust «maha kirjutama». Ka Madis Kartul tunneb endas suurt missiooni entroopias korra loomiseks, kuigi ta «nähtavasti ka ise veel ei tea, mida tahab». Aga ta vähemalt tahab, põikpäiselt, anarhistlikult, jonnakalt, lausa hullumeelselt luua «ainult realismi, ainult usutavuse nimel» ja hüüab: «Maha magusate valdele taak!»

Kui nüüd Enn Vetemaa kord juba läks koos oma traumeeritud pürotehniku Mati Kunderiga filmigruppi ja filmitöö sisse, siis oleks võinud ta tahta, nagu mõned kriitikudki on tahtnud, et ta oleks filmikunsti ja üldse kunsti põletavatesse probleemidesse nagu sügavamalt tunginud «ainult realismi, ainult usutavuse nimel». Sest seni on nii tähtsa kunstiliigi ümber, nagu seda on filmikunst, kirjanduses («Valgete vareste parv», «Vana diivan») ja veel enam kuluaarides küllalt palju esile tõstetud jantlikku külge, välist, tehes seda vaimukalt ja tabavalt. Kuid Vetemaa piirdub seegi kord paar aastakümnet tuurinud Rummu Jüri lugude, seega põhjalikult läbimälutud ja ka lahendatud kunstiküsimuste reprodutseerimisega ja talle on koos Madis Kartuliga kõige tähtsam Mati Kunderi lapsepõlvetraumade kaudu diagnoosida omal ajal kunstile löödud traumasid. Vetemaa teeb seda talle omaste humoristlike, ironiliste, ka sarkastiliste, kuid ikka ülearuse tigiduseta pistetega, torgetega, torkides läbi hea hulga ebakohti. Ja traumade järelmõju kandjatena maalib välja traditsioonipäraselt, s. t. omaenda traditsiooni päraselt karjeriste, tuulenuusutajaid, selgrootuid, nahahoidjaid, ükskõikseid, nagu on pearežissöör Karl-Eero Raja või teine režissöör Rein Piiderpuu. Sellega koos tungib «Höbedaketraajatesse» küllalt palju Enn Vetemaa varasematest romaanidest, probleemidest ja motiividest ja mitte igakord ei kõla need

suurema süvenemisena, oma joone jätkamisena, vaid enesekordamisena.

Hoolimata sellest, et Matit õõsiti piinav lapsepõlv ja sellega koos ümbruse ülekohtu ülepaisutatud tajumine kihutavad noormeest enesetapule, hoolimata sellest, et autor isegi kipub sapisente sententsidega sümpatiseerima Karl-Eero südametäiega öeldud hinnangut: «Kuradi sopaaug on see kino tõesti!», hoolimata sellest, et Mati pole mingi lunastaja, vaid hädavares, et Madis Kartul pole mingi Mozart, lõpeb Mati-lugu õnnelikult, küllap vist Madise-lugu kah. Sest Salierid ei saa

temast ka jagu. Sest nii hullupööra entroopilises filmimaailmas, nagu helatundeline Mati kujutleb, leidub paratamatute ja õiglaste seaduspärasuste tõttu negentroopilisi jõude, valgus osutub tugevamaks kui pimedus, lunastus tuleb inimestes võidulepääsevas inimlikkuses jne. Ja loodavasse filmiteosesse kannab hõbekloriid, kloorhõbe tahes-tahmata ikka rohkem üle seda tegelikkust, milles elab mustlaslik filmigrupp. Paistab, et elu hakkab kohe parastavalt sarnanema filmile ja film elule.

Lembit Rimmelgas

VABADUS — SEE ON VALITUD PARATAMATUS

A. Beekman: «Valikuvõimalus».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 208 lk.

Alevikus või provintsilinnakeses elava kõrgema haridusega üksiku naise probleemid on eesti 70-ndate aastate proosas korduvalt käsitlemist leidnud. Kuid A. Beekmani «Valikuvõimaluse» peategelase Regina taoline tüüp (selle sõna kõige mitmekesisemates varjunähtes) on üsnagi uus ja tähelepanu äratav. Romaan pole paljalt järjekordne mittemõistetu, ümbrusest ülevatava kaunishinge *story*, vaid enesekindla aferisti tagasivaade oma ühele elulõigule.

Kuidas see lugu algas, miks just Ants Pamplist Regina mees sai, miks ta üldse abielus jne., seda ei oska peategelane hiljem endalegi seletada. Kas soovist välja rabelda vanatüdruku seisusest? Kindlasti jah. Kuid sellise abielu peamine eeldus on tõsiasi, et Regina ei tea, mis on õnn: «Reginal polnud aimugi, mis on õnn. See sõna ärritas teda mõnikord. [- - -] Õnne puudus ei teinud kedagi õnnetuks, küll aga elu tühjus.» Elu tühjust ta täitma asubki. Õnneteadvuse puudumine aitab sel kolmekümnendais aas-

tais naisel vaadelda abielu kui tehingut, mille teiseks vajalikuks eelduseks saab maja ja suure rahasumma pärimine. Kui armastusvõime puudumine on mõningate sotsioloogiliste uuringute andmeil omane digi veerandile naistest, siis Regina afääri teine eeldus on küllalt harva esinev.

Regina jaoks näib abielulistel suhetel iseväärtsus puuduvat. Ei ole päris selge, keda ta rohkem põlgab: kas oma vanatüdrukust sõbrannasid või mehi. See, mida ta subjektiivselt tajub kui «tühjust», on tegelikult realiseerimata bioloogilise programmi surve. Oma laadsele abieluks vormistatud prostitutsioonile ei tõuka Reginat mitte sotsiaalse prestiižiga seonduvad probleemid, ei banaalne arvestus ega üpris tavaline põhjus — võimatus leida endale sotsiaalselt samaväärset partnerit, vaid bioloogiliselt täisväärtsliku elukaaslase-kandidaadi, tulevase laste isa puudumine. See on uus ja väga tõsine probleem eesti kirjanduses. Regina usub, et isegi joodikust mehega juriidiliselt vormistatud abielus saab n.-ö. täisväärtslikust materjalist kasvatada psüühiliselt terveid, elurõõmsaid, alaväärsuskompleksita lapsi. «Lame tüüp»,

«infantiil», «primitiiv», «õllejoodik» jne. on epiteedid, mille abil Regina ise-loomustab oma «joomisest pundunud näoga» meest. «Täitku Ants majapidamises oma väikesi ülesandeid, ärgu julgegu purjuspäi määrtsema hakata, andku lastele oma nimi, suhtugu neisse sõbralikult,» resümeerib Regina oma nõudmised. Ainus probleem, mis tal pulmapäeval tekib, on: kuidas oleks parem purjus meest teisele korrusele vinnata!

Regina ja Antsu põgusalt antud vahekorrad jäävad üldjoontes pere-naise ja sulase suheteks. Nagu «tõeline» tootmisjuht, kes on äsja käinud sotsiaalsühholoogia kursustel, kohtleb Regina oma meest õpetuse «kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi» kõige vulgaarsema variandi järgi. Kin-nitust leiab vana tõde, et haridus võib teha halvad inimesed veel halvamateks.

Oma meest armastamata on Regina kummalisel kombel siiski armukade tema varasematele partneritele. Üsna võigas on Antsule unerohu sissejoot-mise lugu. Lisaks psühholoogilisele ebaveenvusele pole kroonilise alkohoo-liku puhul, kellel «mälu-augud» on tavaline asi, seesugused riskantsed tri-kiid põrmugi vajalikud. Võib-olla peab see emotsionaalne kastratsioon aitama niiviisi oma minevikust ilmajätud meest tugevamini Reginaga siduda? Primitiivsevõitu Regina tarbeks oleks see liiga peen psühholoogiline käik.

Viis, kuidas Regina arutleb oma tegude üle, on täies vastavuses tema tegutsemislaadiga. Eesmärk pühitseb jesuiitlikult iga abinõu ja ainus mure on vahelejäämine. Mingeid sügavamaid südametunnistuspiinu, kahtlusi, kan-natusi, sisemisi heitlusi Regina ei näi tundvat. See paratamatus, et tema kui naine peab iga hinna eest realiseerima oma bioloogilist programmi, võiks ära-tada ehk kaastunnetki, kuid endast-mõistetavus, millega ta selle nimel kaasinimestega manipuleerib, tekitab ületamatut võõrastust. Oma suguõdede

negatiivsete joonte tabamisel on nais-kirjanikul olnud terast silma. Pisut teise aktendiasetuse puhul võiks Re-gina natuuri äärmuslikkus mõjuda koguni grotesksena. Emantsipatsiooni veel kaugemale arenenud staadiumi näib esindavat Liivi, kelle osa Ants Pampli joomahakkamises polnud ilm-selt väike. Seega lõikavad Reginad mõ-nes mõttes seda, mida Liivid on mil-lalgi külvanud. Üks väärustumine sün-nitab teist — emantsipatsioon toetab alkoholismi, alkoholism omakorda sü-vendab emantsipatsiooni negatiivseid ilminguid. Just selle nõiaringi otsus-tab Regina purustada.

Kui A. Beekmani varasematele teos-tele on ette heidetud fragmentaarsust, kõrvalekaldumisi, siis «Valikuvõimalus» on üsna kompaktne, ainult mõningate kõrvalepõigetega, isegi stsenaariumi-taoline kokkuvõte Regina ja Antsu vähestest kooselu-aastatest. Loole üld-tausta andvate tegelaste (Regina vara-semad partnerid, tema laste isad) ise-loomustused aitavad eelkõige põhjen-dada, miks Regina just sellise tee valis. Meessugu näib tema meelest jagunevat egoistlikeks eluvendadeks ja kasutu-teks impotentideks (nagu Martinson). Lugu Martinsoniga on paraku küll päris poploori-maiguline.

Autori inimese-kontseptsiooni selles teoses võiks taandada põhikujutlusele, et ühiskond koosneb tahtejõuetutest, nõrkadest, aga «iseenesest» headest (Ants Pampel, Mari) ning tugevatest ja halastamatutest inimestest (Regina, Liivi, Viktor, prof. Kask). On ka üle-minekutüüpe, julmi ja nõrku inimesi (Tiit), healoomulisi ja küllalt jõulisi (Gerta), kuid nemad ei kujunda asjade käiku.

Kõige sümpaatsemaks tegelaseks osu-tub ootamatult Ants Pampel! Ta hari-b aeda, õpetab lapsi, armastab loomi jne. Liiviga toimunud avarii näitab, et ta pole siiski selline degradeerunud tüüp, nagu arvab Regina. Kui Regina jaoks algavad probleemid sealt, mida võiks

tema tegudest arvata maailm, siis Antsu hinges aimub sügavaid inimlikke tagamaid, mis avalduvad alles erakordseis situatsioonides (näit. pärast Liiviga juhtunud õnnetust). Võrreldes vastuolulistest külgedest iseloomustatud Antsuga on Regina ühesem ja seetõttu ka vaesematuur, pigem kreatuur kui naine.

Et lugu on esitatud Regina silmade läbi nähtuna, siis õhkub kogu ühemõõtmeliseks jäävast teosest tema hinge kõledust. Romaan «Valikuvõimalus» kinnitab A. Beekmani loomingu suhtes varem tehtud tähelepanekut, et süvasühholoogilised analüüsid pole tema ampluaa.

Autoripoolset suhtumist Regina afääri on teosest raske välja lugeda. Regina mõistab küll oma plaani jõhkrust, kuid ta enesekindel tegutsemine on autori poolt objektiivsete teguritega ja tegelase enda kasuistliku mõttekäiguga hästi põhjendatud. Nõnda siis: halva ja ebatäiusliku maailma vastu on alatud võtted lubatud — Peltsebuli tuleb Peltsebuliga välja ajada. Teoses ei avaldu arusaam, et bioloogilise organisatsiooni loodetav kõrge tase saavutatakse seesugusel teel sotsiaalse organisatsiooni korvamatu degradatsiooni arvel. Kumb neist siis on isiksuse kujunemisel olulisem? Reginale jäetakse veendumus (ja võib olla, et mitte ainult temale), et nüüd liigub ta terviklikuks isiksuseks saamise suunas, nagu ta igatseski. Aga juba Regina teguviisi ise paneb kahtlema, kas meil üldse on tegemist terve inimesega. Normaalne soov saada terveid lapsi võtab patoloogilise ilme.

Tegelikult võib Regina ainult loota, et tal õnnestub kuidagi petta paljalt butafooriks mängu toodud Antsu. Mäng, mida ta alustab, on siiski kõrgem. Regina püüab parandada või üle

mängida inimsoo jätkamisega seotud ajalooliselt kujunenud mehhanisme, milles sotsiaalne ja bioloogiline külg on teineteist seni edukalt täiendanud. Neid mehhanisme pole võimalik karistamatult ignoreerida.

Teadvustades tänapäeva ühiskonnas ja inimeste teadvuses toimuvaid muutusi ning sellega kaasnevat «mänguruumi» võimalikku avardamist, maandab A. Beekman tema poolt esitatud problemaatikas peituvat pinget kauni-kesti formaalselt konstrueeritud hääbvariandis. «Valikuvõimaluse» kõige tõsisem puudus ongi vastuolu geneetilise risustatuse probleemi tõsiduse ja situatsiooni traagilisuse ning Regina pragmaatilise mõttelaadi vahel. Autori valitud vormi tõttu osutub romaani sotsiaalne kandvus määratuks Regina intellektuaalse tasemega ja hingeeluga. Seetõttu koondub lugeja tähelepanu Regina seiklustele meestega, millest igaüks võib osa saada vastavalt oma fantaasia rikkusele või rikutusele. Kas Regina konstrueeritud viitsütkuga pomm plahvatab või mitte, jääbki keskseks küsimuseks.

Paljudele olulistele sotsiaalsetele probleemidele vihjates ei ühenda autor neid mingi üldisema kandva kontseptsiooni alla. Tiidu, Gerta jt. triviaalsed, tihti pea leheküljepikkused arutlused bürokraatiast, tõusiklusest, progressi vastuolulisusest jne. tõstavad küll teose publitsistlikku kaalu, kuid jäävad romaani põhiprobleemide seisukohalt välisteks.

Kergesti loetavana, mõndagi lugejat kõditavana, ilma tõsisema probleemikäsitluseta, psühholoogiliselt väljaarendatud karakteriteta, parajalt põneva sündmustikuga jne. täiendab raamat eelkõige teatavat kirjanduslikku moodi.

Rein Ruutsoo

TUNDEEHE JA MÖTTETIHE

Endel Nirk: «Mosaiikvõlv».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1978, 204 lk.

Et kirjanik võib ja peab olema subjektiivne, selles pole ju kahtlust. Iseasi on kriitiku, tolle vahendaja-mõtestaja-seletaja subjektiivsusega. Kriitik nagu ei tohiks isepäine olla (adekvaatne retseptsoonipilt läheb kaotsi) ja samal ajal oleks see talle ka vooruseks (kriitiku isik tõuseb loovalt esile). Mitte ainult erinevate kriitikute puhul ei väljendu subjektiivsus eripäraselt, vaid ka eri ajajärkudel. Tänapäeval subjektiivsust üldiselt peljatakse, sest meie lühikesegi kirjandusliku mõtte ajalugu seostab seda liiga sageli arvustaja võimetuse, isiklike hoiakute või muude väiklaste ajenditega. Avameelsus ei ole praegu hinnatud, suuremeelsus ja tõsimeelsus aga küll. Võib-olla polegi põhjust kurtmiseks, sest meelsused tunduvad olevat diferentseerunud žanriti: suuremeelsus ja tõsimeelsus ilmestavad meie harjumuspärasest kriitikat ning uurimistööd, avameelsus ja subjektiivsus on meie tasapisi areneva esseistika pärusmaa. Ning selle puhul osutatagu koos Endel Nirgiga subjektiivsuse probleemi sõlmpunktile: kelle subjektiivsus, kelle avameelsus? («Mosaiikvõlv», lk. 59.)

Meile ei tundu võõrastav, kuidas Tammsaare kaldub oma «kultuurikriitilistes» esseedes vaatlusalusest probleemist abstraktsematesse sfääridesse, kirjutades niiviisi sinna sisse üha enam ennast, selgitades enda suhteid mitte ainult kunstiga, vaid ka eluga selle asises ja filosoofilises tähenduses. Tema üleolek paljudest kaasaegsetest seisnes hoopis iselaadses vaatepunkti asetuses mitmesuguseid nähtusi hinnates, protsessi ja loovisikuse seisukohalt oluliste probleemide tõstatamises ja küsimuste esitamises.

Ja teatavate tammsaarelike maailmanägemise paralleelidega tahaks

läheneda E. Nirgi «Mosaiikvõlvile» endale. «Sest millest me siis tegelikult muust rääkida suudame kui enesest, oma elunägemisest ja oma vahekorrast maailmaga. Miks peaks seda tehtama üksnes nn. objektiivse kujutamise vahekardina varjust, aga mitte otsekoheselt iseene nimel?» (Lk. 192.)

«Mosaiikvõlvis» pääseb lugeja autorile hoopis lähemale kui teadlaste publikatsioonide puhul tavaliselt, sest E. Nirgi isiksuses on teadlasega õnnelikult liitunud esseist, poet ja filosoof. Teda iseloomustab missioonitunne oma rahva vaimuvara mõtestajana ning rikastajana, oma põhimõttelise mina järjekindlus ja kompromissitus. Sisemised võitlused, mida tuleb pidada enda ja ümbritsevaga, mõjuvad niiviisi kirkastavalt.

Kokkupandult on raamat meie kirjandustraditsioonis eripärane, žanrilise mitmekesisuse parimaid näiteid. Kõik isesugused osad täiendavad, selgitavad ja taasmõtestavad üksteist. Kui marginaal ja luule on meil tavapärased, siis «Paigamehe tööd ja päevad» oma esseistlik-dokumentalistliku koega võrdlemisi pretseenditud, vähemalt tunde- ja mõttevoolu intensiivsuse suhtes. Sellega kaasnev jaolt otse pihtimuslik laad ilmestab ka raamatu eelnevaid osi, luues küüriliselt hingelähedast ala- tooni.

«Refleksioonid, heiaastused» sisaldavad varasemastki tuttavat, kuid redigeeritud ja valitud koosisitusena loovad uue sisuka terviku. E. Nirgi marginaalid on sageli miniesseed, vähemalt esse alged, eod, mille üheks väärtustajaks on nende avatus, edasi- ja juurdemõtlemissuutavus. Paljuski seotud alatsükleist iseloomustab ilusas raamistuses «Uitmõtteid» kirjandus- ja kultuuriprotsessi ning selles osalejate mitmesuguste probleemide ning seoste nägemine. «Päevikulehti» on kõige intiimsem, tundeavaruselt lüürilisest

skeptilise pessimismini. «Isemõtlejali-kult» on tuntavalt kõige irriteerivam, tänapäeva kultuurisfääri akuutseid sõlmpunkte osutav. Läbivalt resoneeriv isemõtlejalik vaimsus ning lähene-misviis tulevad siin eriti markantselt esile.

Marginaalide konkreetne sisu on vä-gagi mitmekesine. Ometi on siin prob-leeme, mille juurde autor ühes või tei-ses seoses ikka tagasi pöördub. E. Nirgi erialased metodoloogilised vaatenurgad vääriavad süüvivat tähelepanu. Vähe-malt niikaua, kuni meie kirjanduses jätkub «Vilde—Lutsu liin» (esindajaid kirjanike, lugejate ja tõlgitsejate seas), ei ole põhjust peljata arutlusi ilukir-janduse olemusest, funktsioonidest jne. Liiga palju märkame veel süvenemi-seta «piltide loomist», didaktismi, tun-netuslikku ahtrust, seda liigselt soosi-vat kriitikat, puiseid interpretatsioon-e. E. Nirgi vaated ilukirjanduse olemu-sele ilmnevad tema Tammsaare-artiklis (KK 1978, nr. 1), marginaalid toovad siia elamuslikku lisa konkreetsete sei-kade või paradoksides näol. Kirjanduse põhisisuks on pürgimine elunähtuste ja inimliku olemise probleemide am-mendamatusesse, nende üleajalistesse tagamaadesse, mitte aga olemasolevate «lõplike tõdede» kaardistamine ja illustreerimine. Need on «probleemid ja ilmingud, mis võivad ulatuda mitte üksnes üle sotsioloogilise mõõtkava äärte, vaid ka üle psühholoogiliste läbi-valgustuste nähtavusastmiku» (lk. 11). Protsessi, väärtuste teisenemise ja ulatuvuse mõistmiseks ei piisa pos-itivistliku suunitlusega kirjanduskäsi-tusest (mis näiteks eirab E. Nirgi rõhutatud irratsionaalse komponendi olemasolu). Polemiseerivaks vastukaa-luks, aga ühtlasi hõlmavaks märksõ-naks E. Nirgi mõtterearendustele võiks olla autori enda pruugitud «metakir-janduslik talent». Enesekohased tõde-mused suunavad seda mõistet avama: «Ma pole kunagi arvanud enesele osaks antud kampmanlikku arukai-

nust.» (Lk. 51.) Ja lahtise taeva all mereseljandikul seistes: «Aga kas õpin kunagi ka nõnda kirjutama, et seda vaateavaru kirjapandus kas või pi-sutki tunda oleks?» (Lk. 59.)

Igasuguse kultuuriloomingu alguseks on inimesed, kelle võimed ja tahe, eetilised hoiakud ja iseloom mõjutavad kultuuriprotsessi; nende ajal võib saa-vutada usutamatu (nagu Kreutz-wald). Sellele protsessile lähenemine, selle uuriminegi olgu inimlikult süve-nev, mitte kantseleilik (puhuti ka aka-deemiliseks ristitud) faktide ja uudis-leidude (portfelli) talletamine. Küllap sellepärast on autorile palju arutlus-ainet andnud loovisiksuse kujunemine ja eneseteostus, talendi ja diletantismi vahekord. E. Nirk mõistab kultuuriloo-jaid tervikuna («loovisiksuste kogum»), mille iga osa on vajalik, kuigi aja kaa-ludel jäävad paljud hiljem liiga ker-geks. Tegija kahtlused ning heitlused, paratamatused ja võidetavused, kohati palavikulised tööotsingud on «Mosaiik-võlvis» avameelselt lugeja ette too-dud — seda nii sissevaatena enesesse kui ka kõrvalseisja pilgu läbi. Isiku-kesksete nägemiste süntees positivist-liku ainekäsitleusega ja mitmesuguste objektiivsete seaduspärasuste arvesta-misega on olulised interpreteeri-ja-uuri-ja omadused (olgu näiteks autori enda «Kaanekukk»).

Marginaalide mõtterikkus ei piirdu kaugeltki kirjandus- või kunstispetsiifikaga. E. Nirk võib oma mõtterearen-dustes olla poeetiline mediteeri-ja (mõtisklused nimelü kulgemisest «Päe-vikulehtedes»), aga ka teravalt sar-kastiline ühiskondlikult mõtle-vaimu-esindaja. Viimane joon on eriti impo-neeriv. Olles olemusliku otsinguil eneses, ei jää E. Nirgi pilgu alt välja ebastumised ümbritsevas (kriitilised arutlused kultuurinäilisusest, tarbija-mentaliteedist, hariduse väärtusest, vaimurutiinist jm.). Austustvääriv on E. Nirgi respekt oma rahva ajaloo vastu, veenev koha ja hinge kuuluvus-

tunne. Eriti nooremat põlvkonda peaksid riivama vihjed eetiliste ideaalide minetamisest ja «lihapottide juures tukkumisest», mis võivad nullistada ükskõik kui pikad möödanikutraditsioonid.

Raamatu teine osa «Värsid» on kimbuke luulet, mis tundub rohkem publitsistikaga kaasaskäivana kui eesmärgina omaette. E. Nirgi mõned publitsistipalgejooned saavad siin rõhutatuse, eriti võitlused elukeskkonnast kammitsetud minaga. E. Nirgi romantiline kangelane (autori enese hingeseisundite peegeldus) kõigub suurte äärmuste vahel retoorilistest pursetest melanhoolse resignatsioonini. Osa tunde rõhulisi luuletusi mõjub värsivormis marginaalidena, neid tasakaalustavad lihtsakoelised lüüriilised vahepalad. Vormiharrastuslikke taotlusi peaaegu ei esine, nii et luuletamine ei ole E. Nirgile mitte pelgalt filoloogiline harrastus, vaid ikka puhtinimlik vajadus. Raamatu kontekstis ei ole «Värsidel» määravat osa, nad sulavad jaolt publitsistikasse, teisalt avardavad lüüriilist või autobiograafilist alget. Mõned luuletused tõusevad üle raamatu piiride sugestiivsusest täiesti iseseisvateks töödeks («GLORIA DEI...», «Tagasiteel», aga ka regilaulud ja mõni teinegi). «Katus kolle laud ja ase» on mediteerivaks üleminekuks paigamehe tööde ja tegemiste juurde.

«Paigamehe» laad on marginaalselt häälestatud arutlused ja targutused konkreetsetest ajamärkidest elufilosofiანი. Raamatu kontekstis tundub E. Nirgi «enesepagendus» loomuliku jätkuna mõtete ja tunnete kõrgseisu ning ristiriitumise järel. Loodus ja «mullaste käte usk» on pinget maandavad, aga ka ideemahukaid mõttekälke ajendavad, mis paljuski resonanceerivad eelnenud tsüklitega. «Paigamehele» võib läheneda mitmest aspektist. See on teadlase isikudokument reaalselt eksisteeriva miljöö ja tegelikult läbielatud. Tähelepanelikum lu-

gemine lubab autori teiste tööde-tegemiste sisu ja suunda paremini mõista. See on teadlase (*resp.* intensiivselt mõtleva inimese) ja 20. sajandi elulaadi suhtepundar.

Tundub, et «Paigamehes» on ainet tubliks romaaniks iganematul teemal «indiviid — ühiskond». E. Nirgi sule all on saanud sellest omalaadne vahetu, tihe ja probleemikas kriitiline läbivalgustus. Võib olla küll, et leidub prohvetlikumaid või märterlikumaid ülesastumisi. Esimeseks on E. Nirk loomupäraselt liiga tagasihoidlik, teiseks liialt vaimurikas. Nii suubub raamat viimases osas tasakaalu, mis on palju mõistnud inimese eneseustav tasakaal maailma asjade käigus (võrreldav D. Vaarandi «Tuule valgel» samasuguse suundumisega). Imselt saabub see teatavas vanuses koos elukogemuste koormaga ning võib nõnda noorematele «kerkivatele kaimudele» olla osalt tagasihoidlikki (miks ei võinuks lõpetada paatosliku kindaheitega, isiksuse traagilise lõhenemisega vms!). Võib-olla oleks oodatud hoopis uusi vapustavaid ideid, šamaanlikku vaimu-ekstaasi? Nüüd aga — mõned mõtted justkui igapäevased, nagu liiga hästi mõistetavad...

Usun, et «Mosaiikvõlvi» ei tuleks mingil juhul näha ainult seal peituvate mõtterearenduste summana, tema peamine tähendus ei seisne üksnes konkreetsete vaimuviljade uudsuses või rabavuses, vaid eeskätt kogu raamatut kandvas järjepidevas ning kompromissitus vaimsuses, elu ja kirjanduse, enese ja teiste alati teravdatult analüüsisvas nägemises. Ehk hakkame juba unustama, et elus ja kirjanduses on palju muidki võimalusi olemasolevate kõrval; et inimlik vaim võib olla palju avaram, kui see argielu rutiinis alati väljendust leiab, ning on peamine relv võitluses kõige nivelleeriva ja paigalseisva vastu.

Toomas Haug

KRIITIKA

2089

KROONIKAT

27. oktoobrist 2. novembrini toimusid Tbilisis nõukogude kirjanduse päevad, millest meie kirjanike esindajana võttis osa A. Hint. Seoses kirjanduspäevadega korraldati ümmarguse laua taga nõupidamine teemal «Nõukogude paljurahvuselise kirjanduse internatsionalism arenenud sotsialismi pohhil».

Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni aruande- ja valimiskoosolekul 27. oktoobril esitas aruande parteibüroo sekretär E. Vetemaa. Uude bürosse valiti V. Gross, J. Ojamaa, I. Papulovski, L. Rimmelgas, M. Talvest, E. Vetemaa ja I. Viiding. Sekretäriks valiti V. Gross, asetäitjateks J. Ojamaa ja I. Viiding. Koosolekul viibisid EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt ja juhataja asetäitja L. Laks.

Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolekul 1. novembril võeti Kirjanike Liidu liikmeteks Asta Põldmäe ja Leonid Stolovitš. Moodustati romaanivõistluse žürii koosseisus K. Itra, O. Jõgi, M. Kalda, K. Kurg (esimees), L. Rimmelgas, A. Siig, A. Tamm, M. Unt ja E. Vetemaa.

1978. a. ELKNÜ kirjanduspreemia laureaadi tiitli pälvis M. Unt filmistsenaariumi «Surma hinda küsi surnutelt» ja näidendi «Kollontai» eest.

ELKNÜ 60. aastapäevale pühendatud laste- ja noorsooteemaliste lavastuste vabariiklikul ülevaatusel tunnistati esimese preemia vääriliseks R. Saluri näidend «Poiste sõidud». Samasuguse tunnustuse osaliseks arvati J. Viidingu luuletekstid muusikalile «Buratino».

24. oktoobril viibis jutuaJamisel Kirjanike Liidus Rootsi ajalehe «Svenska Dagbladet» korrespondent väliskommentaator Ingmar Lindmarker. Vestlusest võtsid osa V. Beekman, A. Ravel, L. Rimmelgas jt.

25. oktoobril viibis Kirjanike Liidu külalisena mõned päevad Tallinnas Slovaki kirjandusajakirja «Revue Svetovej Literatiry» peatoimetaja asetäitja Peter Kerlik.

24.—29. oktoobril käis Saksa DV kirjastuse «Volk und Welt» toimetuse kutsel Berliinis kirjastuse «Eesti Raamat» peatoimetaja A. Tamm.

ÜLDKOOSOLEKUST KOMMENTAARIGA

Kirjanike Liidu aastakoosolek peeti 15. novembril ja pühendati kirjanduskriitikal. Koosolekust võttis osa EKP KK kultuuriosakonna juhataja O. Utt. Ettekande tegi Kalle Kurg, kes pakkus välja neli teesi:

1. Meie kriitika vajab teaduslikult põhjendatud metodoloogilist alust.

2. Eesti kirjanduse väärtustekäsitluste muutumine on seotud tervikliku inimese (uue aja inimese) kujunemise probleemiga; kriitika ei too küllalt esile kirjanduse väärtuste käsitlust.

3. Kriitika loomingulised otsingud: on suudetud esile tuua olulised teosed, ent seejuures kaldutakse ühekülg-

sesse, utreerides mõned teose olulist külge teiste samaväärsete arvel.

4. Kriitika elu on võimalik otstarbekamalt korraldada.

(Siinkohal lootkem, et lõviosa tund ja kakskümmend minutit kestnud ettekandest leiab fikseerimist ka trükis.)

Ehkki mitmed sõnavõtjad esitasid, kes kaude, kes otsesõnu küsimuse, kas aastakoosolekut tasub teha kitsal kriitikateemal — pole ju kriitikas mome-dil midagi segast või ekstreemset juhtunud —, oli koosolek tagantjärele vaadates viimaste aastate üks arutlus-rohkemaid, loomulikumaid ja vahest ka tõhusamaid. Sõnavõtt järgnes sõna-

RINGVAADE

võtule, mõte mõttele. Pole kerge nime-tada tavakohaselt põhiprobleeme, mille ümber jutt keerelnuks. Olukorras, kus «kriitika väljavaadet sisendavad rohkem optimismi kui pessimismi» (O. Jõgi), ajas iga sõnavõtja peamiselt neid asju, mis tal endal enam hinge peal või mis tekkisid ja kumuleerusid kõnest kõnesse.

Põhiettekanne oli sõnavõtjate meelest teoreetilis-filosoofiline, kohati liigagi (H. Runnel), samas leiti, et ongi hea, kui tegeldakse üldistamisega (R. Rimmel). Üldine — see tähendas ka vähete nimedega läbijamist ja seda joont jätkati mitmetes sõnavõttudes. Põhjenduseks väide, et rääkides sellest noorte kriitikute põlvkonnast, kes äratab lootust ja annab tooni, räägime teadagi kellest. Liiga varast esiletoomist peeti ka ebapedagoogiliseks. (Allakirjutanu kasutab ära võimalust tagantjärele nina vahele toppida, öeldes, et kui me igal koosolekul nimedeta läbi ajame, teame ise sel päeval kindlasti, kellest jutt, aga mõne aja pärast läheb lugu segasemaks ning hilisem kirjandusloos tuhnija ei tea juba päris kindlasti, keda parajasti mõeldi.)

Ent kui jutu sees nimed tahtmatult vilksatasid, siis noorematest A. Lange-metsa, M. Muti ja R. Veidemanni omad. (Kes veel? Teadagi!)

Kriitika koht. Kriitika kuulub kirjandusteadusesse, kuna ta esmane meeto on analüüs, lähenemisviis ratsionaalne, ka esseistlikku esitusviisi pole päris õige subjektiivsele poolele arvata; väide, et kriitika ei kuulu kirjandusteadusesse, on sündinud kirjandusloo mõjul, aga too peab ise muutuma kriitilisemaks (O. Jõgi). Kirjanduskriitika kuulub muidugi kirjandusteadusse, kuid mitte iga arvustus ei kuulu teadusse (N. Andresen). Kuid ei, vaid mõned kriitika ilmingud kuuluvad teaduse valdkonda, see on teaduslik kriitika (E. Nirk).

Kriitika (kriitiku) ülesanne. See teema ei jää iial puutumata. Üldse on loomulik, et rääkides kellestki või millestki, huvitab meid selle ülesanne ennekõike ja pärast kõike. Kõneldi taas kriitika elulisuse vajalikkusest, sellest, mida ja kuidas kriitik kirjutab, ei kirjuta, peaks kirjutama, et kriitika peab kujundama hinnanguid, peab panema teose paika, peab suutma jälgida autori arengut või mittearengut, peab «... suutma läheneda autori isiksusele... oskama märgata uut kvaliteeti» (N. Andresen). Praktiliste mu-

rede juurde minnes toonitati, et aasta ja enam hilinevad retsensioonid on absurdne nähtus (E. Nirk).

Kriitika avaldamise kohta arvati, et kriitikarubriigid olgu mahukamad, kriitika mõjuv, tõeline, sotsiaalne, huvitavalt kirjutatud (E. Nirk, U. Laht jt.). R. Rimmel nimetas, mis «Noorus» teha on võtnud, ja asus pisteliselt kritiseerima vastilmunud venekeelset kirjandusentsüklopeedia köidet. H.-K. Hellat jälle nimetas, mida «Looming» võiks teha — avada rubriigi, kus kirjanik oma kriitikud pareerida saaks.

Suhtest «kirjanik-kriitik» rääkisid teisedki. R. Saluri pühendas sellele enamiku sõnavõtust, öeldes, et mitmed tundemärgid viitavad nii kirjanduse ja kriitika meeldivale lähenemisele kui ka samaaegsele kaugenemisele. A. Valton nentis oma huvi suurt vähenemist kriitika vastu ja nostalgitses aegade järele, mil kirjanikud ise rohkem retsensioone kirjutasi, mis ka huvitavad saanud. R. Veidemann aga mõtiskles lugemishuvi languse üle. Vastuolu «kirjanik-kriitik» kohta lisas L. Rimmelgas, et kriitiku töö on tervistkajustav ning ehkki kriitik tegeleb maailma tunnetamise protsessiga nagu kirjanikki, ei kohta tema tegevus teinekord ikka veel normaalset suhtumist.

Korduvalt arutleti konkreetsete puudujääkide üle ja nenditi, et need on endised: kirjandusloo köidete viibimine, varasema kirjanduskriitika, välismaa progressiivse kriitika, samuti NSVL rahvaste kriitilise mõtte vähene tundmine, mitmesuguse sõnastikulise materjali puudumine (K. Kääri, E. Nirk, R. Veidemann, H. Runnel, L. Rimmelgas, M. Kalda, M. Mäger).

Mis puutub sõnaraamatuisse, siis on vajadus korrastatud terminoloogia järele kõikjal suur. U. Laht süvenes mõiste «kirjanduse integratsioon» sisusse, L. Rimmelgas nimetas näiteks «angažeerituse» ja «realismi» osas valitsevat ebaselgust. Täpsustanud kõigepealt populariseeriva kirjutise kohta vaimuelus ja ihalenu taga aega, mil kirjanik ei kirjutanud kriitiliselt ainult raamatuid, vaid ka maalikunstist, muusikasündmustest jm., palus L.-M. Kask lõpuks siiralt, et lõpetataks «angažeerituse» huupi tarvitamine. Ta soovitas meenutada, et «angažeeritusel» on kaks tähendust, et see on algsest J.-P. Sartre'i termin, kes ise nimetab end angažeeritud kirjanikuks, aga näiteks L. Aragon peab ennast mitteangažeerituks.

Peale nimetatute lausuid sõna sekka B. Kabur, M. Veetamm, E. Raud, A. Tamm ja H. Väli.

Kui lastekirjanikud olid pakilise kirjastusprobleemi hingelt öelnud, lisasid KL esimees P. Kuusberg ja ettekandja K. Kurg omalt poolt veel mõnda. P. Kuusberg toonitas, et suurel kriitikul olgu missioonitunne. Koosolekut hindas ta väga sõnavõturohkeks, päevakorda väetud teema osutus

heaks arutlusaineiks, seejuures mitte liiga kitsaks, ükski teema ei keela sõna võtmast muude küsimuste kohta. Praktilised ettepanekud vaatab KL sekretariaat läbi. Resümeeerivalt kõlas K. Kure mõte: kui ka kriitika on jõudnud niisugusele tasemele, et temast probleemi pole mõtet teha, ei tähenda see, et temas probleeme poleks.

J. J.

TŠÖNGÖZ AITMATOV 50

12. detsembril 1928 sündis ühes kauge Kirgiisi aillis mees, kellel on eriline koht oma rahva kirjandusloos. Ta tõstis noore kirgiisi proosa, mis pole temast palju vanem (esimene kirgiisikeelne ajaleht hakkas ilmuma 1924. aastal), uuele tasemele, tema looming moodustab paljurahvuselise nõukogude kirjanduse omapärase, värvika tahu.

Tšöngöz Aitmatovi lapsepõli lõppes vara ja koolitee katkes viiendas klassis: sõda jättis aiili meesteta, mõneteistkümneaastasel jõmpsikatel tuli tööle minna. Öpingud jätkusid pärast sõda, Aitmatov lõpetas veterinaartehnikumi ja põllumajanduse instituudi. Tööaastatele Kirgiisi Loomakasvatuse Instituudi katsefarmis järgnes muljeterohke ajakirjaniku elu «Pravda» kirjasaatja ametis.

Aitmatovi esikjutt «Lehemüüja Dzuido» ilmus 1952. aastal. Gorki-nimelise Kirjandusinstituudi diplomi sai ta kuus aastat hiljem juba tuntud kirjamehena, paljudesse keeltesse tõlgitud jutustuse «Džamila» (1956, eesti k. 1960) autorina.

Selles lembeloos kõitsid lugejaid kohe poeetilised tegelaskujud ja nende jõulised, ülevad tunded. Karmidel sõja-aastatel ja ränkaskel taastamisperioodil oli nõukogude kirjandus inimeste isiklikust elust kõnelnud napilt, askeetlikult, seetõttu mõjus «Džamila» värske tuulepuhanguna. Nimitegelase — tugeva karakteriga noore kirgiisitari — ning rindemees Danijari armastuses, mis võidutseb kõikide takistuste kiuste, avalduvad sajanditevanuste eelarvamuste kütkeist pääsenud inimeste tunnete vabadus ja siirus.

Niihästi «Džamilale» kui ka jutustustele «Minu paplike punase pearätiga» ja «Esimene õpetaja» on omane tugev lüüriline alatoon, mis loob autori

ja lugeja vahel erilise usaldusliku õhk-konna.

Valikogogu «Mägede ja steppide jutustused» («Džamila», «Esimene õpetaja», «Kaameli silm», «Minu paplike punase pearätiga») autasustati 1963. aastal Lenini preemiaga. Viis aastat hiljem sai Tšöngöz Aitmatov, nüüd juba Kirgiisi NSV rahvakirjanik, teose «Hüvasti, Gulsarõ» eest NSV Liidu riikliku preemia.

«Hüvasti, Gulsarõ» ja «Ema põld» on vormilt monoloogid, eaka inimese tagasivaated oma elule. Kumbki neist on terviklik ning kordumatult omalaadne maailmapilt. Aitmatovi kangelasi, vana hobusekarjust Tanabaid või kirgiisi talunaist Tolgonaid ei saa kellegagi ära vahetada. Ent koloriitne olustik ning tegelaskujude sügavalt rahvuslik mõtte- ja väljenduslaad pole autoril omaette eesmärk ega takista neid ka sootuks teistsugusest keskkonnast pärinevale lugejale üldinimlikult lähedaseks saamast. Kirjanikku huvitavad rahva arusaamad heast ja kurjast, inimese kõbelistest väärtustest.

Väga sooja vastuvõtu osaliseks sai 1970. aastal ilmunud «Muinasjutu järel-lugu» (esialgne pealkiri «Valge laev»), mis on meilgi kahes trükis välja antud («Loomingu» Raamatukogu, 1971, ja «Eesti Raamat», 1976). See vapustav jutustus elu poeesia ja proosa, täiuse ja tühisuse, õilsuse ja alatuse heitlusest elu ja surma peale on viidud selise kontsentreeritustastmeni, et — nagu ütleb Vladimir Solouhhiin — seda on võimatu ümber jutustada, seda peab sõna-sõnalt, algusest lõpuni lugema. «Muinasjutu järellool» on tähendamissõna, müüdi üldistusjõud.

Ka oma uusimas jutustuses «Kirju koer, kes jookseb mere ääres» asetab Aitmatov kangelased piirsituatsiooni, et analüüsida olemise põhiprobleeme.

RINGVAADE

Neli tormi ajal paadiga ulgumerele satunud nivhi kalurit on sunnitud tegema julma valiku. Kõigil neljal pole lootust kaldale jõuda — kes peab end teiste heaks ohverdama? Tema kangelased leiavad endas hingejõudu, et ka sellises olukorras jääda inimeseks.

Aitmatovi loomemaneeri on nimetatud tinglik-romantiliseks. Kuid tänavu kevadel «Literaturnaja Gazetas» ilmunud intervjuus «Tellistest kõiksus või

müüdi energia?» ütleb ta: «Minu kredo on realism, realism ja ei midagi peale realismi.» Ent samas ta täpsustab, et tema taotluseks pole mitte tegelikkust kopeeriv, vaid gogollik maagiline realism, mis kõigi kirjanikule kättesaadavate vahenditega «loob, avastab uue kunstilise tõelisuse, mis rajaneb kogu inimkonna ja tema enda kogemustel».

H. Luik

TEADVUS JA ALATEADVUS FILOSOOFIAAJAKIRJADE VEERGUDEL T

Aktuaalseks suunaks nüüdisaegses marksistlikus filosoofias on inimteadvuse omaduste süvenev tundmaõppimine. Üldkujul mõistetakse teadvust objektiivse maailma subjektiivse peegeldusena. Küsimuste selle peegelduse tasanditest ja vormidest ning subjektiivse ja objektiivse dialektikast pole kaugeltki veel lõplikku vastust antud. Teema huvipakkuvusele ja vajalikkusele viitab juba niisugune puhtformaalne tõsiasi, et käesoleval aastal on kahes meie juhtivas filosoofiaajakirjas — «Voprossõ Filosofii» ja «Filosofskije Nauki» — ilmunud üle kümne vastavasisulise artikli.

Inimteadvuse peegeldusomaduste probleemi laiast haardest annab omakorda tunnistust ajakirjade artiklite temaatiline mitmekesisus. Teadvusprotsesside vormilist rikkust käsitlevad V. Kopalovi «Fetišistliku teadvuse olemusest» («Filos. Nauki», nr. 4) ja M. Noviku «Kunstilise tunnetuse spetsiifilisest» («Vopr. Filos.», nr. 10). Teadvuse ideaalsuse küsimustele on pühendatud D. Dubrovski ja T. Malkova kirjutised. Analüüsitavaid probleeme on teisigi.

Suhteliselt suurt tähelepanu on pööratud teadvuse ja alateadvuse vahekorrale. Postulaadiks peetakse teadmist, et alateadvusest, s. o. loogilis-verbaalselt teadvustamata psüühilistest protsessidest saab rääkida vaid seal, kus paralleelselt on olemas arenenud teadvus (loomi ja väikelapsi iseloomustab teadvuse-eelne seisund). Kuigi teadvusel ja alateadvusel on täita erinev roll, realiseerub tegelikkusepeegeldus üksnes mõlema komponendi koostöös. Alateadvust pole mõtet interpreteerida mõistatusoreooliga ümbritsetud nähtusena, vaid see on inimpsüühika seaduspärane külg. Põhjali-

kumalt on probleemi analüüsitud V. Rotenbergi kirjutises «Teadvuse ja alateadvuse erinevad vormid» («Vopr. Filos.», nr. 2). Saame teada, et mõtlemisprotsesside spetsiifika poolest on meie ajupoolkerad diferentseerunud: vasak on seotud verbaalsete ja analüütiliste, parem seevastu kujundiliste ja sünteetiliste operatsioonidega. Evolutsiooniliselt ürgsemad on parema ajupoolkera funktsioonid. Paljudes arutlustes on alateadvuslikeks nimetatud just neid protsesse, millel pole verbaalset iseloomu. Analüütilis-sõnaline mõtlemistüüp on kohastunud eelkõige ühiskondlikuks kooseluks ning tema vahendusel vormitakse valdav osa isiksuse sotsiaalsest käitumisest (inimesed teevad ennast üksteisele mõistatavaks peaaesjalikult sõna abil). Terves reas loomingulis-tunnetuslikes situatsioonides, kus on vaja mõista uut ja hinnata tervikolukordi, jäävad sõnaloojika vahendid napiks. Niisugustel juhtudel asub meie psüühikas «liidripositsioonile» kujundilis-sünteetiline mõtlemine, mida kutsutakse kord intuitsiooniks, kord alateadvuseks. Sünteetisiva kujundi ülekaal määratlematuse (uudsuse) olukorras seletub asjaoluga, et meid ümbritsev tegelikkus on rikkam, kui me seda sõnaskeemide abil väljendada suudame (vastasel korral poleks inimesel üldse avastamisvõimalusi, poleks kunsti ega teadusi). Verbaalne teadvus on tegelikkuse tunnetamise kõrgemaks kriteeriumiks sotsiaalses mõttes, mitte aga kõike muud asendav. Paljudele loovinimestele on tuttav tunne, kus erilise aimduse läbi tabatakse uudse piirjooni, ehkki tunnetatavat ei suudeta esialgu sõna vahendusel edastada. Märksa kergem on niisugust teadmist fikseerida kujundina, assotsiatsioonireana. Seega on

süntheetilis-kujundilise mõtlemise osa loomeprotsessides nimetamisväärne.

Alateadvust on ikka ja taas seostatud kunstiloominguga. Tõepoolest, alateadvuse aktiivsus väljendub taides eredalt, mis aga ei tähenda, et meie ratio'l poleks seal sõnaõigust. Konkreetse kunstilise kujundi teket kui teadvuse ja alateadvuse sünteesi selgitatakse F. Bassini, A. Prangišvili ja A. Šerozjani artiklis «Alateadvuse ilminguist kunstiloomingus» («Vopr. Filos.», nr. 2). Kunstniku psüühika ja tegevus on oma loomult tervik ja seda reguleerib individuaalselt kordumatu tegevushoiakute süsteem. Alateadvuslikel hoiakutel on analoogiliselt teadvuslikega kindel suunitlus ja valikulisus, mis tavapärastel seostuvad verbaliseeritud psüühikaseadustega. Ei ole õige arvata, nagu oleks alateadvusel kunstniku loomingu täita selline osa, mis oleks tema muust tegevusest isoleeritud. Tähendab, alateadvuse ajendil ei loo kunstnik midagi sellist, mida isiksustervikut silmas pidades temalt oodata ei saa. Enamasti leiab alateadvuslikult loodu väljenduse ka kunstniku psüühika loogilis-verbaalsel tasandil.

Alateadvuse kahte vormi eristatakse L. Motorina kirjutises «Alateadvuse probleemide gnoseoloogiline analüüs» («Filos. Nauki», nr. 3). Ühelt poolt sisaldab alateadvus neid teadvuse momente, mis on muutunud automaatseks (lihtsustatud näiteks olgu sageli sooritatav liitmistehe: algkoolipõlves omandame selle tehte tähenduse, hiljem aga sooritame seda miljoneid kordi tema operatsioonaaalse sisule mõtlemata). Teiselt poolt kätkeb alateadvus hiiglaslikku välismaailmast saadud infotulva, mida meie psüühika pole täielikult struktureerinud-vorminud (n.-ö. poolfabrikaadi staadiumis tegelikkusepeegeldus). Vahemärkusena olgu öeldud, et valdav osa välispeegeldusest jääbki inimpsüühikas «tooriku» seisundisse, millest teadvus võib vajaduse korral leida uut toitu. Eriti tähtsat rolli hakkab selline labiiline alateadvuses säiliv informatsioon mängima loomehetkel. Nimelt mobiliseerib loominguilise tegevus kogu inimpsüühika ning niisuguses olukorras võib midu passiivne tegelikkusepeegeldus saada ootamatute uute impulsside allikaks teadvusele. Tähendab, vähestruktureeritud alateadvuslik teave võib loomehetkel leida meie teadvuses originaalideede näol uue korrastatuse. Motorina kirjutisest järeldub, et alatead-

vuse probleemidega tegelemisel on väga suur tähtsus eelkõige heuristiliste tunnetusaktide paremaks mõistmiseks.

Seisundiks, mis lubab uurida teadvuse ja alateadvuse süvavahekordi, on hüpnoos. V. Raikovi artikkel «Psüühika mitteteadvustatud ilmingud sügava hüpnoosi ajal» («Vopr. Filos.», nr. 4) puudutab loomingu aktiivuse mõjustamist hüpnoosi abil. Kirjutisest selgub, et hüpnoosi on võimalik kasutada emotsionaalselt mobiliseeriva ja isiksuse loominguilist stimuleeriva vahendina. Inimesel, kellele hüpnoosi seisundis sisendatakse, et ta on nimekas kunstnik, võivad tõepoolest ilmuda ootamatud andepuhangud. Pole välistatud, et keskpärase joonistamis- oskusega inimene hakkab hüpnoosiseisundis tegema küllaltki kunstiküpeid pilte. Erilist märkimist vajab fakt, et niisugune loomeõhin ja -tase võivad hüpnoosi lõppedes säilida veel päevi, vahel koguni nädalaid. Ühtlasi on mõned võimalised enesesisenduse läbi oma loomepotentsiaali ergutama edaspidigi.

Teadvuse uurimise valdkonda kuulub ka inimintellekti ja masinintellekti erinevuse ja sarnasuse probleem. V. Puškin oma kirjutises «Kunstliku intellekti probleemidest» («Filos. Nauki», nr. 5) tõstatab küsimuse, kas raali «mõtlemist» on õige vaadelda inimmõtlemise osamudelina (kunstliku intellekti uurimisel praegu enamasti just nii toimitakse). Puškin pakub välja kontseptsiooni, mille kohaselt tuleks arvestada mõlemale intellekti-tüübile ainuomaseid jooni — näiteks on inimesele kättesaamatu masina mälumaht ja töökiirus. Siiani on raali tööd püütud võrrelda inimmõtlemisega ning seetõttu nähtud temas inimintellekti ebatäiuslikku varianti. Tunnetusteooria seisukohalt peab artikli autor perspektiivsemaks küsimuseasetust, milles algoritmilise masin-«mõtlemise» põhijoonte määratlemisel liigutakse inimmõtlemise spetsiifika süvauurimisele. Seni oli inimintellekt uniikaalne; masin-«intellekti» sünniga aga tekkis võimalus inimmõtlemist millegagi kõrvutada. Masinat inimesega võrreldes me inimese kohta uut teadmist ei saa. Küsides aga, mille poolest inimmõtlemine erineb masin-«mõtlemisest», võime saada üsnagi huvitavaid tulemusi. Näiteks pole inimmõtlemine põhijoontes algoritmiline, vaid allub paljuski n.-ö. otsingulise ebaloomulise printsiipidele.

A. Ruut

RINGVAADE

INDEX LIBRORUM

Aimamata moodsa idaharrastuse ulatust ja suutmata seega ühekorraga (5800 eks.) rahuldada nõudmist «Mahabharata» filosoofiliste tekstide» järele (vt. lähemalt «Index librorum» jaanuaris 1978), pidi Ašhabadi *Õlõm* äsja teose esimese ande esimese raamatu («Bhagavadgita») uuesti välja andma (6500). Edasi hüpakem aga üle 2000 aasta otse Euroopa uusaega, pidades silmas M. Smirini teost «Rotterdam Erasmus ning reformatsiooniliikumine Saksamaal. Ülevaadet humanistliku ja reformatsioonimõtte ajaloo», mis pärit *Nauka*'lt. Utopiahuvilisi võiksid endistviisi rahuldada nii Thomas Morus (More) kui ka Tommaso Campanella: esimeselt tuli seerias «Teadusliku sotsialismi eelkäijad», mille 1947 rajas akadeemik Vjatšeslav Volgin (1879—1962), uuesti «Utopia» (seerias 1. korda samuti 1947) sissejuhatava artikliga I. Ossinovskilt, teise kohta on nimetada A. Stoeckli teos «Päikeselinn»: utopia ja teadus» (mõlemad *Nauka*). Muide, Erasmus tervitas oma «Narruse kiitusega» (eesti keeles 1967) ju oma sõpra Thomas Morust. Üle Immanuel Kanti läheneme tänapäevale, mainitagu siin L. Kalinnikovi uurimust «Ajaloofilosofia probleemid Kanti süsteemis», mille avaldas Leningradi ülikool. Friedrich Engelsi «Anti-Dühringi» (1878) juubeliks on ühisraamat «F. Engelsi «Anti-Dühring» ning kaasaeg» (*Mõsl*), millel toimetajaks NSV Liidu välisministri asetäitja akadeemik Leonid F. Iljitšov (vt. ka ta artiklit «Marksismi entsüklopeedia» ajakirja «Voprossõ Filosofii» mainumbris 1978). Ositi seostub eelmisega B. Kedrovi ja A. Ogurtsovi suur monograafia «Loodusteaduse ajaloo marksistlik kontseptsioon. XIX sajand» (vast. toim. V. Sadovski; *Nauka*). Sارااتovi ülikool kannab igati hoolt oma kaaslinlase Nikolai Tšernõševski pärandi eest, viimastest sealsetest trükistest on nimetada valimik N. T. ütluisi ja aforisme pealkirja all «Mõtte luule» ning esimene osa teaduslikust biograafiast «N. G. Tšernõševski» (toim. J. Pokussajev), mille autoriks A. Demtšenko. Märkimist väärib V. Džangirjani raamat «M. A. Bakunini ja bakuninismi kodanliku angloameerika historiograafia

kriitikat» (*Mõsl*). Enne XX sajandi filosoofia vaatlemist tuleks esitleda *Naukova Dumka* (Kiiev) üllitist «Vennasrahvaste progressiivsete mõtlejate ideellised sidemed. XVII—XVIII saj.» (vast. toim. V. Nitsšik). Edasi siis XX sajandi marksistliku filosoofia kohta käivast uusimast literatuurist. Tähelepanav on õppemetoodiline vahend A. Sternini sulest «Kuidas uurida V. I. Lenini tööd «Materialism ja empiriokriitism»» (*Võssaja Škola*), mis näib konkureerivat B. Kedrovi peaaegu samapealkirjalise õppevahendiga («... raamatut...», esmakordselt 1961) — eesti keeles pealkirja all «...õppida... teost...» 1962. Mitut uut teost võib nimetada marksistlik-leninliku filosoofia arenemise kohta meie endi maal: H. Barseghjani «Marksismi-leninismi levimise ajalugu Armeenias. 1880. — 1907. a.» (1. rmt.; *Hajastan, Jerevan*), S. Šermuhamedovi «Väljapaistev õpetlane-filosoof» (*Uzbekistan*, Taškent), milles kõne all Ibrahim Muminov, V. Koloskovi «Ülevaade marksistlik-leninliku filosoofia ajaloo NSV Liidus. 30-ndad aastad» (*Nauka*), V. Aleksejevi «Ühiskonnateaduse arenemise küsimusi Läti NSV-s. 1959—1970» (*Liesma*, Riia). Samas suhtes leidub välismaa kohta samuti paar uut raamatut: A. Klevtšenja «Ülevaadet marksistlik-leninliku filosoofilise mõtte ajaloo alalt Poolas» (Valgevene ülikool, Minsk), M. Gretski «Teadus — filosoofia — ideoloogia. Mõnesid marksistliku filosoofia aktuaalseid probleeme Prantsusmaal» (Moskva ülikool). Esimestena meeldetulevaist võib viimast täiendada sama M. Gretski teos «Marksistlik filosoofiline mõte Prantsusmaal» (Moskva ülikool, 1977), aga ka artiklikogumik «Ideoloogia — kirjandus — kriitika» («Ideologie — Literatur — Kritik. Französische Beiträge zur marxistischen Literaturtheorie»), mille andsid seerias «Kirjandus ja ühiskond» (*Akademie-Verlag Berlin*) 1977 välja (s. t. koostasid-toimetasid) K. Barck ja B. Burmeister. Kogumik sisaldab siis olulisi lisanudusi (näiteks Louis Althusserilt, André Gisselbrechtilt, Louis Aragonilt jt.) mõistmaks vaidlusi marksistlikus esteetikas (ja veel laiemaltki: filosoofias) Prantsusmaal.

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001, Tallinn, Harju t. 1, tel. 441-365, 440-780, 440-781.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 4. XI 1978.
Trükkimisele antud 6. XII 1978.
Trükiarv 19 000. Trükipaber nr. 1, 70×100/16. Trükipoognaid 10,75+2 kleebist. Ting-trükipoognaid 14,14. Arvestuspooignaid 12,73. MB-09624. Tellimise nr. 3739. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda, Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
«Looming» nr. 12, detsember 1978.

Hind 50 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей ЭССР

«Looming» («Творчество») № 12, декабрь 1978.

Адрес редакции: 200 001, Tallinn, ул. Харьо. 1, тел. 441-365, 440-780, 440-781. Издательство «Периодика», Tallinn, ул. Пикк, 73.

- 1939 L. BREŽNEV
Uudismaa
- 1998 A. EHIN
50 haikut
- 2005 T. KALLAS
Diktori surm
- 2026 K. MERILAAS
Luuletused
- 2033 A. SCHMUEL
Sõnad ja teod
- 2045 V. VEREV
Luuletused
- 2049 S. ŠALTENIS
Igavesti haljendav vaher
- 2052 P. TULVISTE
Mõtlemise ajaloolise arengu teooriatest
- 2067 R. PÖLDMÄE
Kreutzwald ja «Peterburi patrioodid»
- 2080 V. MERI
Soomlase rahvuslik iseloom
- 2082 L. REMMELGAS
Hilinenud retsensioon
- 2084 R. RUUTSOO
Vabadus — see on valitud paratamatus
- 2087 T. HAUG
Tundeehe ja mõttetihe
- 2090 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
I. TORN. Muld (Linoollõige)
Tagakaane siseküljel:
M. KILK. Puhkehetkel (Õli)
Kleebistel:
M. VINT. Lillering (Tušš)
M. TASKA. Ühendus II (Tušš)

LOOMING

TEINE POOLAASTA

1978

Toimetuse kolleegium:

V. Beekman, V. Ilus, J. Kross, K. Kurg (peatoimetaja), P. Kuusberg, R. Parve,
J. Peegel, L. Rimmelgas, P.-E. Rummo, E. Vetemaa.

LUULETUSED, POEEMID

BATURIN, N.:	Lõhnasilla	nr. 10	1656
EHIN, A.:	50 haikut	nr. 12	1998
JÜRISSE, H.:	Liblikalend	nr. 10	1674
	Memento Wounded Knee!	nr. 10	1675
	Vormiheastusi	nr. 10	1676
KAAL, A.:	Tahaksin näha	nr. 7	1106
	Tudulaane motiiv	nr. 7	1107
	Koduõue motiiv	nr. 7	1107
	Õhtu	nr. 7	1108
KAALEP, A.:	Kuldne Aphrodite	nr. 11	1803
KALLAS, A.:	Taevane saanisõit	nr. 8	1349
	Õõ Kassaris	nr. 8	1349
	(Tõlkinud M. Nurme)		
	Kirsipuu all	nr. 8	1350
	Lauliku sügis	nr. 8	1350
	(Tõlkinud A. Paikre)		
LEINO, E.:	Pühad on pihlakad punased	nr. 7	1152
	Hulkurpoiss	nr. 7	1152
	Mägedel puhuvad suured tuuled	nr. 7	1153
	Toone tüdruku laul	nr. 7	1154
	Matus	nr. 7	1155
	Talve taiad	nr. 7	1157
	(Tõlkinud D. Vaarandi)		
MERILAAS, K.:	18. oktoober, 1969. a.	nr. 12	2026
	* Jälle seisab see poiss	nr. 12	2026
	Suvi	nr. 12	2027
	Minna midagi nõudmata	nr. 12	2027
	* Sellest suvest	nr. 12	2027
	Varesed	nr. 12	2027
	Kaev	nr. 12	2029
	Lumeidüll	nr. 12	2030
	Kohtupäev	nr. 12	2031
	* Oh poed ja moed	nr. 12	2032
	Kaks misantroopi	nr. 12	2032
MORELL, M.:	Tõdemus	nr. 11	1851
	Mängud varjuga	nr. 11	1852
	Vihmavarjumäng	nr. 11	1853
	Variatsioonid	nr. 11	1853
	Päikese varjumäng	nr. 11	1854
	Varju hüppemäng	nr. 11	1854
	Kokkujooks	nr. 11	1854
NIIT, E.:	Merelinn	nr. 7	1059
	Teelise laul Kunda Lammasmäel	nr. 7	1062
	Töösild	nr. 7	1064
	Tasakaal	nr. 7	1065
RAMMO, A.:	Tulin tagasi	nr. 11	1813
	Olid minuga kaasas	nr. 11	1813
	Päikese aias	nr. 11	1814
	Homme hommikul	nr. 11	1815
	Lepatriinule	nr. 11	1815
RAUD, M.:	Haikud	nr. 9	1471
RAUN, O.:	tsüklivõimalus «ehkteatri ehknovellid»		
	Ehkateatris	nr. 8	1328
	Draama	nr. 8	1328
	Olles põrand näitelaval	nr. 8	1329
	Kõige raskem osa mängida	nr. 8	1330
	Suures teatris lavastati elu	nr. 8	1330
	Ennemineviku enneoleviku mängimatus	nr. 8	1332
	Teatrilohutus	nr. 8	1332
REOLI, A.:	Tänavate tänamatu	nr. 7	1139

	Luulesõpradele	nr. 7	1140
	* Maailmal juba vihkamisest villand?	nr. 7	1140
	Maailmakodanik	nr. 7	1141
	Asjatu vaev	nr. 7	1141
	Allaheitlikult	nr. 7	1142
SEPING, M.:	Kivikorjaja laulud	nr. 9	1411
SIIG, A.:	Värsse mitmest vihikust		
	Liikluskuul	nr. 10	1587
	Lipukiri	nr. 10	1588
	Seal Siberis Baikali taga	nr. 10	1589
	Tants pilvelõhkuja katusel	nr. 10	1590
SUISLEPP, H.:	Kultuurisituatsioonilist		
	Eneseteostusest	nr. 9	1493
	Ükskõikne	nr. 9	1493
	Kollegiaalne	nr. 9	1493
	Kultsitteraapia	nr. 9	1494
	Kaastundlik	nr. 9	1494
	Sedastus	nr. 9	1495
	Luule 1977	nr. 9	1495
ZAVGORODNI, O.:	* Kunagi olime merelained	nr. 9	1520
	* Niisugune päev	nr. 9	1520
	* Poeg suri seitsmeteistkümnenda aastast	nr. 9	1520
	* Ootab vaikus	nr. 9	1521
	(Tõlkinud M. Traat)		
TALVET, J.:	Mida ei kasvata kinni päike	nr. 9	1512
	Üksildused	nr. 9	1513
	Palun tõmba see piir	nr. 9	1514
TAMM, J.:	Elutu lugu	nr. 11	1874
	Aastate pärast	nr. 11	1874
	Aprill junior	nr. 11	1875
	Erapooletu	nr. 11	1876
	Pealtkuulatud kõnelus	nr. 11	1876
TRAAT, M.:	Heinakuu	nr. 8	1235
	Tengri matus	nr. 8	1235
	Eellaste keel	nr. 8	1236
	* Mis sügis toimetab?	nr. 8	1236
VEETAMM, M.:	Haab	nr. 8	1309
VEREV, V.:	Portreesid valmib alati kaks	nr. 12	2045
	* Öö joonistas meid	nr. 12	2046
	* Ma ei mahu sinu päevadesse	nr. 12	2047
	* Lahusolek on	nr. 12	2048
	* Tähtjatu vang	nr. 12	2048
	* Mulle vist kergem	nr. 12	2048
	* Avameelsusel	nr. 12	2048
VIIDING, J.:	* Tunde tulnud ei ole	nr. 8	1293
	* Üksi korteris ehk kodus	nr. 8	1293
	* Jaa — mida ütlevad need, kes ei räägi?	nr. 8	1293
	* Siin, linnas, mille nime	nr. 8	1293
	* Kord võib-olla	nr. 8	1293
	Mehele	nr. 8	1293
	Mehest	nr. 8	1294
	* Sõnavara on päritav	nr. 8	1294
	* Ma kujutlen, et helehallis tuhas	nr. 8	1295
	* Kui teravad on mõnikord	nr. 8	1295
VÄLI, K.:	* Maakera täiuslikult haljendab	nr. 10	1684
	* Lakkamatult üks laul veres olema peab	nr. 10	1684
	* Vaher loobub lehest, millest loobub roheline värv	nr. 10	1684

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID, NOVELLID, MINIATUURID

ABRAMS, E.:	Pastoraal	nr. 10	1659
-------------	---------------------	--------	------

ADAMS, V.:	Härna Mülleri asutus	nr. 7	1109
BALBAT, M.:	Täiskuu	nr. 8	1296
KALLAS, T.:	Diktori surm	nr. 12	2005
LIIVES, A.:	Heategija Jors Kesse ja armastus	nr. 11	1763
MÜHLBACH, M.:	Ando esimene luusipäev	nr. 9	1474
SAABER, K.:	Kahe kodu ballaad	nr. 10	1592
SAAT, M.:	Ninasarvik	nr. 10	1678
	Kuidas tädi metsa eksis	nr. 10	1681
SCHMUUL, A.:	Sõnad ja teod	nr. 12	2033
SERGO, H.:	Kooliraha teenimas	nr. 11	1817
SALTENIS, S.:	Igavesti haljendav vaheer (Tõlkinud I. Vananurm)	nr. 12	2049
TALVISTE, E.:	Toiteallikas	nr. 10	1685
TOOTSEN, T.:	Paljasjalgne	nr. 9	1498
UNT, M.:	Sügisball	nr. nr. 8—1238, 9—1420	
VALTON, A.:	Õndsusesse kulgev päev	nr. nr. 7—1066, 8—1311	
VIIDING, B.:	Toitja	nr. 7	1143
VINT, T.:	Arthur Valdese lugu	nr. 11	1807
VOLTAIRE:	Mikromegas (Tõlkinud M. Riives)	nr. 11	1856

MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, PUBLITSISTIKA

BREŽNEV, L.:	Uudismaa	nr. 12	1939
HAINSAJU, L.:	Lagipeapäike pealael	nr. nr. 7—1158, 8—1334	
HINT, A.:	Krahv Lev Tolstoi ja üks tema talupoja- seisusest lugeja	nr. 9	1515
KESAMAA, M.:	Kiviste kambrite sügavuses	nr. 10	1695
LIIV, T.:	Kui lühikene võib üks romaan olla?	nr. 9	1572
MERI, V.:	Soomlase rahvuslik iseloom	nr. 12	2080
MÄGER, M.:	Keeleõpetajate kiituseks	nr. 8	1395
NIRK, E.:	<i>Casus Tabelini</i>	nr. 8	1352
RAUN, V.:	Raamat klaasist sarkofaagis	nr. 11	1919
REMMELGAS, L.:	Rajoonikomitee on suletud, kõik läksid rindele	nr. 10	1742
SAABER, K.:	Uurdemett	nr. 7	1215

ARTIKLID

ANDRESEN, N.:	A. H. Tammsaare essee loomistööst ja keeleloomingust	nr. 10	1736
BERNSTEIN, B.:	Kunstkultuuri tüpoloogias	nr. 9	1553
ERTIS, E.:	Hugo Angervaks, sündinud 15. oktoobril 1903	nr. 10	1731
KALLAS, T.:	Heino Väli, kirjanduslik naabrimees	nr. 8	1380
KRUUS, O.:	Arve ja arvamus arvustusest 1977	nr. 7	1178
KUULI, O.:	Eesti kommunistlike noorte internatio- naalsetest sidemetest aastail 1917—1940	nr. 10	1704
LAAS, J.:	Loovtöö tõhususest teaduses ja tehnikas	nr. 9	1522
LAITINEN, K.:	Aino Kalda päevaraamatud	nr. 8	1386
LIAS, P.:	Kunstilise üldistamise põhimõtteid meie uemas proosas	nr. 8	1372
MUTT, M.:	Etüüdid eesti teatrielust	nr. 9	1543
NAGELMAA, S.:	Lüroepiline Mart Raud ajas ja eneses	nr. 9	1564
NEITHAL, M.:	Aja probleemist proosakirjanduses	nr. 11	1912
PEEP, H.:	Kirjanduslik teekond Arkaadiast Utopiasse	nr. 11	1903
PEET, M.:	Tähelepanekuid Enn Vetemaa näidendite struktuurist	nr. 10	1726
PÖLDMÄE, A.:	Suur valge väljas	nr. 7	1182
PÖLDMÄE, R.:	Kreutzwald ja «Peterburi patrioodid»	nr. 12	2067

PÄLL, E.:	Kirjandusteoreetilise mõtte arenemisest eesti nõukogude kirjanduses 1920—1930	nr. 7	1197
RASKA, E.:	Noorsoo õigusteadvus ja kiritegevuse põhjused	nr. 11	1892
SIIRAK, E.:	Pablo Neruda oma mälestuste valguses	nr. 10	1711
TULVISTE, P.:	Mõtlemise ajaloolise arengu teooriatest	nr. 12	2052
VARRAK, T.:	Revolutsioonistaasta kajastusi Lääne pressis	nr. 11	1878
VIHMA, H.:	A. H. Tammsaare suhteist «Noor-Eesti» ja keeleeuendusega	nr. 7	1207

KRIITIKA

BASSEL, N.:	Sõjaromaan Ajaraamatuna (V. Beekman: «Ja sada surma»)	nr. 7	1217
EELMÄE, A.:	Ratsionaalne kroonika (V. Ilus: «Kinsli peremehed»)	nr. 9	1574
HAMERI, A.:	Elulademed (A. Kaal: «Kodunurga laastud» III)	nr. 9	1576
HAUG, T.:	Tundeehe ja mõttetihed (E. Nirk: «Mosaiikvõlv»)	nr. 12	2087
HÄRM, V.:	Jutud kahes jaos (A. Põldmäe: «Mõlmekesti maateral»)	nr. 10	1744
JÕGI, M.:	Mida teha meie kõigiga (M. Saat: «Mida teha emaga?»)	nr. 7	1223
KIIN, S.:	Virvenduste kaudu (A. Lõhmus: «Puumaamees»)	nr. 8	1399
MIHKELSON, E.:	Pildist väljatulek (V. Luik: «Maapealsed asjad»)	nr. 11	1921
MINERALOV, J.:	Humanitaarkorüfee valikkogu (J. N. Tõnjanov: «Poetika. Kirjanduslugu. Kino»)	nr. 8	1401
MUTT, M.:	Humanoidide maffia <i>contra</i> vaba ajakirjandus (H.-K. Hellat: «Naiste Maailm» II)	nr. 10	1747
REINLA, A.:	Luuletajuline tõelus (E. Mikhelson: «Selle talve laused»)	nr. 10	1750
REMMELGAS, L.:	Hilinenud retsensioon (E. Vetemaa: «Hõbedaketrajad»)	nr. 12	2082
RUUTSOO, R.:	Vabadus — see on valitud paratamatus (A. Beekman: «Valikuvõimalus»)	nr. 12	2084
SUMAKOV, J.:	Vene-eesti kirjanduskontaktide süvenenud käsitlus (V. Adams: «Vene kirjandus, mu arm»)	nr. 7	1224
TUNGAL, L.:	Midagi luuletustest, lugudest, Margareetast ja ka Viuu Härmast (V. Härm: «Luuletusi, lugusid ja midagi ka Margareetast»)	nr. 11	1926
VEIDEMANN, R.:	Rein Sanderi luulesõnum ja -elamus (R. Sander: «Kolmikratas»)	nr. 9	1577
VEIPER, E.:	Eluliselt elust enesest (H. Matve: «Karedad lood»)	nr. 8	1397
ÜRT, J.:	Vesipapi valdustes (Vesipapp: «Animalia»)	nr. 11	1924

RINGVAADE

Alma Selge — 80		nr. 8	1405
Eesti NSV TA F. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi I kevadsessioon		nr. 7	1228
Georg Kaiser		nr. 11	1931
Index librorum	nr. nr. 7—1230, 8—1406, 9—1580, 10—1758, 11—1934, 12—		2095
Jerevanis kultuuriteoreetikute juures		nr. 7	1229
Juubilaril luuleteest		nr. 10	1753
Kirjandusperioodika: juubilarid ja uustulnukad		nr. 8	1403

Kroonikat	nr. nr. 7—1227, 9—1580, 10—1752, 11—1929, 12—2090	
Leedu tänavusi kirjanduspreemiaid	nr. 10	1755
Leili-Maria Kask 50	nr. 10	1753
Nobeli kirjanduspreemia Isaac Singerile	nr. 11	1932
Noorte autorite seminar	nr. 11	1929
Noorteseleksiooni vanad ja noored	nr. 8	1405
Tapa keelepäev	nr. 11	1930
Teadvus ja alateadvus	nr. 12	2093
Tšõngõz Aitmatov 50	nr. 12	2092
Ungari kirjanduspreemiaid 1978	nr. 10	1756
Väsimatu töömehe juubeliks	nr. 10	1754
Üldkoosolekust kommentaariga	nr. 12	2090

NEKROLOOG

Otto Samma	nr. 9	1582
----------------------	-------	------

ILLUSTRATSIOONID

ADAMSON, J.:	Sünteesiline vihm (Õli)	nr. 9	tagakaane sisekül
ARRAK, J.:	Kroonikakirjutaja (Õli)	nr. 8	tagakaane sisekül
KAASIK, K.:	Truup (Õli)	nr. 10	I kleebis
KAASIK, K.:	Kevad Mähel (Õli)	nr. 10	II kleebis
KILK, M.:	Puhkehetkel (Õli)	nr. 12	tagakaane sisekül
KOKAMÄGI, L.:	Mõtisklus (Õli)	nr. 10	tagakaane sisekül
KUULBUSCH, A.:	Lugeja (Pronks)	nr. 11	I kleebis
KUULBUSCH, A.:	Juhan Viiding (Pronks)	nr. 11	II kleebis
MIKOF, M.:	Ed. Tinni portree (Pronks)	nr. 9	II kleebis
MUKS, J.:	Võsu mänd I (Segatehnika)	nr. 11	tagakaane sisekül
MUTSU, M.:	Monument (Ofort)	nr. 7	tagakaane sisekül
MÄGI, K.:	Saadjärve maastik (Õli)	nr. 11	esikaane sisekül
OKAS, E.:	Tehase ehitus (Fragment, õli)	nr. 10	esikaane sisekül
PLOOMIPUU, U.:	Suplejad (Akvatinta)	nr. 8	I kleebis
PLOOMIPUU, U.:	Kuurort (Akvatinta)	nr. 8	II kleebis
PÄÄSUKE, T.:	Vaike (Õli)	nr. 7	esikaane sisekül
SOANS, O.:	Mart Raua portree (Linoollõige)	nr. 9	esikaane sisekül
TASKA, M.:	Ühendus II (Tušš)	nr. 12	II kleebis
TORN, I.:	Muld (Linoollõige)	nr. 12	esikaane sisekül
ULAS, P.:	Iiling (Pehmelakk)	nr. 7	I kleebis
ULAS, P.:	Emotsioon (Pehmelakk)	nr. 7	II kleebis
VINN, V.:	Lend (Söövitus)	nr. 8	esikaane sisekül
VINT, M.:	Lillering (Tušš)	nr. 12	I kleebis
OUN, Ü.:	Kunstnik Tiit Pääsukese portree (Pronks)	nr. 9	I kleebis

MILJARD KILK

Puhkehetkel (Õli) 1978

~~Handwritten: PE 17 78, 12~~

50 KOP.
78174

Small, faint text at the bottom left, possibly a date or reference number.